

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**LİBERTERYENİZM PERSPEKTİFİNDEN
TAŞIYICI ANNELİK**

Gözdenur ÖZDEMİR

Tez Danışmanı

Dr. Öğretim Üyesi Dilara Buket DİDİN

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI**

OCAK 2025

LİBERTERYENİZM PERSPEKTİFİNDEN TAŞIYICI ANNELİK

Gözenur ÖZDEMİR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

OCAK 2025

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı/Kamu Hukuku Bilim Dalı Programı Yüksek Lisans öğrencisi Gözdenur ÖZDEMİR tarafından hazırlanan “LİBERTERYENİZM PERSPEKTİFİNDEN TAŞIYICI ANNELİK” başlıklı tez çalışması 10/01/2025 tarih ve 15.00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OYBİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Dilara Buket DİDİN Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
Üye: Dr. Öğretim Üyesi Fatma Süzgün ŞAHİN ÜNVER Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
Üye: Dr. Öğretim Üyesi Neslihan ÖZELER SEZİCİ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	☒	☐

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

Gözdenur ÖZDEMİR

10/01/2025

LİBERTERYENİZM PERSPEKTİFİNDEN TAŞIYICI ANNELİK
(Yüksek Lisans Tezi)

Gözdenur ÖZDEMİR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Ocak 2025

ÖZET

Taşıyıcı annelik, dünya çapında doğum oranlarının hızla düşmesi karşısında önemini yıllar içerisinde artıracığı düşünülen bir pratiktir. Bir kadının, başka bir kişiye veya çifte teslim etmek amacıyla bir bebeğe hamile kalmasını ve onu doğurmasını içeren bu uygulamanın yalnızca hukuki zeminden değil, felsefi zeminden de incelenmesi önem arz etmektedir. Özellikle Amerika'nın New Jersey eyaletinde görülen M Bebek Davası sonrası taşıyıcı anneliğin görünürlüğü artmış ve bu uygulama üzerine büyük bir düşün inşa edilmeye başlanmıştır. İçerisinde hem taşıyıcı annelik yanlısı hem de taşıyıcı annelik karşıtı görüşlerin bulunduğu bu düşünde bireyin özgürlüğünü radikal biçimde savunan bir siyaset felsefesi olan liberteryenizmin izleri oldukça siliktir. Fakat taşıyıcı annelik gibi çok aktörlü ve tartışmalı bir konunun konservatif görüşlerin yanı sıra özgürlükçü görüşler perspektifinden de incelenmesi önem arz etmektedir zira fikirlerin zenginleşmesi ulaşılacak sonucun doğruluğu arka planın zenginleşmesi anlamına gelecektir. Bu amaçla çalışma, liberteryen düşüncenin temel tezlerinden yola çıkılarak taşıyıcı anneliğin liberteryen bir yorumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın “*Üreme, Yardımcı Üreme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik*” başlıklı ilk bölümünde taşıyıcı annelik tartışmalarının adeta bir panoramasını sunan M Bebek Davası, çocuk sahibi olmak isteyen kişilerin üreme motivasyonları ve üreyememe durumundaki olumsuz deneyimleri, yardımcı üreme yöntemleri ve bir yardımcı üreme yöntemi olan taşıyıcı annelik uygulaması incelenmiştir. Çalışmanın “*Liberteryenizm Perspektifinden Taşıyıcı Annelik*” başlıklı ikinci ve son bölümünde ise taşıyıcı annelik karşıtlarının sunduğu itirazlar üzerinden liberteryenizmin temel tezleri incelenmiş ve bulunan sonuçlar taşıyıcı anneliğe uyarlanmıştır. Bu bağlamda liberteryenizmin *öz sahiplik ilkesi, devredilmez haklar anlayışı, saldırmazlık ilkesi, sözleşme teorisi, mülkiyet teorisi ve ebeveyn-bebek ilişkisi anlayışı* üzerinden çalışma yürütülmüştür. Sonuç olarak, sayılan ilkeler ışığında ve ele alınan yazarlar ekseninde liberteryen düşüncede taşıyıcı annelik uygulamasında bir beis görülmeceğine fakat taşıyıcı annelik sözleşmesine tarafların uymaması hâlinde sözleşmenin hukuki zeminde uygulanabilirliği konusunda yazarlar arasında ayrışma yaşanacağına ulaşılmıştır. Çalışmanın taşıyıcı annelik üzerine literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bilim Kodu : 50501
Anahtar Kelimeler : Liberteryenizm, Taşıyıcı Annelik, Taşıyıcı Gebelik, Yardımcı Üreme Yöntemleri
Sayfa Adedi : 119
Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Dilara Buket DİDİN

SURROGATE MOTHERHOOD FROM THE PERSPECTIVE OF LIBERTARIANISM
(Master's Thesis)

Gözdenur ÖZDEMİR

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES
January 2025

ABSTRACT

Surrogate motherhood is a practice that is expected to increase in importance over the years in the face of the rapid decline in birth rates worldwide. It is important to examine this practice, which involves a woman becoming pregnant with and giving birth to a baby in order to deliver it to another person or couple, not only on legal grounds but also on philosophical grounds. Especially after the Baby M Case in New Jersey, the visibility of surrogacy has increased and a great deal of thought has begun to be built on this practice. In this thought, which includes both pro-surrogacy and anti-surrogacy views, the traces of libertarianism, a political philosophy that radically defends the freedom of the individual, are quite faint. However, it is important to examine a multi-actor and controversial issue such as surrogacy from the perspective of libertarian views as well as conservative views, since the refinement of ideas will mean the enrichment of the background on which the conclusion is formed. For this purpose, the study aims to present a libertarian interpretation of surrogacy based on the basic theses of libertarian thought. In the first part of the study titled "*Reproduction, Assisted Reproductive Methods and Surrogacy*", the M Baby Case, which provides a panorama of the surrogacy debate, the reproductive motivations of people who want to have children and their negative experiences in case of inability to reproduce, assisted reproductive methods and surrogacy as an assisted reproductive method are examined. In the second and final part of the study titled "*Surrogacy from the Perspective of Libertarianism*", the basic theses of libertarianism are examined through the objections presented by the opponents of surrogacy and the results are adapted to surrogacy. In this context, libertarianism's *principle of self-ownership*, the *understanding of inalienable rights*, the *principle of non-aggression*, *contract theory*, *property theory* and the *understanding of the parent-child relationship* were analyzed. As a result, in the light of the aforementioned principles and on the axis of the authors discussed, it has been concluded that there is no harm in the practice of surrogacy in libertarian thought, but in case the parties do not comply with the surrogacy contract, there will be a divergence among the authors regarding the enforceability of the contract on legal grounds. It is thought that the study will contribute to the literature on surrogacy.

Science Code : 50501
Key Words : Libertarianism, Surrogate Motherhood, Surrogacy, Assisted Reproductive Methods
Page Number : 119
Supervisor : Asst. Prof. Dr. Dilara Buket DİDİN

TEŞEKKÜR

“Liberteryenizm Perspektifinden Taşıyıcı Annelik” isimli bu çalışma, yüksek lisans tezi olarak Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde ve TÜBİTAK Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) 2211-Yurt İçi Lisansüstü Burs Programı kapsamında destek alınarak hazırlanmıştır.

Başta, tez sürecimin her aşamasında desteğini benden esirgemeyen, kıymetli bilgilerini benimle paylaşarak ufkumu açan ve cesaretimin kırıldığı anlarda beni tekrar umutlandıran tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Dilara Buket DİDİN’e sabrı ve yol göstericiliği için çok teşekkür ederim.

Tez jürimde yer alarak yaptıkları her bir eleştiri ve katkıyla tezimi zenginleştiren hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Fatma Süzgün ŞAHİN ÜNVER ve Dr. Öğr. Üyesi Neslihan ÖZELER SEZİCİ’ye; tez sürecimde birçok kez beni yüreklendiren ve katkı sağlayan hocam Dr. Öğr. Üyesi Rıdvan DEĞİRMENCİ’ye; süreç hakkındaki soru işaretlerimi cevaplayan ve kürsüdeki yükümü paylaşan Arş. Gör. Recep Orhun KILIÇ’a; tezimi okuyarak yükümü hafifleten Av. İzem Büke YURTPAY’a; süreçteki destekleriyle içimi rahatlatan biricik iş arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Son olarak, üzerimdeilmekilmek işledikleri emekleri için başta canım dedem ve babaannem olmak üzere anneme, babama, kardeşlerime; hayatımın son çeyreğinin daha büyük bir farkındalıkla geçmesi yolunda birlikte adım adım ilerlediğim Uzm. Kl. Psk. Elif Nur BİRBİLENER GÜLER’e; zaman mekân fark etmeksizin her durumda yanımda olan çok değerli Av. Tunahan GÜLER’e sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ	1
2. ÜREME, YARDIMCI ÜREME YÖNTEMLERİ VE TAŞIYICI ANNELİK...	5
2.1. Taşıyıcı Anneliğe Bir Panorama: M Bebek Davası	5
2.2. Üremenin Önemi ve Fertilite.....	9
2.2.1. Duygusal ve Psikolojik Motivasyonlar	11
2.2.2. Sosyolojik Motivasyonlar.....	13
2.2.3. Ekonomik ve Faydacı Motivasyonlar.....	17
2.3. Üreyememenin Hüsranı ve İnfertilite.....	18
2.3.1. Psikolojik Etkiler	20
2.3.2. Sosyolojik Etkiler	21
2.4. Doğal Yollarla Üremeye Alternatif Bir Çözüm: Yardımcı Üreme Yöntemleri.....	23
2.5. Bir Yardımcı Üreme Yöntemi Olarak Taşıyıcı Annelik	29
2.5.1. Taşıyıcı Anneliğin Güncel Durumu	32
2.5.1.1. Taşıyıcı anneliğin yasaklandığı ülkeler: Türkiye örneği...	32
2.5.1.2. Taşıyıcı anneliğin sınırlandırılarak yasal kılındığı ülkeler: Hindistan örneği.....	35
2.5.1.3. Taşıyıcı anneliğe izin verilen ülkeler: Ukrayna örneği	37
2.5.1.4. Taşıyıcı anneliğe uluslararası bir bakış: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları.....	39
3. LİBERTERYENİZM PERSPEKTİFİNDEN TAŞIYICI ANNELİK.....	43
3.1. Liberteryenizme Kısa Bir Bakış	43
3.2. Taşıyıcı Anneliğin Kadın Odaklı Eleştirilerine Karşı Liberteryenizm	47
3.2.1. Kölelik Eleştirisine Karşı Liberteryen Öz Sahiplik İlkesi ve Devredilmez Haklar.....	47
3.2.2. Fahişelik Eleştirisine Karşı Liberteryen Saldırmazlık İlkesi.....	62
3.2.3. Aşağılanma, Sömürülme ve Metalaştırılma Eleştirisine Karşı Liberteryen Sözleşme Teorisi	69

	Sayfa
3.3. Taşıyıcı Anneliğin Bebek Odaklı Eleştirilerine Karşı Liberteryenizm.....	81
3.3.1. Bebek Satışı Eleştirisine Karşı Liberteryen Mülkiyet İlkesi	84
3.3.2. Ebeveynin Bebek Üzerindeki Haklarının Satışı Eleştirisine Karşı Liberteryen Ebeveyn-Bebek İlişkisi	89
4. SONUÇ	99
KAYNAKLAR.....	103
ÖZGEÇMİŞ	119

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	: Adı geçen eser
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Bkz.	: Bakınız
b.t.	: Bilinmeyen tarih
Çev.	: Çeviren
dn.	: Dipnot
Ed.	: Editör
md.	: Madde
No.	: Number (Numara)
orj.	: Orijinal
p.	: Paragraf
s.	: Sayfa
v.	: Versus (Karşı)
vs.	: Versus (Karşı)
vd.	: Ve devamı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

1. GİRİŞ

Üreme, erkek ve kadın üreme hücrelerinin birleşmesiyle oluşan biyolojik bir süreç şeklinde basitçe tanımlanabilse de aslında bundan çok daha fazlasıdır. Üreme, tam şu anda bilinçsizce özündeki yaşamı sürdüren doğanın ve bilinçli bir şekilde yürüten, koşan, mutlu olan, üreten, harcayan, keşfeden, yok eden herkesin, kısacası dünyadaki neredeyse tüm iş ve eylemlerin en temel kaynaklarından. Üreme bazıları için birtakım aktarım ve çoğalma faaliyetlerinden ibarettir ve yokluğu katlanılmaz bir süreci değil, basit bir toprağa karışma hadisesini teşkil eder. Bazıları içinse tamamlanma, kendini kanıtlama, kabul görme, hayatın anlamını bulma ve ölümsüzleşme yolu olması hasebiyle ulaşılmaması gereken bir hayat gayesidir. Kısacası üreme, üzerine pek çok detayın eklenildiği karmaşık bir olaydır.

Üreme ve çocuk sahibi olmanın bazı bireylerde uyandırdığı yoğun duygular, üreyememe durumunda büyük bir hüsrana karşılaşılmamasına ve “infertilite” olarak da adlandırılan bu durumun kişilerin hayatında onulmaz yaralar açmasına sebep olabilmektedir. Bu yaralara çözüm arayan kişiler yüzyıllardır çeşitli ritüeller yapmış, ibadethanelere gitmiş, şifalı olduğuna inanılan karışımları içmiştir. İşte yardımcı üreme yöntemleri bu yaraların çözümünü amaçlayan ve tıbbın gelişmesine paralel olarak ilerleyen yollardan biridir. Fakat yardımcı üreme yöntemleri de yeniliklerin hemen ve bütünüyle benimsenmesinin neredeyse imkânsız olduğu kuralına bir istisna getirememiştir. Özellikle üreme sürecine çocuk sahibi olmak isteyen çift dışındaki kişilerin dahil edildiği *üç taraflı üreme* uygulamaları toplumun birçok kesiminde tepki doğurmaktadır. Bu uygulamalardan biri de şüphesiz taşıyıcı anneliktir.

Taşıyıcı annelik, bir kadının, başka bir kişiye veya çifte teslim edilmek üzere bir bebeğe hamile kalmayı ve onu doğurmayı üstlendiği uygulamadır ve genellikle sözleşme ekseninde gerçekleştirilmektedir. Amerika'nın New Jersey eyaletinde görülen M Bebek Davası ile görünürlüğü iyice artan taşıyıcı annelik, o günden bugüne literatürde tartışılan bir konu olmuştur. “*Taşıyıcı annelik çaresiz kadınların piyasa tarafından sömürülmesine yol açar mı?*”, “*Taşıyıcı annelik, kadınların iradeleriyle seçmiş oldukları bir emek olarak iş hukuku kapsamına alınmalı mı?*”, “*Taşıyıcı annelik bebeklerin fiziksel özelliklerine göre fiyat etiketlerine tabi tutulduğu bir sistem yaratır mı?*”... Bu soruların ve daha nicesinin yer aldığı tartışmalar hem negatif hem de pozitif yönde düşüncelerin yer aldığı zengin bir fikirler bütününe dönüşmüştür. Fakat,

kişilerin başkalarının haklarını ihlal etmediği müddetçe diledikleri gibi yaşayabilmelerini düstur edinen liberteryen düşünce bu fikirler bütününde diğer pek çok konuda olduğu kadar yer alamamıştır. Yine de taşıyıcı annelik gibi çok aktörlü ve çok tartışmalı bir konunun liberteryen perspektiften yorumlanması önem arz etmektedir. Bunun öncelikli sebebi, dünya genelinde doğum oranlarının hızla düşmesi sonucu devletlerin nüfusu artıracak sosyal teşvik veya kürtaj kısıtlamaları gibi politikalara yöneldiğinin görülmesidir. Bir diğer sebebi ise dünyada farklı fikirlerin görünürlüğünün gitgide artmasıyla bu tür pratiklerin önündeki engellerin de yavaş yavaş kaldırılabilmesi düşüncesidir. Güncel durumda pek az ülkede hukuken tanınan taşıyıcı anneliğin gelecek yıllarda önem kazanacağı öngörüsü, bu yönde yapılacak politikaların temellendirilmesi ihtiyacını da gerektirecektir. Liberteryen fikir bu gerekçelendirmeyi birçok veçheden sağlayabilecek bir zemin vadetmektedir. Konunun seçiminde rol oynayan faktörlerin bu şekilde kısaca aktarılmasından sonra şimdi çalışmanın kapsam ve sınırlılıklarının, işleyişinin ve konuyla ilgili literatür aktarımının yapılması gerekmektedir.

Taşıyıcı annelik mevzusu üzerine literatürün *uygulamaya karşı çıkanlar, uygulamayı destekleyenler ve uygulamanın hukuk sistemi tarafından sınırlandırılmasını savunanlar* şeklinde üç gruba ayrıldığı söylenebilir. Liberteryenizmin bu üç gruptan hangisinde yer aldığı tespiti için öncelikle “liberteryenizm” kelimesinin çalışma içerisindeki kullanımının belirlenmesi gerekmektedir. Liberteryenizmin üzerinde uzlaşmış bir tanım ve kapsamının olmayışı bu gerekliliği zorunluluk hâlinde dönüştürmektedir. Çalışmada kullanılan *liberteryenizm*, liberteryen düşünür Walter E. Block’un aktardığı şekliyle “saldırmazlık ve özel mülkiyet aksiyomlarında uzlaşan”¹ özgürlükçü düşünürleri ifade etmekte ve bunları Amerikalı filozof Jason Brennan’ın “katı liberteryenizm” olarak sınıflandırdığı² düşünceyle sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda objektivizm, minarşizm ve anarko kapitalizm gibi daha uç ve radikal formların savunusu yapan düşünürler ele alınmaktadır. Çalışmanın böylesine dar bir kapsamdan yürütülmesi her ne kadar ulaşılabilecek kaynakların sınırlılığını büyük ölçüde artıracak olsa da edinilen bilgilerin aktarımının kolaylaşacağı ve daha tutarlı bir tezin ortaya konabileceği düşünülmektedir. Zira kendisini “liberteryen” olarak

¹ Block, W. E. (2000). “Libertarianism vs. Objectivism: A Response to Peter Schwartz”, *Reason Paper*, 26, 39-62, s. 41.

² Brennan, J. (2015). *Liberteryenizm: Herkesin Bilmesi Gerekenler*, Çev. Atilla Yayla, Liberte, Ankara, s. 34.

nitelendiren düşünürlerin görüşleri devletin bireyler arasındaki sosyal adaleti sağlamasını destekleyenlerden devlete külliyen karşı olanlara değin uzamakta ve hâliyle bu geniş skalada bazı eylemlerin bireysel özgürlük sahasına girip girmeyeceği değişkenlik göstermektedir. Bu sebeple çalışmada kullanılacak liberteryenizm kavramının geniş çerçeveden ziyade dar çerçeveyi ifade etmesi uygun görülmektedir.

İkinci sınırlılık ise çalışmada taşıyıcı anneliğe yapılan tüm eleştirilerin ve liberteryenizmin benimsediği tüm temel tezlerin ele alınmayacak olmasıdır. Çalışmada liberteryenizmin yalnızca taşıyıcı anneliğe temel olabilecek türden fikirleri incelenmiş, diğerleri dışarıda bırakılmıştır. Yapılan bu eleme sonucu öncelikle taşıyıcı anneliğe karşı eleştiriler *kadın odaklı* ve *çocuk odaklı* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kadın odaklı eleştirilerin konu edinildiği başlığın altında taşıyıcı anneliğin kadınları köleleştirdiği eleştirisi liberteryen *öz sahiplik ilkesi* ve *devredilmez haklar anlayışı* perspektifinden; taşıyıcı anneliğin kadınlar için yeni bir tür fahişelik düzeni oluşturduğu eleştirisi liberteryen *saldırmazlık ilkesi* perspektifinden; taşıyıcı anneliğin kadınları sömürdüğü, aşağıladığı ve metalaştırdığı eleştirisi liberteryen *sözleşme teorisi* perspektifinden ele alınmıştır. Çocuk odaklı eleştirilerin konu edinildiği başlıkta ise taşıyıcı anneliğin bebek satışı teşkil ettiği eleştirisi liberteryen *mülkiyet teorisi* perspektifinden; taşıyıcı anneliğin ebeveynlerin çocuk üzerindeki haklarının satışını teşkil ettiği eleştirisi liberteryen *ebeveyn-çocuk ilişkisi anlayışı* üzerinden ele alınmıştır. Her alt başlığın sonunda “değerlendirme” kısmına yer verilmiş ve sunulan görüşler taşıyıcı anneliğe uyarlanmıştır. Her başlığın sonunda yapılan bu parçasal akıl yürütmelerin bir araya getirilmesiyle çalışmanın sonunda bütünsel bir analiz ve çıkarım yapılması amaçlanmıştır.

Sorulabilecek bir diğer soru da neden liberteryenizmin taşıyıcı annelik hususundaki düşüncelerinin değil de devredilmez haklar, öz sahiplik veya sözleşme teorisi gibi hususlardaki düşüncelerinin ele alınması şeklinde dolaylı bir yolun izlenmiş olduğudur. Bunun sebebi, liberteryen düşünürlerin taşıyıcı annelik uygulamasına çok az değinmiş veya hiç değinmemiş olmasıdır. Örneğin, bu düşünürlerin çalışmalarında kürtaj, gönüllü kölelik, organ satışı gibi tartışmalı konular üzerine geniş pasajlara yer verdiği görülürken taşıyıcı annelik bu başlıkların arasında yer almamaktadır. Liberteryen düşüncedeki bu eksikliğin gerçek anlamda bir eksiklik olarak nitelendirilemeyeceği düşünülmektedir. Zira taşıyıcı annelik uygulamasının yapı

taşlarıyla benzerlik gösteren pek çok eylemin liberteryen düşüncede ele alındığı gözlemi, ele alınan eylemler üzerine sunulmuş düşüncelerin taşıyıcı anneliğe uyarlanmasıyla taşıyıcı anneliğin liberteryen bir yorumunun çıkarılabileceği düşüncesini tarafımızda peyda etmiştir.

Türk literatüründe taşıyıcı annelik üzerine yapılan çalışmaların ağırlıkla taşıyıcı anneliğin hukuki boyutunu ele aldığı görülmektedir. Bu bağlamda taşıyıcı anneliğin soybağı hukuku, ceza hukuku veya milletlerarası hukuk perspektifinden incelendiği çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalar, tezimizin ilk bölümüne büyük oranda ve ikinci bölümüne zaman zaman yardımcı olsa da tarafımızca ele alınan konuyu merkeze almadıkları için “ilgili literatür” kapsamında ayrıca yer almamıştır. Bunun yanı sıra Türk literatüründe taşıyıcı anneliği liberteryen perspektiften olmasa da etik veya özgürlükçü perspektiften yorumlayan çalışmalara rastlanmaktadır³. İngilizce literatürde ise taşıyıcı anneliğin liberteryenizm perspektifinden incelendiği çalışmalar mevcuttur. Tez çalışmasının bahsi geçen çalışmalardan farkı ise, bahsi geçen çalışmaların liberteryenizmin çok daha geniş bir anlamı üzerinde durmaları ve tez çalışmamızdan daha kapsamlı çalışmalar olmamaları noktasındadır⁴. Tez çalışmasında hem bu çalışmalardan yararlanılmış hem çalışmaların sunduğu bilgilerle çıkarımlarımız pekiştirilmiş hem de çalışmalardan aktarılanlar ile bu düşünceler Türkçe literatüre kazandırılmıştır. Tüm bu sayılan yönlerden dolayı tez çalışmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

³ Bkz. Kuş, Ö. & Özbek Güven, G. (2021). “Üreme Turizmi ile Yaygınlaşan Taşıyıcı Annelik Üzerine Etik Bir Değerlendirme”, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 8(2), 126-133; Az, A. & Karaman, M. İ. (2022). “Üremeye yardımcı tedavi yöntemleri ve etik sorunlar: Mümkün olan her şey ahlaki midir?”, *Androloji Bülteni*, 24(4), 278-287; Metin, S. (2012). “Yörüngesinden Çıkan Tabiat: Etik, Sosyal ve Psikolojik Görünümleriyle Taşıyıcı Annelik”, İstanbul Barosu Yayın Kurulu (Ed.), *Sağlık Hukuku Makaleleri-II* içinde 7-55; Urgan Çalışkan, H. (2016). “Bırakınız Taşınlar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 489-510; Türkdoğan, Ö. (2023). Üreme Teknolojileri Bağlamında Anneliğin Yapı Bozumu: Taşıyıcı Annelik, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁴ Bkz. Brennan, J. & Jaworski, P. (2022). *Markets without Limits: Moral Virtues and Commercial Interests*, Routledge, New York; Faust, J. & Becker, M. (1987). “In Defence of Surrogacy”, *British Association of Libertarian Feminists*, Erişim adresi: https://libertarianism.uk/wp-content/uploads/2022/03/lapam003.pdf?utm_, Erişim tarihi: 23.12.2024; Hall, L. (2016, Mart 22). “Moral Intuitions and Regulation of Surrogacy”, *Bleeding Heart Libertarians*, Erişim adresi: <https://bleedingheartlibertarians.com/2016/03/moral-intuitions-and-regulation-of-surrogacy/>, Erişim tarihi: 11.12.2024; Hobart, P. J. (2019, Ağustos, 9). “The Ethics of Surrogate Pregnancy”, *Libertarianism.org*, Erişim adresi: https://www.libertarianism.org/building-tomorrow/full-surrogacy-now?utm_source=chatgpt.com, Erişim tarihi: 07.12.2024; Sandel, M. (2012). *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*, Çev. Mehmet Kocaoğlu, BigBang Yayınları, Ankara; Seevers, B. (2023, Aralık 7). “A Libertarian Defense of Surrogacy”, *The Libertarian Institute*, Erişim adresi: https://libertarianinstitute.org/articles/a-libertarian-defense-of-surrogacy/?utm_source=chatgpt.com, Erişim tarihi: 07.12.2024.

2. ÜREME, YARDIMCI ÜREME YÖNTEMLERİ VE TAŞIYICI ANNELİK

2.1. Taşıyıcı Anneliğe Bir Panorama: M Bebek Davası

1986 yılının mart ayında eğitimli bir çift olan Bay ve Bayan Stern'in bir kız bebeği dünyaya geldi. Heyecanlı çift bebeklerinin ismini Melissa koymayı beklerken beklenmedik bir şey oldu ve M Bebek yalnızca Stern çiftinin değil, Amerika'nın gündemine oturdu. Sebebi ise M Bebek'in doğumunun alışılmışın dışında bir yolla gerçekleşmiş olmasıydı.

Yardımcı üreme yöntemleri, tıp teknolojilerinin gelişimine paralel olarak ortaya çıkan ve çocuk sahibi olamayan çiftlere umut ışığı yakan uygulamalardır. Cinsel birleşme ile üreme arasındaki ayrımı kaldıran bu yöntemler, neredeyse her yeni gelişmenin uğradığı azizliğe uğramış ve dini, geleneksel, sosyal, hukuki birçok yönden eleştiri oklarını üzerine çekmiştir. Fakat bu uygulamalardan özellikle bir tanesi vardır ki ortaya çıktığı günden bu yana birçok disiplinden insanı tartışmaya ve kutuplaşmaya itmiştir. Bu uygulama şüphesiz taşıyıcı anneliktir.

Taşıyıcı annelik, üzerine birçok tartışma yürütülen, çeşitli görüşler sunulan ve savunulan her görüşün başka görüşlere kapı araladığı bir yardımcı üreme yöntemidir. Çocuğun annesi olmak isteyen kadınla çocuğu doğuran kadını ayıran bu uygulamanın tarihte belki de en büyük yankı bulduğu dava M Bebek Davası'dır. Etkisini hâlâ yitirmeyen bu davada iki farklı kutbu savunan iki hâkimin verdiği kararlar o günden bugüne süregelen taşıyıcı annelik tartışmalarının adeta pınarını oluşturmaktadır. Görüldüğü ilk andan itibaren uzun yıllar gündemde kalan ve hukuk, felsefe, tıp, din, biyoetik gibi birçok alanın mensuplarını meşgul eden bu davanın çalışmamızın da pınarını oluşturması istenmektedir. Yardımcı üreme yöntemleri ve taşıyıcı annelik üzerine kurulan düşünün pek çok noktasına temas eden bu dava, çalışmamızın henüz başlangıcındayken bir panorama sunulmasına fırsat tanıyacak ve sunulan bu panoramadan türeyen soru işaretleri çalışmamızın geri kalanında teker teker cevaplanmaya çalışılacaktır.

“Baby M Case” olarak da bilinen bu davaya konu olan olay 1985 yılında çocuk sahibi olmak isteyen fakat Bayan Stern'in skleroz hastası⁵ olmasından dolayı gebelik engeli

⁵ Multiple skleroz, halk arasında “emes hastalığı (MS)” olarak da bilinen bir merkezi sinir sistemi hastalığıdır bkz. Rinker II, J. R., Naismith, R. T., Cross, A. H. (2006). “Multiple Sclerosis: An Autoimmune Disease of the

bulunan Stern çiftinin çocuk sahibi olmak amacıyla bir taşıyıcı annelik ajansına gitmesiyle başlamıştır. Amerika'nın New Jersey eyaletinde yaşayan çift, taşıyıcı annelik konusunda en dışı avukatlardan biri olan Noel Keane⁶ tarafından yürütülen bir taşıyıcı annelik ajansına başvurmuş ve Mary Beth Whitehead isimli iki çocuk annesi kadınla sözleşme imzalamıştır. Sözleşmede Whitehead, Bay Stern'in sperminin kendisine enjekte edilmesi ile hamile kalmayı ve doğacak çocuğun üzerindeki annelikten doğan tüm haklarından vazgeçerek çocuğu Stern çiftine teslim etmeyi yüklenmiştir. Whitehead'in yükümlülükleri arasında fetüste gözlemlenecek bir anomalinin olması durumunda Sternlerin talebiyle bebeği kürtaj ettirmek ve sigara, alkol gibi maddeler kullanmamak da vardır. Stern çifti ise karşılığında 7.500 dolar ajansa, 10.000 dolar Whitehead'e olmak üzere 17.500 dolarlık borç altına girmiştir. Fakat hamileliğin ilk beş ayında düşük olması hâlinde Stern çifti herhangi bir para ödmeden sözleşmeyi sonlandırabilecektir. 1986 yılının mart ayı geldiğinde M Bebek dünyaya gelmiştir fakat Whitehead ona karşı beslediği annelik duygusuna kapılarak çocuğu Stern çiftine teslim etmemiş ve kaçırmaya çalışmıştır. Stern çiftinin ihbarıyla yakalanan Whitehead'den davacı olan Stern çifti olayı New Jersey Aile Mahkemesi'ne taşımıştır⁷.

Taşıyıcı annelikle ilgili yasal bir düzenlemenin henüz olmadığı New Jersey'de Aile Mahkemesi hâkimi Sorkow, öncelikle böyle bir davada tüm tarafları tatmin edici bir hükmün verilemeyeceğini söylemiş ve bebek için adaleti sağlamaya çalışacağını belirtmiştir⁸. Olayı *sözleşmeye ilişkin hususlar* ve *velayete ilişkin hususlar* olarak ayıran Sorkow birincil önemi velayete ilişkin hususlara vermiştir. Sorkow öncelikle bu tür taşıyıcı annelik sözleşmelerinin uygulanabilir olması için genel sözleşme şartlarının sağlanması ve taşıyıcı anneye hamilelikten önce sözleşmeden dönme ve hamilelik sırasında bebeği kürtaj ettirebilme hakkının tanınması gerektiğini

Central Nervous System?", Stuart D. Cook (Ed.), *Handbook of Multiple Sclerosis Fourth Edition* içinde 95-105, s. 95.

⁶ Noel Keane, taşıyıcı annelik uygulamasının Amerika'daki destekçi ve öncülerinden biridir. Noel Keane'in taşıyıcı annelikle ilgili alt başlıklarda da yararlanacağımız birkaç çalışması için bkz. Keane, N. (1983). "The Surrogate Parenting Contract", *Adelphia Law Journal*, 2, 45-54; Keane, N. (1988). "The Baby M Decision: Facts and Fictions, Before and Beyond", *Seton Hall Law Review*, 18(4), 839-847.

⁷ M Bebek Davası ile ilgili bilgi sunan kaynaklar için bkz. Annas, G. J. (1988). "Death without Dignity for Commercial Surrogacy: The Case of Baby M", *The Hastings Center Report*, 18(2), 21-24; Jaquith, C. (1987). "The 'Baby M' Court Case in the US", *Radical Journal of Health*, June-September, 32-35; Sandel, a.g.e., s. 136 vd.

⁸ Baby M, 217 N.J. Super. 313 (1987). Erişim adresi: <https://law.justia.com/cases/new-jersey/appellate-division-published/1987/217-n-j-super-313-0.html>.

belirtmiştir. Ayrıca çocuğun üstün yararına verilen önem doğrultusunda bunu gözetmeyen sözleşmelerin uygulanamayacağını ifade etmiştir⁹. Öte yandan Sorkow, verdiği kararda taşıyıcı annenin rahmini erkeğin spermeleriyle özdeşleştirmiştir. Ona göre nasıl ki erkeklerin spermeleri üzerinde mülkiyet hakkı varsa ve spermelerini satmak konusunda özgürlerse kadınların da rahimleri üzerinde mülkiyet hakları vardır ve rahimlerini kiralamak konusunda özgürdürler¹⁰. Sonuç olarak hâkim Sorkow, mevcut taşıyıcı annelik sözleşmesinin uygulanabilir olduğunu ve Whitehead'in ebeveynlik haklarının sona erdiğini hükme bağlamıştır.

Hâkim Sorkow'un taşıyıcı annelik sözleşmelerini yasal bir zeminde uygulanabilir kılan bu kararı eleştiri yağmuruna tutulmuştur. Buna göre karar kölelik ve kulluk yaşağına aykırılık teşkil etmektedir ve sözleşmede Whitehead'in para karşılığında bebeği çifte teslim etmesini içeren kayıt bebek satışı içermektedir¹¹. Sorkow'un erkek üreme hücresi olan sperm ile rahmi bir tutması hatalı görülmüş, spermin karşılığının rahim değil yumurta olduğu belirtilmiş ve hâkimin bu benzetme ile fahişeliği ve kuluçka makinesi görevi gören bir kadınlar sınıfını onayladığı ileri sürülmüştür¹². Diğer yandan Sorkow'un, Whitehead'i ebeveynlik haklarından mahrum bırakmasının çocuklar üzerindeki ebeveynlikten doğan hakların devredilebileceği düşüncesine yol açacağı ileri sürülmüştür. Bu şekilde çocuk sahibi olamayan veya keyfi olarak çocuk doğurmak istemeyen zenginlerin sömüreceği bir kadın sınıfının ortaya çıkacağı iddia edilmiştir¹³. Ayrıca Whitehead'in "taşıyıcı anne" olarak adlandırılması da hatalı bulunmuştur çünkü Whitehead bebeği oluşturan yumurtanın sahibi yani bebeğin gerçek annesidir ve herhangi bir kelime oyunu bu gerçekliği değiştiremeyecektir¹⁴.

Whitehead'in davayı New Jersey Yüksek Mahkemesi'ne taşımasının ardından Yüksek Mahkeme hâkimi Wilentz taşıyıcı annelik sözleşmesinin hukukla ve kamu yararıyla

⁹ Baby M, 217 N.J. Super. 313, p. 391; Younger, J. T. (1988). "What the Baby M Case Is Really All About?", *Minnesota Journal of Law & Inequality*, 6(2), 75-82, s. 77.

¹⁰ Baby M, 217 N.J. Super. 313, p. 388.

¹¹ Stone, L. (1988). "Neoslavery-Surrogate Motherhood Contracts v. Thirteenth Amendment", *Minnesota Journal of Law & Inequality*, 6(2), 63-73, s. 63, 64.

¹² Stone, a.g.e., s. 63, 70, 71.

¹³ Stone, a.g.e., s. 71.

¹⁴ Stone, a.g.e., s. 64. Whitehead'in "taşıyıcı anne" olarak isimlendirilmesinin hatalı olduğu itirazı, tanımın İngilizce karşılığı verildiğinde çok daha anlamlı olmaktadır. "Taşıyıcı anne" tanımının İngilizce karşılığı olan "surrogate mother" ifadesindeki "surrogate" kelimesinin anlamı "vekil", "ikame" şeklinde geçmektedir. Whitehead çocuğun öz annesi olduğu için "yerine konulan, yerine geçen" anlamına gelen "ikame" veya "bir görevde, asıl görevlinin yerine bakan kimse" anlamına gelen "vekil" şeklinde isimlendirilmesi, durumu çelişkili ve hatalı kılmaktadır. Kelimelerin anlamları için bkz. Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.

bağdaşmadığı gerekçesiyle geçersiz olduğuna karar verildiğini aktarmıştır¹⁵. Mahkemeye göre infertil çiftlerin çocuk sahibi olma özlemi anlaşılır olsa da çocuk sahibi olmak için bir kadına para verilmesi kadınların aşağılanması potansiyeli taşımaktadır¹⁶. Mahkeme, bağlayıcı bir sözleşme olmaması ve taşıyıcı annenin çocuğun teslimini karşılık almadan gönüllülükle yapması şartıyla taşıyıcı anneliği aykırı bulmamaktadır. Fakat önlerindeki olayın illegal ve geçersiz olduğu sonucuna varmıştır¹⁷. Bunun ilk sebebi, evlat edinmenin para karşılığı yapılmasını yasaklayan mevcut yasayla sözleşmenin çatışmasıdır¹⁸. Mahkeme, Sternlerin 10.000 doları bebek için değil gebelik hizmeti için ödediği savunusuna ikna olmamıştır¹⁹. Ayrıca kişinin ebeveynlikten kaynaklanan haklardan vazgeçmesi hususunda mevcut kuralların oldukça sıkı şartlar öngördüğü belirtilmiş ve kısa bir sözleşme hükmüyle bunlardan vazgeçilemeyeceğine kanaat getirilmiştir²⁰. Sözleşmede Whitehead, çocuğuyla arasında gelişecek bağı bilmeden sözleşmeyle bağlanmıştır. Kadının annelik öncesinde vereceği karar -10.000 dolarlık ödemenin çeldiriciliği de göz önüne alındığında gönülsüzdür²¹. Mahkeme, bu tür sözleşmelerde taşıyıcı annelerin genellikle yoksul kesimden kadınlar olduğuna vurgu yapmış ve uygar toplumlarda paranın satın alamayacağı şeyler olduğunu dile getirmiştir²². Sonuçta velayet öz baba olan Bay Stern'de kalsa ve çocuğun Stern çiftiyle yaşamasına karar verilse de Whitehead bebeğin annesi olarak tanınmıştır. Whitehead'in ebeveynlik haklarından feragatinin geçersiz kılınması sonucu Bayan Stern'in bebeği evlat edinme talebi olumsuz sonuçlanmıştır²³.

Yüksek Mahkemenin kararı da eleştirilerin odağında olmaktan kurtulamamıştır. Mahkemenin biyolojik anneliğe atfettiği önem eleştirilmiştir. Kadının anne olmasından bahisle bilinçli karar veremeyeceği düşüncesinin kadını güdülenmiş ve irrasyonel bir varlık yerine koyduğu iddia edilmiştir. Eleştirilere göre kadınların erkekler kadar rasyonel olmadıklarına ve biyolojik kaderlerine mahkûm edilmelerine

¹⁵ Baby M, 109 N. J. 396 (1988). Erişim adresi: <https://law.justia.com/cases/new-jersey/supreme-court/1988/109-n-j-396-1.html>.

¹⁶ Baby M, 109 N. J. 396, p. 411.

¹⁷ Baby M, 109 N. J. 396, p. 411.

¹⁸ Baby M, 109 N. J. 396, p. 422.

¹⁹ Baby M, 109 N. J. 396, p. 424.

²⁰ Baby M, 109 N. J. 396, p. 429.

²¹ Baby M, 109 N. J. 396, p. 437.

²² Baby M, 109 N. J. 396, p. 439, 440.

²³ Baby M, 109 N. J. 396, p. 429 vd.

çanak tutan bu düşünceler yerine, yaptıkları iş ne olursa olsun profesyonelliğe önem verilmesi gerektiği düşüncesi kabul edilmelidir zira aksi düşüncenin ucu kadının belli işleri yapmaktan alıkonulmasına uzanacaktır²⁴.

Görüldüğü üzere M Bebek Davası, bir kadının başka bir çifte teslim etmek üzere gebe kalmayı ve doğum yapmayı üstlendiği taşıyıcı annelik sözleşmesini konu edinmiş ve bu uygulamaya karşı geliştirilebilecek itirazların kısa bir özetini sunmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere bu dava, çalışmamızda yer vereceğimiz her başlığa ayrı ayrı temas etmektedir. Biz de bu temas noktalarından yola çıkarak çalışmamızdaki bütünü oluşturan parçaları sırasıyla ele almayı amaçlamaktayız. Bu amaçla çalışmanın “*Üreme, Yardımcı Üreme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik*” başlıklı bu bölümünde tıpkı Stern çifti gibi çocuk sahibi olma arzusunda olan fakat üreme yeteneği olmayan bireylerin üreme arzularını, bu arzulara hizmet etmeyi amaçlayan yardımcı üreme yöntemlerini ve bu yöntemlerden biri olan taşıyıcı anneliği ele almayı planlamaktayız. Ardından çalışmanın “*Liberteryenizm Perspektifinden Taşıyıcı Annelik*” başlıklı diğer bölümünde M Bebek Davasında ileri sürülen itirazlara paralel şekilde gelişen taşıyıcı annelik karşıtı itirazları ve bu itirazlara liberteryen perspektiften yaklaşımları irdelemeyi hedeflemekteyiz.

2.2. Üremenin Önemi ve Fertilite

Üreme veya İngilizce karşılığı olan *reproduction*, “yeni canlı oluşturma”²⁵, “ebeveynlerin yavru üretimi”²⁶, “canlıların cinsel hücrelerinin birleşmesinden ortaya çıkan tohumla veya doğrudan doğruya oluşturdukları spermle çoğalmaları; tenasül”²⁷ olarak farklı şekillerde tanımlansa da birçok insan için biyolojik bir fiilden daha fazlasını ifade etmektedir. Son zamanlarda üreme oranlarında kayda değer bir düşüş yaşanmasına rağmen insanların hâlâ çocuk sahibi olmak istemesi bunu gösterir niteliktedir²⁸. Peki neden böyledir? Neden dünyada doğurganlık hızla düşerken nüfus

²⁴ Younger, a.g.e., s. 81.

²⁵ Güler, Ç. (2012). *Yeni Tıp Sözlüğü*. Palme, Ankara, s. 1034.

²⁶ Taber’s Medical Dictionary, Erişim adresi: <https://www.tabers.com/tabersonline/view/TabersDictionary/734105/all/reproduction>.

²⁷ TDK.

²⁸ Doğurganlık, genellikle *toplam doğurganlık hızı (total fertility rate)* ile hesaplanmaktadır. Toplam doğurganlık hızı, bir kadının, doğurgan yaşlar olarak kabul edilen 15-49 yaş aralığında doğurabileceği ortalama çocuk sayısını belirtmektedir. Bu istatistikte kadının belirtilen yaş aralığında sağ olduğu ve o anda gözlemlenen yaşa özel doğurganlık hızlarıyla uyumlu biçimde çocuk doğurduğu kabul edilir. Abbasoğlu Özgören, A. & Türkyılmaz, A. S. (2023). “Changing Fertility Preferences in Türkiye: Analyses by Parity”, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(59), 321-355, s. 326. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 2001 yılında

artışı durmamaktadır? Neden günümüzde pek çok insan gönüllü olarak çocuksuz kalmayı seçerken diğerleri için çocuk sahibi olmak bu denli önemlidir? Yaşayan on binlerce canlının milyonlarca yıldır sürdürdüğü bu eylemin insanlar için önemi nedir?

İnsanları üreme konusunda motive eden sebeplerin neler olduğu sosyal bilimler ve davranış bilimlerinin çekirdek sorularından biri olagelmıştır²⁹. Bu sebepleri geniş perspektiften sunan kavramlardan biri *çocuk sahibi olma motivasyonlarıdır (childbearing motivations)*. Çocuk sahibi olma motivasyonları, bir kişinin çocuk sahibi olmaya ve bu sürecin getirdiklerine karşı olumlu veya olumsuz tepki verme eğilimidir³⁰. Bu motivasyonlar şartlara bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Bireylerin üreme düşüncelerini olumlu veya olumsuz yönde etkileyen faktörlerle ilgili pek çok araştırma sunulmuştur. Çalışmamızın konusunu çocuk isteğiyle bağlantılı olan yardımcı üreme uygulamalarından biri oluşturduğu için bu kısımda yalnızca olumlu üreme motivasyonları aktarılacaktır.

Belirtilmelidir ki üreme motivasyonlarının başlıklara ayrılarak detaylıca incelenmesi çalışmamızın esasını etkileyecek bir katkı sunmayacaktır zira yalnızca üremenin bireyler için önemli olduğunun aktarılması dahi yardımcı üreme yöntemlerine başvurulmasının temelini tek başına teşkil edebilecektir. Fakat her biri farklı arka planlardan kaynaklanan bu üreme motivasyonlarının tek başlık altında verilmesinin fazla karmaşık ve düzensiz duracağı düşünülmektedir. Dolayısıyla her bir motivasyona ayrı başlıklar altında kısaca değinilmesini ve oldukça ilgi çekici olduğunu düşündüğümüz bu motivasyonlar üzerine yapılmış sosyolojik araştırmalardan bazılarını dipnotlarda yer verilmesini uygun bulmaktayız. Bu bağlamda yararlanılan araştırmalarda *içsel ve dışsal motivasyonlar* olarak da sunulan bu etmenler tezde *duygusal ve psikolojik motivasyonlar, sosyolojik motivasyonlar ve ekonomik ve faydacı motivasyonlar* olmak üzere üç bölümde incelenecektir³¹. Üreme

Türkiye'nin toplam doğurganlık hızı kadın başına 2.38 iken bu oran 2023'te 1.51'e inmiştir. TÜİK, "Doğum İstatistikleri, 2023", Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2023-53708>, Erişim tarihi: 24.09.2024. Dünya genelinde ise 2001 yılında 2.7 olan oran 2022 yılında 2.3 olarak hesaplanmıştır. OECD, "Fertility Rates", Erişim adresi: <https://www.oecd.org/en/data/indicators/fertility-rates.html>, Erişim tarihi: 24.09.2024; World Bank Group, "Fertility rate, total (births per woman)", Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>, Erişim tarihi: 30.09.2024.

²⁹ Miller, W. B. (1994). "Childbearing motivations, desires and intentions: A theoretical framework", *Genetic, Social & Social Psychology*, 120(2), 223-258, s. 225.

³⁰ Miller, a.g.e., 1994, s. 228.

³¹ Çocuk sahibi olma motivasyonlarının farklı sınıflandırmaları için bkz: Cassidy, T. & Sintrovani, P. (2008). "Motives for parenthood, psychosocial factors and health in women undergoing IVF", *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 26(1), 4-17; Guedes, M., Pereira, M., Pires, R., Carvalho, P., Canavarro, M. C. (2015).

motivasyonları konusundaki bu işleyiş aynı zamanda bireylerin kendi hayatlarıyla ilgili amaçlarını rasyonel şekilde belirleyebileceği ve bu amaçlar doğrultusunda hareket edebileceğine yönelik ikinci bölümdeki aktarımlarımızın da taşıyıcı annelik zeminindeki temellerinden birini teşkil edecektir.

Son olarak ifade edilmelidir ki bu bölümde değinilecek olan olumlu üreme motivasyonlarına yol açan kişisel ve toplumsal kabuller çalışma kapsamında yararlanılan sosyolojik araştırmalardan edinilen bilgilere dayanmaktadır. Üremenin olumlu motivasyonlarının ele alındığı bu başlıkta tabii olarak üreme oranlarının yüksek seyrettiği ve geleneksel düşünce kalıplarının hâkim olduğu bölgelerde yapılan araştırmalardan daha fazla yararlanılmıştır. Detaylarına yalnızca dipnotlarda değinilecek olan bu çalışmalar dünyanın pek çok bölgesindeki araştırmaları kapsasa da ağırlıklı olarak Türkiye'deki en yüksek doğurganlık oranlarının görüldüğü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile Afrika ve Orta Asya'nın üreme oranlarıyla göze çarpan kesimlerini içermektedir. Çalışmanın ve yararlanılan araştırmaların kapsam ve sınırlılığı göz önünde bulundurularak bahsedilen norm ve kabullerin her aile ve toplum için geçerli olmadığı hatırdan çıkarılmadan, bu normların mevcut olduğu hallerde üreme motivasyonları üzerinde büyük etkileri olduğu göz ardı edilmemelidir. Zaten çalışmamızın "Giriş" bölümünde de belirtildiği üzere bu başlığın amacı bütün insanlarda geçerli üreme anlayışlarını ortaya koymak değil, liberal düşüncenin bireylerin kendi kaderlerini belirleyebilmesi düsturu ışığında üremeye ilgili derin duygular besleyen insanların bu isteklerinin gözler önüne serilmesi ve bireylerin bu isteklere ulaşabilmesinin yolunun açılması fikridir.

2.2.1. Duygusal ve Psikolojik Motivasyonlar

Duygusal ve psikolojik motivasyonlar, genellikle çocuk sahibi olmakla ilgili değerlere ve ahlaki normlara dair içsel inançlara dayanmaktadır³². Bu tür motivasyonları doğuran istekler bir çocukla sevgi ve şefkate dayalı bağ kurma, bir çocuğun büyüme ve gelişimine

"Childbearing Motivations Scale: Construction of a New Measure and its Preliminary Psychometric Properties", *J Child Fam Study*, 24, 180-194; Langdrige, D., Sheeran, P., Cannolly, K. (2005). "Understanding the reasons for parenthood", *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 23(2), 121-133; O'Laughlin, E. M. & Anderson, V. N. (2001). "Perceptions of Parenthood Among Young Adults: Implications for Career and Family Planning", *American Journal of Family Therapy*, 29(2), 95-108.

³² O'Laughlin & Anderson, a.g.e., s. 100. Çalışmamızda 2.2.1. başlığında aktarılan motivasyonlar O'Laughlin & Anderson'ın çalışmasında *içsel motivasyonlar* sınıfında yer almaktadır.

şahitlik etme, bir çocuğun bakımını üstlenerek kendini kanıtlama, hayatına değer ve anlam katma veya partnerin çocuk isteğini tatmin etme şekillerinde görülebilmektedir³³.

Evliliği çocukla ve ebeveynlik rolleriyle ilişkilendirmek de başka bir motivasyonu oluşturmaktadır³⁴. Bu durum annelik ve babalığın tadına varma isteği şeklinde olabileceği gibi evliliğin bütünüyle çocukla anlamlandırılması şeklinde de görülebilmektedir. İkinci gruptaki bireylere göre çocuk, evliliğin olmazsa olmaz unsurudur ve bir çiftin gerçekten aile olabilmesi için çocuk sahibi olmaları gerekmektedir³⁵. Bu motivasyona sahip bireyler için çocuk, aileyi bir arada tutmakta, kadın ve erkeğe ebeveyn olarak sorumluluk yüklemekte, evin neşesini ve huzurunu sağlamaktadır. Hatta evde bir çocuğun bulunması, ebeveynlerin kötü yollara sapmasında fren görevi görebilmektedir. Tüm bu yönleriyle çocuk adeta Tanrı'nın bir hediyesidir³⁶.

Kadınların, eşlerinin çocuk isteklerini tatmin etmek durumunda hissedebilmesi de bu başlık altında değerlendirilebilecektir. Burada kadınların doğurganlığa zorlanmasından ziyade kadınların kendilerini doğurgan olmakla yükümlendirmesinin daha belirgin olduğu söylenebilir çünkü birçok ailede hâlâ kadının doğurgan olmayışı veya doğurmaya devam etmeyişi ayrılıklara veya (çok eşliliğin hâkim olduğu ailelerde) erkeğin başka bir kadınla daha evlenmesine zemin hazırlayabilmektedir. Bu tür aileler içerisindeki kadınlar, sık ve sürekli doğum yapmanın kendilerine vereceği olası zararların farkında olsalar dahi eşlerinin tatmini için arzuladıklarından daha fazla çocuk doğurmaktadırlar³⁷. Fakat bu açıklama erkek eşlerin duygusal tatminini sağlamayı amaçlayan kadınların bunu yalnızca olumsuz yönde bir baskıyla yaptıkları gibi bir fikir doğurmamalıdır. Erkeklerin

³³ Cassidy & Sintrovani, a.g.e., s. 10; Guedes & ark., a.g.e., s. 183; O'Laughlin & Anderson, a.g.e., s. 101.

³⁴ Cassidy & Sintrovani, a.g.e., s. 10; Guedes & ark. a.g.e., s. 183; O'Laughlin & Anderson, a.g.e., s. 101.

³⁵ Koruk, F., Eroğlu, K., Koruk, İ., Çelik, K., Güner, P. (2022). "Married Men's Perspectives and Reproductive Behaviors on Fertility in the Province with the Highest Fertility Rate in Turkey: A Mix Method Study", *Nobel Medicus*, 18(2), 89-98, s. 94; Papreen, N., Sharma, A., Sabin, K., Begum, L., Ahsan, S. K., Baqui, A. H. (2000). "Living with Infertility: Experiences among Urban Slum Populations in Bangladesh", *Reproductive Health Matters*, 8(15), 33-44, s. 38; Topdemir Koçyiğit, O. (2012). "İnfertilite ve sosyo-kültürel etkileri", *İnsanbilim Dergisi*, 1(1), 27-38, s. 35.

³⁶ Koruk & ark., a.g.e., s. 94.

³⁷ Isiugo-Abanihe, U. C. (1994). "Reproductive Motivation and Family-Size Preferences among Nigerian Men", *Studies in Family Planning*, 25(3), 149-161, s. 153; Izugbara, C. & Ezech, A. (2010). "Women and High Fertility in Islamic Northern Nigeria", *Studies in Family Planning*, 41(3), 193-204, s. 199, 200; Koruk ve ark., a.g.e., s. 94; Obasohan, P. E. (2015), "Religion, Ethnicity and Contraceptive Use among Reproductive age Women in Nigeria", *International Journal of MCH and AIDS*, 3(1), 63-73, s. 71; Ögün Boyacıoğlu, A. & Türkmen, A. (2008). "Social and cultural dimensions of pregnancy and childbirth in eastern Turkey", *Culture, Health & Sexuality*, 10(3), 277-285, s. 280; Ökten, Ş. (2009). "Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 302-313, s. 306.

kadınlardan daha fazla çocuk istedikleri senaryoda kadınlar eşlerinin mutluluğu için baskıdan uzak bir temelde de olumlu motivasyon hissedebilmektedirler³⁸.

Çocuğun soyu devam ettirici bir unsur olması da bireyleri duygusal ve psikolojik yönden olumlu olarak etkilemektedir³⁹. Hem aile soyunun devamı hem de kişinin öldükten sonra hatırlanması⁴⁰ ve hatıralarının yaşatılması çocuk yoluyla sağlanabilmektedir. Çocuk, ölümsüzlüğün formülünü bulamayan insanoğlunun bu arzusunu bir nebze olsun dindirebildiği limandır. Bu, yalnızca kişinin ve ailenin değil, aidiyet bağı ile bağlı olunan inanç ve toplulukların da devamı anlamına gelmektedir. Kişiler üreyerek inançlarına, topluluklarına ve etnik kökenlerine bağlılıklarını devam ettirmekte ve kendilerinden olanı çoğaltmaktadırlar⁴¹. Bu bağlamda kişilerin ait oldukları dinsel inanç grubunun üreme öğretilerinin de olumlu üreme motivasyonları üzerinde büyük bir etkisi olduğu vurgulanmalıdır. Fakat dini öğretilerin üremeye verdikleri önemin duygusal ve psikolojik motivasyonlardan ziyade sosyolojik motivasyonlar başlığı altında ele alınmasını daha uygun gördüğümüzden bu meseleye bir alt başlıkta değineceğiz.

2.2.2. Sosyolojik Motivasyonlar

İnsanın dünyada sosyal bir kapasiteyle var oluşu⁴², onun çok küçük istisnalar dışında doğumundan ölümüne değin sosyal çevresiyle etkileşim halinde olması sonucunu doğurmaktadır. Etrafındakilerle bu denli iletişim içerisinde olan insanın, toplumun kalıplaşmış gelenek, inanç ve davranış örüntülerinden sıyrılması kolay değildir. İnsanların çocuk sahibi olmak isteyişini olumlu yönde etkileyen etmenlerden birisi de toplum tarafından kabul gören normlardan oluşan sosyolojik motivasyonlardır. Sosyal baskı, dini

³⁸ Örneğin Abakar Djiddo & Özdemir'in Çad'ın N'Djamena şehri ile Türkiye'nin Karabük şehrinde yaptıkları karşılaştırmalı araştırmada her iki şehirde de erkeklerin ideal çocuk sayısının kadınlarınkinden daha fazla olduğu tespit edilmiştir. İki şehrin toplumsal yapıları oldukça farklı olsa da hem N'Djamena'daki hem de Türkiye'deki katılımcı kadınlar eşlerinin daha fazla çocuk istemesinin kendi doğurganlık arzusunu artırdığını kaydetmişlerdir bkz. Abakar Djiddo, H. & Özdemir, R. (2024). "Fertility Desire of Women and Related Factors: Karabuk and N'Djamena Samples", *Unika Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 719-733, s. 727.

³⁹ Cassidy & Sintrovani, a.g.e., s. 10; Guedes & ark., a.g.e., s. 183; Isiugo, a.g.e., s. 154, 160; Izugbara & Ezech, a.g.e., s. 197, 198; Koruk & ark., a.g.e., s. 94; Ögün Boyacıoğlu & Türkmen, a.g.e., s. 280; Papreecen & ark. a.g.e., s. 37.

⁴⁰ O'Laughlin & Anderson, a.g.e., s. 101.

⁴¹ Izugbara & Ezech, a.g.e., s. 197.

⁴² Salihpaşaoğlu, Y. & Didin, D. B. (2022). *Teorik ve Pratik Hukuk Sosyolojisi*, Lykeion, Ankara, s. 3, 4. İnsanın doğasına dair bu kabul pek çok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Örneğin bkz. Aristoteles. (2017). *Politika*, Çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, s. 159; İbn-i Haldun. (2004). *Mukaddime*, Birinci Cilt, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak, İstanbul, s. 79; Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, Çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınları, Ankara, s. 9 vd.

zorunluluklar, toplum tarafından kabul görme isteği ve soyun devamlılığı bu başlık altında sayılabilir⁴³.

Üreme konusunda çiftlere yapılan baskının en önemli nedenlerinden biri toplumsal cinsiyet rolleridir. Toplumsal cinsiyet, kişinin biyolojik olarak sahip olduğu ve kromozomlar, hormonlar, üreme hücreleri gibi doğuştan gelen biyolojik cinsiyetten çok daha farklı bir kavramdır. *Biyolojik cinsiyete (sex) karşı toplumsal cinsiyet (gender)* psikolojik ve kültürel bir atamadır⁴⁴. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet, içerisinde bulunan toplum tarafından bireylere yüklenmektedir. Birey, ilk doğduğu anda, biyolojik cinsiyet sınıflandırmasının yanı sıra toplumsal cinsiyet rolleriyle de donatılmaya başlanır⁴⁵. Toplumsallaşma yoluyla öğrenilen bu roller⁴⁶, farklı kültürlerle sahip toplumlar tarafından farklı şekillerde tanımlanmakta ve aynı toplum içerisinde de siyasal, sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir⁴⁷.

Kadın ve erkeğin kamusal ve özel alan içerisindeki yerini, sosyal hayata katılımını ve burada nasıl temsil edileceğini belirleyen toplumsal cinsiyet rolleri⁴⁸, üreme konusunda da kadına ve erkeğe yerine getirilmesi gereken görevler atamaktadır. Kadının doğurganlık konusunda yerine getirmesi gereken görevleri özellikle erkek egemen toplumlarda gün yüzüne çıkmaktadır. Bu tür toplumlarda kadının rolü ev hanımlığı ve annelik gibi özel alanlara hapsedilirken erkeğin rolü belirleyici, karar verici ve geçim sağlayıcı olarak kamusal alana açılmaktadır⁴⁹. Doğurganlığın yalnızca kadın bedeninde gerçekleşiyor oluşu, kadınların toplumdaki yerlerinin bu alana çekilmesine neden olabilmektedir⁵⁰.

Her ne kadar Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'na (United Nations Population Fund/UNFPA) göre her kadın istemli, bilinçli ve sağlıklı bir doğum süreci geçirme hakkına sahip olsa da⁵¹ doğurganlık ve buna bağlı olarak kadın sağlığı, içinde

⁴³ Guedes & ark., a.g.e., s. 183.

⁴⁴ Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*, Gower Publishing, Aldershot, UK, s. 158; Torgrimson, B. N. & Minson, C. T. (2005, Eylül 1). "Sex and gender: what is the difference?", *Journal of Applied Physiology*, Erişim adresi: <https://journals.physiology.org/doi/full/10.1152/jappphysiol.00376.2005>, Erişim tarihi: 19.12.2024.

⁴⁵ Oakley, a.g.e., 173.

⁴⁶ Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları*, CEİD, Ankara, s. 9, 10.

⁴⁷ Oakley, a.g.e., s. 158; Ökten, a.g.e., s. 302. Toplumsal cinsiyet rollerinin feminizm perspektifinden aktarıldığı çalışmalar için bkz. Aktaş, G. (2013). "Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 53-72; Didin, D. B. (2024). "Feminizmin Dört Dalgası Bağlamında Barbie", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 59-77.

⁴⁸ Ökten, a.g.e., s. 302.

⁴⁹ Ökten, a.g.e., s. 305, 308.

⁵⁰ Ögün Boyacıoğlu & Türkmen, a.g.e., s. 277, 278; Özbay, F. (1992). "Kadının Statüsü ve Doğurganlık", Necla Arat (Ed.), *Türkiye'de Kadın Olgusu* içinde 147-165, s. 151.

⁵¹ UNFPA, (b.t.). "About Us", Erişim adresi: <https://www.unfpa.org/about-us>. Erişim tarihi: 18.09.2024.

yaşanılan sosyal ve kültürel koşulların etkisi altındadır.⁵² Kadının çocuk sahibi olma motivasyonunda hem toplumun hem de kocanın gölgesi görülebilmektedir. Özellikle kadının doğurganlık vasfının çok daha yoğun olduğu erkek egemen toplumlarda çocuksuz kadınların sosyal ilişkileri tehlikeye girebilmektedir. Bu bağlamda çocuk aile içerisindeki diğer fertlerden ve toplumdan kabul görmeyen bir yoldur. Çocuk sahibi olan kadınlar hem daha yüksek bir statüye erişebilmekte⁵³ hem de toplum tarafından etiketlenmekten kurtulabilmektedir.⁵⁴ Çocuk sahibi olmanın statüyü artırıcı ve etiketlenmekten kurtarıcı yönü yalnızca kadınlar için değil erkekler için de geçerlidir.⁵⁵ Sonuç olarak geleneksel toplumlarda benimsenen bazı kabuller çiftlerin sosyolojik üreme motivasyonlarını baskı yoluyla olumlu yönde etkilemektedir.

Erkek çocuğun kız çocuğa nazaran daha değerli görüldüğü bölgelerde bu değer atfı üreme tercihlerini olumlu yönde etkileyebilmektedir. Erkek çocuğunun soyu devam ettirmesi, işgücünü sağlaması, sağlıklı bir aileyi temsil etmesi ve ailenin potansiyel reisi konumunda olması gibi düşünceler yalnızca erkekler tarafından değil kadınlar tarafından da içselleştirilebilmektedir. Erkek çocuk saplantısı aileleri cinsiyet tercihine iterek kız çocuk sahibi olsalar bile erkek çocuk olana kadar üremeye devam etmelerine yol açabilmektedir.⁵⁶

⁵² Ögün Boyacıoğlu ve Türkmen, a.g.e., s. 278.

⁵³ Hollos, M. (2003). "Profiles of Infertility in Southern Nigeria: Women's Voices from Amakiri", *African Journal of Reproductive Health*, 7(2), 46-56, s. 49; Özbay, a.g.e., s. 151. Kadının statüsünün doğurganlıkla ilişkisinin tek bir parametreye bağlı olmadığı unutulmamalıdır. Özbay, çalışmasında "kadının statüsü" kavramının tek bir tanımının olmadığını altını önemle çizerek onun doğurganlık ile ilişkisini farklı perspektiflerden incelemiştir. Buna göre, erkek egemen toplumlarda yüksek doğurganlık yüksek bir statü ile ilişkilendirilse de kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinde eğitime ve iş hayatına kadınların da aktif katılımı sonucu yüksek doğurganlık düşük statüyle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Kendi bedeni ve hayatı üzerinde söz sahibi olabilen kadınlar, doğum kontrol yöntemlerine ulaşım ile beraber doğurganlık tercihlerinde bağımsızlaşmaktadır. Gelişmiş ülkelerin doğum oranlarının gelişmekte olan ülkelere oranla çok daha düşük olduğu göz önüne alındığında doğurganlığın düşük statüyle ilişkilendirilmesi de mümkün hâle gelmiştir bkz. Özbay, a.g.e., s. 151-154.

⁵⁴ Ögün Boyacıoğlu & Türkmen, a.g.e., s. 280; Özbay, a.g.e., s. 151; Wall, L. L. (1998). "Dead Mothers and Injured Wives: The Social Context of Maternal Morbidity and Mortality among the Hausa of Northern Nigeria", *Studies in Family Planning*, 29(4), 341-359. s. 349.

⁵⁵ Ökten, a.g.e., s. 306.

⁵⁶ Koruk & ark., a.g.e., s. 94; Ögün Boyacıoğlu & Türkmen, a.g.e., s. 280; Ökten, a.g.e., s. 306; Şen, H. & Gümüş, K. (2020). "Türkiye'de Kuma Evliliklerinin Nedenleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz: Hatay-Samandağ Örneği", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 3(2), 213-232, s. 224. Örneğin, Türkiye'nin doğu ve güney doğusunda yapılan araştırmalarda bazı bölgelerde "çocuk" kelimesinin erkek çocukla ilişkilendirildiği görülmektedir. Ögün Boyacıoğlu & Türkmen, Van ilinin Bahçesaray ilçesinde yaptıkları araştırmada bu bölgede "çocuk" kelimesinin genellikle sadece erkek çocuklar için kullanıldığını belirtmekte ve "üç çocuğum ve iki kızım var" türünden ifadelerin sıklıkla kullanıldığını aktarmaktadır. Keza Ökten de Güneydoğu Anadolu'da "çocuk" sözcüğünün hem sadece erkek çocuğu hem de genel olarak çocukları kapsayacak biçimde kullanıldığını belirtmektedir bkz. Ögün Boyacıoğlu & Türkmen, a.g.e., s. 280; Ökten, a.g.e., s. 306.

Bir üst başlıkta belirtilen dini motivasyonların da bu başlık altında detaylandırılması önemlidir zira din birçok insanın hayatını kökten etkileyen ve insanların hayat gayelerini tespit etmelerinde belirleyici rol oynayan bir etkidir. Tez çalışmamızda, kapsamı fazlaca genişletmemek adına yalnızca semavi dinlere değinmekle yetinilecektir. Bu amaçla ilk olarak Yahudi ve Hristiyanların inandığı Kitab-ı Mukaddes incelenebilecektir. Kitab-ı Mukaddes'in başlangıç kitabı olan Yaratılış'ta Tanrı'nın, yarattığı ilk insanlara verdiği ilk emir “*Verimli olun, çoğalın*”dır⁵⁷. Çoğalma emri ve üremeye ilişkin mucizevi hadiseler kitabın muhtelif yerlerinde de tekrar dile getirilmiştir⁵⁸. Bu emir hem Yahudilikte hem de Hristiyanlığın bazı mezheplerinde çok önemli bir yere sahiptir. Örneğin Yahudiliğin üremeye ilişkin yaklaşımının çoğalmaya dair anlatılardan oldukça etkilendiği görülmektedir. Tanrı'nın Adem ve Havva'ya verdiği “*Verimli olun ve çoğalın*” emri *büyük emir (great mitzvah)* olarak görülür ve Yahudi kanunu olan Shulchan Arukh'ta bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi kan dökülmüş gibi hüküm görür⁵⁹. Keza birçok çeşitli mezhebe bölünmüş olan Hristiyanlıkta da⁶⁰ çoğalma emrinin etkisi görülebilmektedir. Örneğin aileyi ve çocuğu merkezine koymuş olan Mormon Kilisesi'nde bunlardan yoksun kişilerin cennetin üst kademelerine ulaşamayacağı fikri hâkimdir. Bu inanca göre Tanrı'ya daha fazla onurlandırmak için mümkün olan en fazla sayıda çocuk sahibi olunmalıdır⁶¹. Müslümanlıkta ise evliliğe büyük önem verilse de çoğalmaya Kur'an-ı Kerim içerisinde bu denli yer verilmemiştir. Hatta üreme yetisine sahip olmamanın Allah'ın takdiri olduğuna dair ayet mevcuttur⁶². Fakat İslam inancı içerisinde üreme yetisinden yoksun olmanın aşağılayıcı bir anlamı bulunmasa da bazı geleneksel Müslüman toplumlarda

⁵⁷ Yaratılış, bab 1/28.

⁵⁸ Nuh'a verilen çoğalma emri için bkz. Yaratılış, bab 9/1. Çocuk sahibi olamayan peygamber eşlerinin çocuk sahibi olma anlatıları kutsal metinlerde sıklıkla geçmektedir. Örnekler için bkz. Oldukça yaşlı olan İbrahim ve kısır eşi Sâre'nin çocuk sahibi olmasına ilişkin Yaratılış, bab 17/19; İshak ve kısır eşi Rebeka'nın çocuk sahibi olmasına ilişkin Yaratılış, bab 25/21; Yakup'un kısır eşi Rahel'in çocuk sahibi olmasına ilişkin Yaratılış, bab 30/23-24. Tevrat'ın bir bölümünü oluşturan Zebur ve Süleyman'ın Özdeyişleri'nde de evlilik ve erdemli eş olma anlatılarında çocuk sahibi olmaya yer verilmiştir bkz. Mezmurlar, bab 128/3 ve Süleyman'ın Özdeyişleri 31/10-31.

⁵⁹ Code of Jewish Law, Shulchan Arukh, Even Ha'Ezer, 1/1. Ayrıca bkz. Citron, A. (b.t.). “Be Fruitful and Multiply”. Erişim adresi: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1005203/jewish/Be-Fruitful-and-Multiply.htm, Erişim tarihi: 20.09.2024; Schenker, J. G. “Human reproduction: Jewish perspectives”, *Gynecological Endocrinology*, 29(11), 945-948, s. 945.

⁶⁰ Kutsal metinler ışığında Hristiyanlığın üremeye bakışı hakkında bkz. Hamilton, J. M. (2021). “A Biblical Theology of Motherhood”, *JDFM*, 2(2), 6-13.

⁶¹ Thornton, A. (1979). “Religion and Fertility: The Case of Mormonism”, *Journal of Marriage and Family*, 41(1), 131-142, s. 131, 132.

⁶² “*O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder; dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır*”, (Şûrâ, 49-50).

çocuk sahibi olmak yüksek saygınlığın bir göstergesi ve Allah'ın onurlandırılması olarak kabul edilebilmektedir⁶³.

2.2.3. Ekonomik ve Faydacı Motivasyonlar

Çocuk, ebeveynler için yalnızca sosyal baskıdan kurtulabilecekleri bir yol veya kendilerini tatmin olmuş hissedebilecekleri bir aşama teşkil etmemekte, aynı zamanda ekonomik ve faydacı artılar vadetmektedir⁶⁴. Bu artılar maddi getiri şeklinde olabileceği gibi fiziksel ihtiyaçların karşılanması veya manevi getiriler şeklinde de olabilir.

İlk ve belki de en bilinen faydacı üreme motivasyonu çocuk sahibi çiftlerin rahatlığını yaşadığı ve çocuksuz kişilerin sıklıkla maruz kaldığı “Yaşlandığında kim bakacak?” sorusuna dayanmaktadır. Çocuklar, birçok ebeveyn için adeta yaşlandıklarında bakımlarının üstlenileceğini garantiye alan bir sigorta işlevi görmektedir⁶⁵. Bu anlamıyla çocuk, ailelerin geleceğe yaptığı bir yatırımdır.

Ekonomik açıdan gelişmemiş bölgelerde ve özellikle de tarımla uğraşan, mevsimlik işçi havuzunun yoğun olduğu ve aile işletmelerinin mevcut olduğu kesimlerde çok çocukluluk büyük bir işgücü sağlamaktadır.⁶⁶ Her ne kadar çok çocuklu ailelerin geçimini sağlaması oldukça güç görünse de ekonomik zorluklar her zaman ebeveynlerin çocuktan kaçınmasına neden olmamaktadır⁶⁷. Çocukların -özellikle de erkek çocukların- küçük yaştan itibaren ev ekonomisine destek sağlamak için çalıştıkları vurgulanmaktadır. Çocuklar, aynı zamanda ebeveynlerinin makus talihlerinin dönme umudu olabilmektedir. Ebeveynlerin sahip oldukları her bir çocukla iletişim ağlarının ve çevrelerinin artışı sağlanmaktadır⁶⁸.

⁶³ Hussain, F. A. (2000). “Reproductive issues from the Islamic perspective”, *Human Fertility*, 3(2), 124-128, s. 126; Izugbara & Ezech, a.g.e., 198.

⁶⁴ Cassidy & Sintrovani, a.g.e., s. 10; Guedes & ark., a.g.e., s. 183; O’Laughlin & Anderson, a.g.e., s. 101.

⁶⁵ Ali, S., Sophie, R., Imam, A. M., Khan, F. I., Ali, S. F., Shaikh, A., Farid-ul-Hasnain, S. (2011). “Knowledge, perceptions and myths regarding infertility among selected adult population in Pakistan: a cross-sectional study”, *BMC Public Health*, 11(760), 1-7, s. 2; Izugbara & Ezech, a.g.e., s. 198; Koruk & ark., a.g.e., s. 94; Öğün Boyacıoğlu & Türkmen, a.g.e., s. 280; Ökten, a.g.e., s. 306; Papreen & ark., a.g.e., s. 38.

⁶⁶ Duzé, M. C. & Mohammed, I. Z. (2006). “Male Knowledge, Attitudes, and Family Planning Practices in Northern Nigeria”, *African Journal of Reproductive Health*, 10(3), 53-65, s. 60; Izugbara & Ezech, a.g.e., s. 198; Hollos, a.g.e., s. 48; Koruk & ark., a.g.e., s. 93; Ökten, a.g.e., s. 306-307; Özbay, a.g.e., s. 152.

⁶⁷ Bu davranışta her çocuğun kendi rızısıyla dünyaya geleceğine dair İslam inancının da etkisi vardır bkz. Duzé & Mohammed, a.g.e., s. 60. Bu davranışın bir diğer sebebinin de özellikle çok eşli evliliklerde çocukların bakımlarının ve günlük ihtiyaçlarının evdeki kadınlar tarafından karşılanması sebebiyle erkeklere büyük bir yük binmemesi olduğu aktarılmaktadır bkz. Hollos, a.g.e., s. 49.

⁶⁸ Izugbara & Ezech, a.g.e., s. 197.

Olumlu çocuk sahibi olma motivasyonları insanların neden hâlâ üremeye bu denli önem verdiğiyle alakalı eşsiz bir çözümlenme sunmaktadır. Görüldüğü üzere üreme kimileri için hatırlanma, ölümsüzleşme ve kendinden başka birine şefkat gösterme gibi psikolojik amaçlara hizmet edebilmekte; kimileri için aile ekonomisinde ve yaşlılık zamanlarında bir yatırım teşkil edebilmekte; kimileri içinse toplum tarafından kabul görme ve var olma meselesi hâline gelebilmektedir. Yaşayış biçimleri, kültürleri, ırkları, dinleri ve kişisel özellikleri farklılık gösterse de günümüzde pek çok insan için üreme önemini korumakta ve çocuk sahibi olmak arzu edilen bir hayat amacı teşkil etmektedir. Farklı motivasyonlara sahip olsalar da günün sonunda birçok insan kendi genlerini taşıyan bir çocuğun hayalini kurmaktadır. Üzerine pek çok umudun eklenildiği bu hayalin gerçekleşmemesi ise kişileri umutsuzluğa ve hüsrana sürükleyebilmektedir.

2.3. Üreyememenin Hüsranı ve İnfertilite

Üreme her ne kadar asırlardır devam eden bir insan pratiği olsa da bazı hâllerde cinsel birliktelik üremeyle sonuçlanamamaktadır. *İnfertilite (infertility)*, düzenli ve korunmasız 12 aylık cinsel birleşme sonucunda gebeliğin meydana gelmemesini ifade eden bir sağlık sorunudur⁶⁹ ve dünya çapında milyonlarca insanı etkilemektedir⁷⁰. İnfertilite, sperm kalitesinin düşüklüğü, sperm azlığı, spermin şeklinde, hareketinde veya dışarı atılmasındaki sorunlar şeklinde *erkek kaynaklı* veya rahim, yumurtalıklar, fallop tüpleri veya hormon sistemindeki bozukluklar nedeniyle *kadın kaynaklı*⁷¹ olabileceği gibi erkek ve kadın faktörü altında sınıflandırılmayan sebeplerden kaynaklanan *açıklanamayan infertilite*⁷² şeklinde de meydana gelebilmektedir.

İnfertilite, çocuk sahibi olmak isteyen kişilerin psikolojik durumunda, evlilik yaşantısında ve sosyal hayatında olumsuz etkiler bırakabilmektedir⁷³. Psikolog Patricia Mahlstedt infertil bireylerin teşhis ve tedavi döngüsünü şöyle özetlemektedir:

⁶⁹ WHO. (2024, Mayıs 22). “Infertility”, Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/infertility>, Erişim tarihi: 04.10.2024.

⁷⁰ Tahminlere göre dünya çapında her altı kişiden biri hayatlarının bir döneminde infertilite yaşamaktadır. WHO, a.g.e., 2024.

⁷¹ WHO, a.g.e., 2024.

⁷² Raperport, C., Desai, J., Qureshi, D., Rustin, E., Balaji, A., Chronopoulou, E., Homburg, R., Khan, K. S., Bhide, P. (2023). “The definition of unexplained infertility: A systematic review”, *An International Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 131(7), 880-897, s. 880.

⁷³ Çağlar, M. & Yeşiltepe Oksay, Ü. (2020). “İnfertilite ve Cinsel Yaşam Üzerine Etkileri”, *JAREN*, 6(1), 157-162, s.158; Dabbaghi, H. & Rafieepoor, Z. (2022). “Infertility and Women’s Suffer (A Review of the Psychological, Social & Economic Problems of Infertility)”, *Quartely Journal of Social Sciences*, 29(98), 81-

“Çift, planlarına uygun şekilde gebelik gerçekleşmediğinde daha çok denemeye başlar (...) Bu süreç bir yıl devam ettiğinde tıbbi bir teşhis alırlar: infertilite. Artık hastadrlar ve hayatları bir doktorun planını takip ederek gebe kalabilmek etrafında dönmeye başlar.”⁷⁴

Bu satırlar, çocuk sahibi olmak isteyen bireylerin bir anda kendilerini buldukları sürecin anlamlı bir özetini sunmaktadır. Kişilerin ebeveynliğe bakış açısı, yaşanan ailenin büyüklüğü, içerisinde bulunulan bölgenin kentsel veya kırsal oluşu ve özellikle de içselleştirilen kültürel etmenler infertiliteye gösterilen tepkiyi etkilemektedir⁷⁵. Geleceğe dair kurulan bir hayalin sönümlenmesi sonucu depresyon, stres ve kaygı gibi psikolojik yönlü olumsuz etkilerin yanı sıra toplumların üremeye atfettiği önem neticesinde dışlanma, damgalanma veya şiddet gibi sosyal yönlü yıkıcı etkiler de meydana gelebilmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde infertilitenin sebep olduğu *psikolojik* ve *sosyal* sonuçlar incelenecektir. Bu incelemede yine sosyolojik verilerden faydalanılacaktır. Burada da esas konu aktarılmadan önce birkaç hususa değinilmesi gerekmektedir. Yukarıdaki 2.2. numaralı “*Üremenin Önemi ve Fertilité*” başlığında da aktarılan üremeye verilen önem baz alındığında üreyememe durumunun bazı insanlara yansıyabilecek yıkıcı etkisi tahmin edilebilecektir. Fakat yine de ayrı bir başlık hâlinde bu etkilere kısaca değinilmesinde yarar görülmüştür. İnfertilitenin kişiler üzerinde bıraktığı olumsuz etkinin her insanda aynı şekilde vuku bulmayacağı ve konu kapsamı gereği olumsuz örnekler üzerinden gidildiği yine izahtan varestedir⁷⁶.

119, s. 83; Özçelik, B., Karamustafahoğlu, O., Özçelik, A. (2007). “İnfertilitenin psikolojik ve psikiyatrik yönü”, *Anatolian Journal of Psychiatry*, 8, 140-148, s.140; WHO, a.g.e., 2024.

⁷⁴ Mahlstedt, P. P. (1985). “The psychological component of infertility”, *Fertility and Sterility*, 43(3), 335-346, s. 336.

⁷⁵ Bayraktar, E. (2018). “Toplumsal Cinsiyet, Kültür ve Şiddetin İnfertilite ile İlişkisi”, *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 27(3), 234-238, s. 234.

⁷⁶ Değinilmesi gerekenlerden biri de *infertilite* ile benzerliğinden ötürü karıştırılabilen kavramlardır. Bunlardan ilki *sterilite* (*sterility*) kavramıdır. İnfertilite, düzenli ve korunmasız 12 aylık cinsel birlikteliğin gebelikle sonuçlanamamasını ifade ederken sterilite doğurganlığın kalıcı olarak kaybedilmesi anlamına gelmektedir bkz. Zegers-Hochschild F., Adamson G. D., de Mouzon J., Ishihara O., Mansour R., Nygren K., Sullivan E., Vanderpoel S. (2009). “International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology; World Health Organization. International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology (ICMART) and the World Health Organization (WHO) revised glossary of ART terminology”, *Fertil Steril*, 92(5), 1520-1524. Yapılması gereken bir diğer ayırım da *primer infertilite* (*primary infertility*) ve *sekonder infertilite* (*secondary infertility*) ayırımıdır. Primer infertilite gebeliğin hiç sağlanamaması durumunu, sekonder infertilite ise en azından bir tane başarılı gebelik öyküsünün bulunduğu durumu ifade etmektedir bkz. WHO, a.g.e., 2024. Özellikle değinilmesi gereken bir diğer kavram da *gönüllü çocuksuzluk* (*voluntary childlessness*) kavramıdır. Gönüllü çocuksuzluk, çocuk sahibi olunması hususunda engel olmamasına rağmen bilinçli bir kararla çocuk sahibi olunmamasıdır bkz. Sakman, E. (2021). “Gönüllü Çocuksuzluk: Çocuk Sahibi Olmama Kararının Altında Yatan Faktörler ve Karşılaşılan Tepkiler Hakkında Bir Derleme”, *Psikoloji Çalışmaları*, 41(1), 83-109.

2.3.1. Psikolojik Etkiler

Çocuk sahibi olma yetisinin eksikliği bireylerde depresyon, anksiyete, yas, öfke, başarısızlık, yetersizlik gibi pek çok psikolojik olumsuzluğa yol açabilmektedir. Birçok insan için çocuk sahibi olamamak ebeveynliğin getirdiği deneyimlerden mahrum kalmak anlamına gelmektedir⁷⁷. İnfertilite, aslında hiçbir zaman varlığı olmayan bir kişinin yasını tutmaktır. Ortada bitirilebilecek bir ilişki veya ölüm gibi bir son yoktur fakat infertil kişiler hiç yaşayamadıkları hayallerin kaybını hissetmektedirler. Dini anlatılardaki çoğalma emirleri⁷⁸, toplumda her daim karşılaşılan çocuk soruları, reklamlarda görülen çocuklu ve mutlu aile tabloları veya eski arkadaşların doğum haberleri infertil kişilere kayıplarını tekrar tekrar hatırlatabilmektedir⁷⁹. Kaçınılması zor olan bu tetiklenmeler kişileri depresyon sürecine sürükleyebilmektedir⁸⁰.

Depresyona başarısızlık, suçluluk, stres ve öfke duygularının eşlik etmesi muhtemeldir. Çocuk sahibi olamayarak toplumun kendilerine biçtiği annelik ve babalık rolünü üstlenemeyen bireyler, öz değerini çocukla özdeşleştirilmesi düşüncesini benimsediklerinde öfke, anlamsızlık, başarısızlık ve yetersizlik hisleriyle boğuşmaktadır⁸¹. Bireylerin çocuk sahibi olma çabalarının boşa çıkması kişilerin

⁷⁷ Mahlstedt, a.g.e., s. 339, 340.

⁷⁸ Dini metinlerde çocuk sahibi olamayan peygamber eşlerine yer verildiği görülmektedir. İbrahim'in eşi Sâre, İshak'ın eşi Rebeka ve Yusuf'un annesi Rahel bunların arasındadır. Hatta Rahel'in yıllar süren çocuksuzluk sürecinin sonunda gebe kaldığında "Tanrı utancımı kaldırdı." demesi bazı dini anlatılarda çocuk sahibi olmanın önemi ve olamamanın hüsranı hakkında ipucu vermektedir bkz. Sâre'nin anlatısı için Yaratılış, bab 17/16-19; Rebeka'nın anlatısı için Yaratılış, bab 25/21; Rahel'in anlatısı için Yaratılış, bab 30/23-24.

⁷⁹ Mahlstedt, a.g.e., s. 338-340.

⁸⁰ Berger, D. M. (1974). "Psychological Assessment of the Infertile Couple", *Canadian Family Physician*, 20(10), 89-90, s. 90; Mahlstedt, a.g.e., s. 336.

⁸¹ Mahlstedt, a.g.e., s. 335, 338; Papreen & ark., a.g.e., s. 38. Bu bağlamda sorunun sebebi olan infertil birey eşine bir çocuk veremeyeceği ve ailesini hayal kırıklığına uğratacağı için suçluluk duyabilmektedir. Suçluluk kimi zaman kişinin işlediği bir suç nedeniyle veya ebeveynliğe layık olmadığı gerekçesiyle ilahi bir güç tarafından cezalandırıldığı düşüncesine evrilebilmektedir. Eş ve aile tarafından kabul görememe korkusu, eş tarafından terk edilme endişesi ve bu zorluğun üstesinden gelinip gelinemeyeceği belirsizliği büyük bir stres yaratabilmekte ve bu suçluluk ve stres altında ezilen infertil birey öfkesini tanı ve tedavi sürecini başlatan partnerine yöneltebilmektedir. Hatta bu durum infertil bireylerin boşanmayı veya terk edilmeyi ummayı suçlulukla baş etme mekanizması olarak kullanmalarına kadar varabilmektedir. Öfke yalnızca eşe karşı değil, sosyal çevreye karşı da duyulabilmektedir. Öfkenin sosyal çevreyle ilişkili kısmı bireyin sosyal izolasyonunu meydana getirebilmektedir. İnfertil bireyler, farkında olarak veya olmayarak onları inciten veya uyum sağlayamadıkları için yanlarında yetersiz hissettikleri çocuk sahibi arkadaşlarıyla bilinçli olarak iletişimi kesebilmektedir. Kişilerin bu beklenmedik sağlık sorunuyla karşılaşmaları onları daha önce tanıdık olmadıkları duygularla yüzleştirebilmektedir. Bu yüzleşme, park ve oyun alanları gibi çocuklu mekanlardan uzaklaşma ve hatta çocuk sahibi olan kadınlara olumsuz duygular beslenmesi şeklinde tezahür edebilmektedir bkz. Berger, a.g.e., s. 90; Dabbaghi & Rafieepoor, a.g.e., s. 83; Mahlstedt, a.g.e., s. 336-340; Topdemir Koçyiğit, a.g.e., s. 31; WHO. (2010). "Bulletin of the World Health Organization", *Bull World Health Organ*, 88(12), s. 881-882. Mahlstedt'in bir danışanı kendini okul, market, kilise gibi yerlerde gördüğü hamile kadınlara karşı nefret beslerken bulduğunu ve böylesi güçlü duyguları daha önce yaşamadığını aktarmıştır. Mahlstedt, a.g.e., s. 339.

yalnızca özel hayatını değil, kariyerlerini de etkileyebilmektedir. Başarılarını kenara bırakıp yalnızca bu olumsuzluğa odaklanan bireyler diğer birçok ihtiyaç ve hedeflerini ihmal etmektedir. Çocuk sahibi olmayı büyümenin ve yetişkinliğin simgesi olarak gören bireylerde ise infertilite yetişkinliğe geçişin bu basamağını sökmekte ve kişi kendini tam bir yetişkin olarak hissedememektedir⁸². Hayal kırıklığı, umutsuzluk ve öz güven kaybının eşlik ettiği bu süreç kişilerin hayatını uçuruma sürüklemektedir.

2.3.2. Sosyolojik Etkiler

Doğurganlığın çiftin tercihten çıkarılarak toplumsal bir olgu hâline getirilmesine paralel olarak infertilite de biyolojik bir sorun olmaktan çıkarılmış ve toplumsal bir temaya bürünmüştür. Üremenin statü artırıcı bir unsur olduğuna dair algı birçok ülkede kırılmaya başlasa da üremenin insan değerini ve başarısını ölçmede bir parametre olarak kullanıldığı toplumlarda infertil çiftler üzerinde büyük bir sosyal baskı mekanizması oluşturulmaktadır⁸³. İnfertilite sorunu yaşayan kişilerin yaşamayan kişilere kıyasla yaşam kalitelerinin düşük bulunduğu çalışmalar aktarılmaktadır⁸⁴.

İnfertilitenin sosyal etkileri henüz onun halk ağzındaki karşılığından başlamaktadır. İnfertilite kelimesinin Türkçe karşılığı olan “kısır” kelimesi “üreme imkânı olmayan, döl vermeyen” ve “verimsiz, yararsız, sonuçsuz olan” anlamlarına gelmektedir⁸⁵. Kelimenin İngilizce karşılığı olan “barren” da “meyve vermeyen”, “anlamsız”, “sonuçsuz” anlamlarında kullanılmaktadır⁸⁶. Kısırlığın üreyememenin yanı sıra ifade ettiği diğer anlamlar infertil bireylerce içselleştirilebilmekte⁸⁷ ve bu sosyal dışlamadan hem kadınlar hem de erkekler nasibini almaktadır⁸⁸.

⁸² Mahlstedt, a.g.e., s. 335-340.

⁸³ Topdemir Koçyiğit, a.g.e., s. 29; WHO, a.g.e., 2010.

⁸⁴ Xiaoli, S., Mei, L., Junjun, B., Shu, D., Zhaolian, W., Jin, W., Ju, Q., Wanli, S., Huali, Z., Li, J., Dong, L., Li, P., Xiaojin, H. (2016). “Assessing the quality of life of infertile Chinese women: a cross-sectional study”, *Taiwanese Journal of Obstetrics & Gynecology*, 55, 244-250.

⁸⁵ TDK.

⁸⁶ Merriam-Webster, Erişim adresi: <https://www.merriam-webster.com>.

⁸⁷ İncelenen çalışmalarda katılımcıların kadınları ağaçla özdeşleştirdikleri ve infertil kadınları meyvesiz bir ağaca benzettiklerine rastlanmaktadır. İnfertil bireyler kendi adları yerine “kısır” olarak isimlendirilmekte ve “lanetli”, “uğursuz” veya “şanssız” olarak damgalanabilmektedir. Dışlama ve damgalamanın uç örneklerinde ise infertil kişilerin lekelendiklerinin düşünüldüğü ve sosyal çevrelerinin onlardan hızla uzaklaştığı örnekler aktarılmaktadır. bkz. Hollos, a.g.e, s. 49, 53; Ökten, a.g.e., s. 306; Papreen & ark., a.g.e., s. 34-39; WHO, a.g.e., 2010. Ayrıca kadınların toprağa, erkeklerin tohuma benzetildiği analogi için bkz: Delaney, C. (2022). *Tohum ve Toprak*, Çev. Selda Somuncuoğlu & Aksu Bora, İletişim, İstanbul.

⁸⁸ Ökten, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde erkek çocuğun ifade ettiği önemi vurgulamakta ve bölgede çocuğu veya erkek çocuğu olmayan kişiler için ocaklarını (soylarını) devam ettiremeyecek olmaları anlamında “körocak” tabirinin kullanıldığını aktarmaktadır bkz. Ökten, a.g.e., s. 31. İnfertil kadın ve erkeklerin yaşam kalitelerinin karşılaştırıldığı çalışmalarda kadınların yaşam kalitesi erkeklere nazaran daha düşük tespit

İnfertiliteyle yüzleşen ve onun yarattığı baskıdan kurtulmak isteyen bireyler çeşitli çözüm yolları aramaktadır. Bu yolların başında aktarlara ve spiritüel kişilere başvurmak gelmektedir⁸⁹. Bunun bir sebebi, özellikle kadınların doğurgan olmaları ve menstrüal döngüye sahip olmaları nedeniyle infertilitelelerinin kötü ruhlar veya

edilmiştir bkz. Ali & ark., a.g.e, s. 4; Dabbaghi & Rafieepoor, a.g.e, s. 83; Papreen & ark., a.g.e, s. 35. Örneğin Çağlar & Güngör Satılmış, infertilite ile ilgili literatür derlemesi yaptığı çalışmada Türkiye, İran ve Nijerya gibi ülkelerdeki yaşam kalitesinin Amerika, Çin ve Almanya gibi ülkelerden daha düşük olduğu sonucuna varmıştır bkz. Çağlar, M. & Güngör Satılmış, İ. (2019). “İnfertilite ve yaşam kalitesi: Sistematik derleme”, *Androloji Bülteni*, 21(4), 170-176, s. 175. İnfertilitenin hane içi şiddetle ilişkisi de incelenmeye değerdir. Her ne kadar hane içi şiddet fiziksel, duygusal, psikolojik, ekonomik şiddet veya şiddet tehdidi şekillerinde kendini gösterebilen ve ırk, köken, din, cinsiyet fark etmeksizin toplumun her kesiminde karşılaşılabilen bir durum olsa da infertilite durumunun hane içi şiddetle ilişkisinin ele alınması önemlidir. İnfertilite problemleri yaşayan kadınlarla yapılan bir çalışmada eşlerinden şiddet gören kadınların çoğunun ilk şiddet deneyimlerini infertilite teşhisi aldıktan sonra yaşadıkları ortaya konulmuştur. Yıldızhan & ark. tarafından yürütülen çalışmanın katılımcıları 2007-2008 yılları arasında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ne bağlı üremeye yardımcı tedavi merkezinde tedavi gören 122 kadındır. Yardımcı üreme merkezlerine başvuran kadınlar arasında aile içi şiddetin yaygınlığını araştıran bu çalışmada 41 kadın psikolojik şiddet, aşışılama, şiddet tehdidi, ekonomik şiddet veya cinsel zorlama şeklinde hane içi şiddete maruz kaldığını aktarmış, bu kadınlardan 32'si ilk şiddet deneyimini infertilite teşhisi aldıktan sonra yaşadığını beyan etmiştir bkz. Yıldızhan, R., Adali, E., Kulusari, A., Kurdoğlu, M., Yıldızhan, B., Sahin, G. (2009) “Domestic violence against infertile women in a Turkish setting”, *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 104, 110-112. Akyüz & ark. tarafından yapılan çalışmada infertil kadınların fertil kadınlara göre duygusal, ekonomik ve cinsel şiddete daha fazla maruz kaldıkları ortaya konmuştur bkz. Akyuz, A., Seven, M., Sahiner, G., Bakır, B. (2012). “Studying The Effect of Infertility on Marital Violence in Turkish Women”, *Royan Institute International Journal of Fertility and Sterility*, 6(4), 286-293. Ameh & ark. tarafından Nijerya'nın kuzey, orta ve doğu kesimindeki infertilite tedavisi veren üç hastanede yapılan çalışmada infertil kadınların aile içi şiddete maruz kalma oranının genel popülasyondakine nazaran çok daha fazla olduğu gözlemlenmiştir bkz. Ameh, N., Kene, T. S., Onuh, S. O., Okohue, J. E., Umeora, D. U. J., Anozie, O. B. (2007). “Burden Of Domestic Violence Amongst Infertile Women Attending Infertility Clinics In Nigeria”, *Nigerian Journal of Medicine*, 16(4), 375-377. Ardabil & ark. tarafından İran/Tahran'daki bir üreme sağlığı araştırma merkezinde yapılan çalışmada 247 katılımcı kadının %61.8'inin infertilite nedeniyle psikolojik, fiziksel ve cinsel şiddete uğradığı sonucuna varılmıştır bkz. Ardabil, H. E., Moghadam, Z. B., Salsali, M., Ramezanzadeh, F., Nedjat, S. (2011). “Prevalence and risk factors for domestic violence against infertile women in an Iranian setting”, *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 112(1), 15-17. Kötü muamele ve şiddete yalnızca eş değil eşin ailesi ve hatta kadının kendi ailesi de katılabilmektedir. Papreen & ark. tarafından Bangladeş'te yürütülen çalışmada infertil kadınların eşleri ve eşlerinin ailesi tarafından intihara itilmeye varan bir hane içi şiddete maruz kalabildikleri aktarılmaktadır. İntihar, bu toplulukların çoğunluğunun inandığı İslamiyet'te büyük bir günah olarak sayılsa da bu durumun hiç de seyrek görülmediği vurgulanmaktadır bkz. Papreen & ark., a.g.e., s. 38. İnfertilitenin sebep olduğu bir diğer şiddet türü de kadınların günlük yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanmaması gibi ekonomik şiddet türleridir. Kadınların ekonomik olarak yalnızlaştırılmasıyla ilgili bir durum da infertilitenin kadın kaynaklı bir sorun olarak görüldüğü evliliklerde erkek eşlerin tedavi masraflarına katkı sağlamamasıdır. İnfertilite tedavisinin masrafı birçok çiftin maddi gelirlerinin oldukça üzerinde seyretmektedir. Kadınların bu masrafları kendi bütçelerinden karşılamaya çalışmaları süreci sürüncemede bırakmaktadır. Kısırlığın kadından kaynaklı bir kusur olarak görüldüğü yerlerde bu durum hem etkili teşhis ve tedavi sürecini baltalamakta hem de kadınların bu alandaki tıbbi hizmetlerden yararlanırken kendi bütçelerini kullanmak zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Kendi bütçelerini ancak geç yaşlarda biriktiren kadınların tedavi sürecinden alacakları verim düşmektedir. Evlilik içerisinde üremenin olmayışı durumunda infertil erkeklerin başka evlilikler yaptıkları ve ancak bu evliliklerde de çocuk olmaması durumunda tıbbi müdahaleleri kabul ettikleri aktarılmaktadır. Tıbbi tedavilerin pahalılığı, okunmuş su veya bitkisel ilaçlar satan pek çok umut tacirinin baş göstermesiyle sonuçlanmaktadır. İlgili bir metni için bkz. The Economist. (2018, Temmuz 19). “Nigeria has a high fertility rate. Why are infertility clinics booming?”, Erişim adresi: <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2018/07/19/nigeria-has-a-high-fertility-rate-why-are-infertility-clinics-booming>, Erişim tarihi: 13.09.2024.

⁸⁹ Papreen & ark., a.g.e., s. 35.

cinlerden kaynaklandığına dair inançtır⁹⁰. Keza türbe ve hoca ziyaretleri veya bel çektirme ve kaplıcaya gitme şekillerinde geleneksel tedavi yöntemlerine de başvurulabilmektedir⁹¹. Üvey annelik yoluyla çocuk özlemini gidermeye çalışmak da başka bir baş etme mekanizması olarak kendini göstermektedir⁹². Ayrıca kadınların gebe kalabilmek için eşlerinin kardeşleri gibi başka erkeklerle cinsel birliktelik yaşadıkları çalışmalarda aktarılmaktadır⁹³.

Yukarıdaki paragraflarda da aktarılmaya çalışıldığı üzere üreme pek çok insanın özgüvenini etkilemekte, statülerini oluşturmakta, kısaca hayatlarının merkezi bir konumunu işgal etmektedir. Üremenin gerçekleşmemesi anlamına gelen infertilite ise bu insanları onulmaz acılara sürükleyebilmekte ve çocuk sahibi olabilmek için çözüm aramalarına neden olabilmektedir. İnfertiliteyle mücadele için başvuru alan tedavi yollarından birisi de modern tıbbın sunduğu yardımcı üreme yöntemleridir.

2.4. Doğal Yollarla Üremeye Alternatif Bir Çözüm: Yardımcı Üreme Yöntemleri

Sağlıklı iki insanın cinsel birleşme yaşamasıyla erkek üreme hücresi olan sperm ile kadın üreme hücresi olan yumurta buluşmaktadır. Bu süreç doğal yollarla döllenme olarak adlandırılabilir. Döllenmenin cinsel birleşme olmaksızın dışarıdan tıbbi bir müdahale ile gerçekleşmesi durumunda ise *yapay döllenme/suni döllenme* meydana gelmektedir⁹⁴. Yapay döllenme hem dar hem geniş anlamda kullanılmaktadır. *Dar anlamda yapay döllenme (artificial insemination, AI)* spermin bir şırınga yardımıyla kadının rahmine, yumurta kanalına veya vajinasına enjekte edildiği yöntemdir⁹⁵. *Geniş*

⁹⁰ Ali & ark., a.g.e., s. 4, 5; Papreen ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada kötü ruhların ana rahmindeki bebeklerle beslendikleri ve karında ağrı sonrası gelen siyah regl kanının kötü ruhların habercisi olduğuna inanıldığı ortaya konulmuştur. Erkeklerin infertilitesinin ise çok fazla cinsel birliktelik yaşamak veya cinsel güç eksikliği gibi fiziksel nedenlere bağlandığı aktarılmıştır bkz. Papreen & ark., a.g.e., s. 35.

⁹¹ Topdemir Koçyiğit, a.g.e., s. 34.

⁹² Hollos, a.g.e., s. 55.

⁹³ Hollos, a.g.e., s. 55; Papreen & ark., a.g.e., s. 37. Ayrıca, infertilitenin tarihte farklı mekân ve zamanlarda nasıl deneyimlendiğini anlatan geniş kapsamlı bir eser için bkz. Gavid, G. & Loughran, T. (2017). *The Palgrave Handbook of Infertility in History: Approaches, Contexts and Perspectives*, Springer Nature, London.

⁹⁴ Cihan, E. (1971). *Sosyal ve Hukuki Bakımdan Suni İlkah*, Yörük Matbaası, İstanbul, s. 18; Copeland, L. J. (1993). *Textbook of Gynecology*, Saunders, Philadelphia, s. 319; Nomer, N. H. (2000). "Suni Döllenme Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri", *Prof. Dr. M. Kemal Oğuzman'ın Anısına Armağan*, Beta, İstanbul, s. 545; Tosun, Ö. (1960). "Ceza Hukuku Bakımından Suni İlkah", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1-4), 107-115, s. 107.

⁹⁵ Aydın, Ö. (2014). *Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemlerinden Doğan Hukuki Sorumluluk*, Legal Yayıncılık, İstanbul, s. 3; Nomer, a.g.e., s. 545.

anlamda yapay dölllenme ise aşılamanın yanı sıra sperm ve yumurtanın vücut dışında birleştirildiği diğer yöntemleri de kapsamaktadır⁹⁶.

Dar anlamda yapay döllenmeyi ifade eden aşılama uygulaması diğer uygulamalara nazaran daha eskiye dayandığı için “yapay dölllenme” genellikle aşılamaı işaret eder biçimde kullanılmaktadır⁹⁷. Bunun yanı sıra Uluslararası Terimler Sözlüğü’nde *tıbben yardım edilen üreme (medically assisted reproduction/MAR)* ile *yardımla üreme teknolojileri (assisted reproductive technologies/ART)* arasında bir ayrıma gidilmiş, aşılama yöntemi ilk kavramın altında yer alsada ikincisine dahil edilmemiştir⁹⁸. Sözlüğe göre tıbben yardım edilen üreme yumurtlamanın uyarılması, yumurta sayılarının artırılması ve sperm nakli gibi uygulamaları⁹⁹; yardımla üreme teknolojileri ise embriyo transferi, donasyon işlemleri ve gestasyonel taşıyıcı annelik gibi kadın ve erkeğin üreme hücrelerinin vücut dışında işlenmesini içeren uygulamaları kapsamaktadır¹⁰⁰.

Literatürde “yapay dölllenme”¹⁰¹, “yardımcı üreme teknikleri”¹⁰², “yardımla üreme yöntemleri”¹⁰³ gibi terimlerle ifade edilen bu uygulamaları tez çalışmamızda geniş kapsamda kullanma amacı gütmekteyiz. Bu amaçla, gelişmiş tıbbi teknolojilerin kullanımını gerektiren ve Uluslararası Terimler Sözlüğü tarafından “yardımla üreme teknolojileri” olarak nitelendirilen uygulamaların yanı sıra aşılama gibi tıbbi uygulamaları da kapsayan bir terimin kullanılması tercih edilmiş ve “*yardımcı üreme yöntemleri*” kavramı kullanılmıştır. Şimdi ise taşıyıcı anneliğe giden yolda bir köprü

⁹⁶ Genç, F. U. (2020). “Yardımcı Üreme Yöntemleri ve Ceza Sorumluluğu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, s. 29; Nomer, a.g.e., s. 545; Tosun, a.g.e., s. 107.

⁹⁷ Genç, a.g.e., s. 30; Nomer, a.g.e., s. 545.

⁹⁸ Tıbbi üreme yöntemleri ile ilgili kullanılan kavramların farklılık göstermesi üzerine ortak bir terim sözlüğü oluşturmak için bir araya gelen Dünya Sağlık Örgütü ve Uluslararası Üremeye Yardımcı Teknolojileri İzleme Komitesi (International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology/ICMART), 2009 yılında bir Uluslararası Terimler Sözlüğü meydana getirmiştir bkz. Zegers-Hochschild & ark., a.g.e. Genç tarafından “Uluslararası Terimler Sözlüğü” şeklinde ifade edilen sözlük, çalışmamızda da bu çeviriyle kullanılmıştır bkz. Genç, a.g.e., s. 23.

⁹⁹ Zegers-Hochschild & ark., a.g.e., s. 1523.

¹⁰⁰ Zegers-Hochschild & ark., a.g.e., s. 1521.

¹⁰¹ Bkz. Turgut, C. (2016). *Yapay Dölllenme, Taşıyıcı Annelik ve Soybağına İlişkin Hukuki Sorunlar*, On İki Levha, İstanbul; Aydın, M. B. (2013). “Yapay Dölllenme Tekniklerinin Soybağı Hukuku ve Kişilik Hakkı Bakımından Sonuçları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Erol, Y. (2012). *Yapay Dölllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik*, Yetkin, Ankara.

¹⁰² YÖKTEZ üzerinden ulaşılan kaynaklarda özellikle *Histoloji ve Embriyoloji ile Kadın Hastalıkları ve Doğum* konularında yazılan çalışmalarda bu kavramın kullanıldığı görülmektedir.

¹⁰³ Bkz. Genç, a.g.e.

olması bakımından çeşitli yardımcı üreme yöntemlerine ve yardımcı üreme yöntemleri ile ilgili bazı terimlere yer vermek gerekmektedir.

Yardımcı üreme yöntemlerinde sıklıkla yapılan bir ayırım *homolog döllenme* ve *heterolog döllenme* ayırımıdır. Bu ayırım Türk literatüründe döllenmenin evlilik birliği içerisinde gerçekleşmesi ve döllenmede kullanılan üreme hücrelerinin eşlere ait olması parametrelerine bağlanmaktadır. Aralarında evlilik bağı bulunan eşlerin kendi üreme hücreleri kullanılarak gerçekleştirilen döllenme *homolog döllenme*, aralarında evlilik bağı bulunmayan kişilerin üreme hücreleri kullanılarak gerçekleştirilen döllenme ise *heterolog döllenme*¹⁰⁴. Evlilik birliği içerisinde olan bir kadının vücudunda gerçekleşen bir uygulamada eşi olmayan bir erkekten alınan spermin kullanılması hâlinde yine *heterolog döllenmenin* meydana geleceği belirtilmektedir¹⁰⁵. Evlilik birliğini esas alan bu ayırım Türkiye gibi yardımcı üreme yöntemlerine başvurunun evlilik birliği ile sınırlandırıldığı ülkelerde hukuka uygunluğu belirlemede önemli bir kıstastır. Fakat belirtmelidir ki homolog-heterolog ayırımının evlilik birliğini esas olarak yapılması genel bir kabul değildir. Üreme hücrelerinin evliliğin yanı sıra partnerlik ilişkisi içinde olan kişilerden alınması durumu da homolog döllenme içerisine dahil edilebilecektir¹⁰⁶.

Yardımcı üreme yöntemlerinde yapılan bir diğer ayırım da *vücut içerisinde (in vivo)* döllenme ve *vücut dışında (in vitro)* döllenme ayırımıdır. Yumurta ve spermin cinsel birleşme olmaksızın kadın bedeninin içerisinde döllenmesine *in vivo* döllenme, yumurta ve spermin vücut dışarısında (genellikle) bir laboratuvar ortamında birleştirilmesine *in vitro* döllenme denmektedir¹⁰⁷. Gözden kaçırılmaması gereken husus, her iki tür döllenmede de cinsel birleşme olmayışıdır¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Ayan, M. (1991). *Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk*, Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara, s. 41; Cihan, a.g.e., s. 21-22; Nomer, a.g.e., s. 545.

¹⁰⁵ Örneğin Cihan, yapay döllenmeyi ilk olarak *evlilik içi suni ilkah* ve *evlilik dışı suni ilkah* olarak ayırmakta, ardından evlilik içinde kocanın spermi ile gerçekleştirilen döllenmeyi *homolog*, evlilik içinde olsa da koca dışındaki bir erkeğin spermi ile gerçekleştirilen döllenmeyi *heterolog* olarak nitelendirmektedir bkz. Cihan, a.g.e., s. 21.

¹⁰⁶ Bu yönde bkz. Andolina, C., Papaleo, E., Luhakova, V. (2023, Ekim 30). "Homologous IVF: who can access it and how it works", *Gruppo San Donato*, Erişim adresi: <https://www.gsdinternational.com/news/homologous-assisted-fertilization-who-can-access-it-and-how-it-works#:~:text=Homologous%20IVF%20is%20the%20set,in%20order%20to%20achieve%20pregnancy>, Erişim tarihi: 13.11.2024; Jackson, E. (2001). *Regulating Reproduction: Law, Technology and Autonomy*, Hart Publishing, Oxford-Portland, Oregon, s. 164.

¹⁰⁷ Jackson, a.g.e., s. 166, 167.

¹⁰⁸ Genç, a.g.e., s. 30.

Yardımcı üreme yöntemleri ile ilgili ayrımlardan bahsedildikten sonra kısaca bu yöntemlerden bazılarına değinmekte de yarar vardır. Günümüzde bu yöntemler infertilite sorunu yaşayan çiftler için geniş yelpazede bir tedavi seçeneği sunmaktadır. Erkeğin sperminin kadının rahmine -herhangi bir cinsel birleşme olmaksızın- enjekte edildiği *aşılama*¹⁰⁹; kadından alınan yumurta ve erkekten alınan spermin kadının fallop tüplerine yerleştirildiği *gamet fallop içi transferi (gamete intrafallopian transfer, GIFT)*¹¹⁰; yumurta ile spermin vücut dışında bir laboratuvar ortamında birleştirilip döllenişle oluşan embriyonun kadının rahmine nakledildiği *embriyo nakli (tüp bebek, in vitro fertilizasyon, IVF)*¹¹¹; yalnız bir sperm hücresinin yumurtanın içerisine direkt enjekte edildiği *mikroenjeksiyon (intracytoplasmic sperm injection, ICSI)*¹¹² bu uygulamalardan yalnızca birkaçıdır. Ayrıca bu yöntemlerin başkalarından alınan üreme hücreleri veya embriyolarla yapılabilmesi bağış uygulamalarıyla mümkün hale gelmektedir. Sperm hücresinin elde edilemediği veya yetersiz olduğu hâllerde *sperm bağışı (sperm donation)*, yumurta hücresinin elde edilemediği veya yetersiz olduğu hâllerde *yumurta bağışı (egg donation, oocyte donation)*, hem sperm hem de yumurta hücresinin elde edilemediği veya yetersiz olduğu hâllerde ise *embriyo bağışı (embryo donation)* gündeme gelebilecektir¹¹³.

Bağış uygulamaları, tez çalışmamızın esas konularının bir ayağını oluşturan taşıyıcı annelik uygulaması için de hayati önem arz etmektedir. Bu nedenle bağış

¹⁰⁹ Cihan, a.g.e., s. 18; Kamacı, M. (2009). “Embriyon Nakillerinde Oluşan Nesep (Soybağı) Sorunları”, Ankara Barosu (Ed.), *II. Sağlık Hukuku Kurultayı* içinde 93-110, s. 97. Aşılama, vücut içerisinde gerçekleşen dölleniş örnektir bkz. Genç, a.g.e., s. 30. Aşılama yönteminden “sperm nakli” olarak da bahsedilmektedir bkz. Akıncı, Ş. (1996). *Türk Özel Hukukunda İnsan Kökenli Biyolojik Madde (Organ-Doku) Nakli Kavramı ve Bundan Doğan Hukuki Sonuçlar*, Yetkin Yayınları, Ankara, s. 15. Sperm naklinin evli kadının eşinden toplanan spermilerin kadına nakledilmesi şeklinde homolog dölleniş konu olması mümkün olabileceği gibi evli kadının aralarında evlilik bağı olmayan erkekten aldığı spermi kullanması durumunda heterolog dölleniş de konu olabilecektir. Çocuk sahibi olmak isteyen erkekte bir fertilité probleminin olması hâlinde bu yöntemle başvurulabilecektir bkz. Cihan, a.g.e., s. 20, 21.

¹¹⁰ Asch, R. H., Balmaceda, J. P., Ellsworth, L. R., Wong, P. C. (1986). “Preliminary experiences with gamete intrafallopian transfer (GIFT)”, *Fertil Steril*, 45(3), 366-371, s. 366; Jackson, a.g.e., s. 167. Vücut içerisinde döllenişin bir çeşidi olan bu uygulamada üreme hücreleri doğrudan döllenişin gerçekleştiği yer olan fallop tüplerine bırakılmakta ve böylece dölleniş şansı artırılmaktadır bkz. Asch & ark., a.g.e.

¹¹¹ Coughlan, C. & Ledger, W. L. (2008). “In-vitro fertilisation”, *Obstetrics, Gynaecology & Reproductive Medicine*, 18(11), 300-306, s. 300; Lackie, J. M. (2007) (ed.). *The Dictionary of Cell and Molecular Biology*, Elsevier, Amsterdam vd., s. 214. Literatürde sıklıkla “in vitro fertilizasyon” şeklinde geçen ve döllenişin tüpte gerçekleştiği bu uygulamanın tüp bebek olarak da isimlendirildiği hakkında bkz. Erol, a.g.e., s. 13.

¹¹² Coughlan & Ledger, a.g.e., s. 303. Coughlan ve Ledger, vücut dışında dölleniş yöntemlerinden biri olan bu uygulamanın erkek kaynaklı infertilite veya tekrarlayan IVF başarısızlıkları dolayısıyla kullanılabilirliğini belirtmektedir.

¹¹³ Yardımcı üreme yöntemleri ile ilgili çok daha detaylı bilgi alabilmek için ayrıca bkz. Erol, a.g.e., s. 26-60; Genç, a.g.e., s. 28-54; Jackson, a.g.e., s. 163-169.

uygulamalarına biraz daha yakından bakmakta yarar vardır. Üremeye çocuk sahibi olmak isteyen çift dışında başkalarını da dahil ettiği gerekçesiyle bağış uygulamaları “üç taraflı üreme” (*third-party reproduction*) olarak da isimlendirilmektedir¹¹⁴. Fakat öncelikle uygulamanın isminde geçen “bağış” ibaresinin niteliğine değinmek gerekmektedir. “Bağış” kelimesi TDK’de “bir kimsenin, kuruluşun veya ülkenin aynı veya nakdi varlıklarını kendi iradesi ile bir başka kişi, kurum veya tüzel kişiliklere karşılıksız devretmesi; hibe, teberru”¹¹⁵ şeklinde; kelimenin İngilizce karşılığı olan “donation” kelimesi ise “bir kişi veya kuruluşa yardım amacıyla verilen para ya da ürün veya bunları verme eylemi”¹¹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımlarda karşılıksızlık vasfı vurgulansa da biyoteknolojik bağış uygulamalarında kavram karşılıksızlığa işaret etmemekte ve yapılan bağışlar ücret mukabilinde olabilmektedir¹¹⁷.

Sperm bağışı, döllenmede kullanılacak spermin yumurta sahibi kadının eşi veya partneri dışında başka bir erkekten alındığı uygulamadır¹¹⁸. Bu uygulamaya erkeğin sperminin az ya da elverişsiz olması, erkek kaynaklı infertilite ve erkek kaynaklı genetik hastalık gibi durumlarda başvurulabilmektedir¹¹⁹. Sperm bağışının yumurta bağışına nazaran daha az maliyetli ve daha risksiz olması nedeniyle tercih edildiği aktarılmaktadır¹²⁰.

Yumurta bağışı, yumurtaları elverişli olmayan veya çocuğa geçebilecek ciddi bir genetik rahatsızlığı olan kadınların kendileri dışındaki bir kadının yumurtalarını almalarıdır. Bu uygulamada çocuk sahibi olmak isteyen fakat elverişli yumurtaları bulunmayan *kadına alıcı (recipient)*, elverişli yumurtasını bağışlayan kadına *bağışçı*

¹¹⁴ Bkz. Goldfarb, J. M. (2014). (Ed.). *Third-Party Reproduction: A Comprehensive Guide*, Springer, New York, vii; Salazar, A., Diaz-Garcia, C., Garcia-Velasco, J. A. (2023). “Third-party reproduction: a treatment that grows with societal changes”, *Fertility and sterility*, 120(3), 494-504, s. 494.

¹¹⁵ TDK.

¹¹⁶ Cambridge Dictionary, Erişim adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>.

¹¹⁷ Genç, a.g.e., s. 34.

¹¹⁸ Rossi, B. V. (2014). “Donor Insemination”, James M. Goldfarb (Ed.), *Third-Party Reproduction: A Comprehensive Guide* içinde 133-143, s. 133.

¹¹⁹ Rossi, a.g.e., s. 135. Kadının eşi dışında başka bir erkekten hamile kaldığı bu uygulama ilk zamanlarında tepki ile karşılanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nde 1954 yılında yüksek mahkeme tarafından verilen bir kararda kadının eşinin rızası olsa dahi sperm bağışıyla hamile kalmasının zina teşkil edeceği ve doğacak çocuğun gayrimeşru sayılacağı belirtilmiştir. 1964 yılında ise ABD’nin Georgia eyaletinde karı ve kocanın rızası dahilinde gerçekleştirilen sperm bağışlı aşılama uygulaması dünyaya gelen çocuğu tanıyan bir yasa kabul edilmiştir. Sperm bağışlı aşılama uygulaması 1960’larda hız kazanmış ve 1971 yılında ilk ticari sperm bankası kurulmuştur bkz. Goldfarb, a.g.e., vii.

¹²⁰ Goldfarb, a.g.e., vii.

(donor) denmektedir¹²¹. Donörden alınan yumurtanın alıcıya yerleştirilmesiyle döllenme vücut içinde gerçekleştirilebileceği gibi, donörün yumurtası ile erkeğin (alıcının eşi veya partnerinin) spermının dış ortamda döllenirilirip kadının vücuduna nakliyle döllenme vücut dışında da gerçekleştirilebilir¹²². Kadınların sınırlı sayıda yumurta stoğunun bulunmasının ve yumurta bağışının oldukça acılı bir yöntem olmasının bu uygulamayı sperm bağışından çok daha güç hâle getirdiği aktarılmaktadır¹²³.

Embriyo bağışı ise sperm ve yumurtanın döllenmesiyle oluşan embriyonun sperm ve yumurta sahipleri dışındaki kişi veya kişilere bağışlanması işlemidir¹²⁴. Bu işlemde sperm ve yumurta bağışı birlikte bulunmaktadır fakat bağışlanan şey ayrı ayrı üreme hücreleri değil, embriyonun kendisidir¹²⁵.

Yardımcı üreme yöntemlerinin -özellikle de in vitro fertilizasyon ve embriyo naklinin- gelişmesiyle birlikte cinsel birleşme ve üreme arasındaki ayırım gitgide daha da fazla açılmaya başlamıştır¹²⁶. Hem doğal üreme pratiklerini hem de kabul edilen aile

¹²¹ Applegarth, L. D. & Riddle, M. P. (2007). "What Do We Know and What Can We Learn from Families Created Through Egg Donation?", *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy*, 6(2), 90-96, s. 90, 91; Applegarth, L. D. (2014). "Oocyte Donation: Psychological Aspects", James M. Goldfarb (Ed.), *Third-Party Reproduction: A Comprehensive Guide* içinde 41-51, s. 41.

¹²² Genç, a.g.e., s. 34, 35

¹²³ Jackson, a.g.e., s. 161. Dondurarak saklama (kriyoprezervasyon, cryopreservation) yönteminin gelişmesi ve yaygınlaşmasından sonra IVF yöntemi ile çocuk sahibi olmak için üreme merkezlerine başvuran fakat tek tedavide kullanılabilecek sayının çok daha üzerinde yumurta üreten kadınların yumurtalarının dondurularak ileriki zamanlarda kullanılması mümkün hâle gelmiştir. Hekimlerin hastalarına fazla yumurtaların bir kısmını yumurtaları elverişsiz diğer kadınlara bağışlamayı teklif etmesi üzerine yumurta bağışı gelişmeye başlamıştır. Zahmetli ve zor olması nedeniyle ilk zamanlarda oldukça seyrek yapılan bu uygulamanın zamanla meblağların yükseltilmesiyle arttığı aktarılmaktadır bkz. Swain, M. E. (2014). "Oocyte Donation: Legal Aspects", James M. Goldfarb (Ed.), *Third-Party Reproduction: A Comprehensive Guide* içinde 31-41, s. 31, 32.

¹²⁴ Robertson, J. A. (1995). "Ethical and legal issues in human embryo donation", *Fertility and sterility*, 64(5), 885-894, s. 885, 886; Salazar & ark., a.g.e., s. 495, 496.

¹²⁵ Genç, a.g.e., s. 37. Embriyo bağışı ile embriyo nakli/embriyo transferi farklı uygulamalardır. Her iki uygulama da bağış içerebilir de ilkinde IVF yöntemi ile dış ortamda oluşturulan embriyo kadını rahmine konmakta, ikincisinde ise bir kadının vücudunun içinde oluşan embriyo burada kök salmadan alınıp diğer kadının rahmine aktarılmaktadır bkz. Genç, a.g.e., s. 37, 38. Kayıtlara geçen ilk başarılı yumurta bağışı embriyo transferini de kapsamıştır. 1984 yılında ABD'nin Kaliforniya eyaletinde Dr. John Buster tarafından gerçekleştirilen bu uygulamada önce çocuk sahibi olmak isteyen kocanın spermi bağışçı kadına aşılama yoluyla enjekte edilmiş ve vücut içerisinde döllenme sağlanmış, ardından oluşan embriyo belli bir süre sonra bağışçının rahminden alınarak alıcı annenin rahmine yerleştirilmiştir bkz. Swain, a.g.e., s. 31; Blakeslee, S. (1984, 4 Şubat). "Infertile Woman Has Baby Through Embryo Transfer", *The New York Times*, Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/1984/02/04/us/infertile-woman-has-baby-through-embryo-transfer.html>, Erişim tarihi: 13.12.2024.

¹²⁶ Ber, R. (2000). "Ethical Issues in Gestational Surrogacy", *Theoretical Medicine and Bioethics*, 21(2), 153-169, s. 153, 154; Purdy, L. (2007). "Surrogate Mothering: Exploitation or Empowerment?", *Bioethics*, 3(1), 182-197, s. 187.

tanımlarını değiştirmeye başlayan bu uygulamalardan biri de şüphesiz taşıyıcı anneliktir.

2.5. Bir Yardımcı Üreme Yöntemi Olarak Taşıyıcı Annelik

Bir yardımcı üreme yöntemi olarak taşıyıcı annelik, bir kadının başka bir kişi veya çifte teslim edilmek üzere bir çocuğa gebe kalmayı ve doğurmayı üstlendiği uygulamadır. Taşıyıcı annelik sözleşmesi ise bir kadının başka bir kişi veya çifte teslim edilmek üzere bir çocuğa gebe kalmayı ve doğurmayı üstlendiği sözleşmedir¹²⁷. Taşıyıcı annelik sözleşmesinde çocuğu taşıyan ve doğuran kadın *taşıyıcı anne* (*surrogate mother*) ve çocuk sahibi olmak isteyen kişi veya çift *niyetli ebeveyn* (*intended parent commissioning parent*) olarak adlandırılmaktadır¹²⁸. Döllenmede kullanılan üreme hücreleri niyetli ebeveynlere ait olabileceği gibi başka kadın ve erkekten donasyon yoluyla da alınmış da olabilir. Bu durumda çocuğun ilişkilendirilebileceği üç taraf olmaktadır: taşıyıcı anne, niyetli anne ve baba, genetik anne ve baba¹²⁹. Hemen belirtilmelidir ki taşıyıcı annelik yöntemine evli çiftler, evli olmayan partnerler, yalnız kadın veya yalnız erkekler ve eşcinsel çiftler gibi pek çok kesimden insan başvurmaktadır. Fakat çalışmamızın her safhasında tüm bu gruplardan bahsedilmesinin akışı bozacağı aşikârdır. Dolayısıyla çalışmada “kişi” ve “çift” gibi daha kısa kullanımlar tercih edilecektir.

Taşıyıcı annelik, İngilizce literatürde “surrogate motherhood”, “surrogacy” veya “host mother” şekillerinde karşılık bulmaktadır. Türk literatüründe ise “annelik” isimlendirmesinin psikolojik-sosyal boyut içerdiği ve bir bebeği başkasına teslim etmek üzere taşıyıp doğuran bazı kadınların kendilerine “anne” demekten imtina ettikleri gerekçesiyle “taşıyıcı gebelik” kavramının da kullanıldığı görülmüştür¹³⁰. Biz, bu uygulamanın hem Türkçe hem İngilizce literatürde ağırlıklı “taşıyıcı annelik” ve

¹²⁷ Çelik, E. (2024). “Taşıyıcı Gebelik ve İnsan Hakları İlişkisindeki Güncel Soru ve Sorunlar: Global Bir Çerçeve”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 395-433, s. 396; Metin, a.g.e., s. 7. Taşıyıcı annelik sözleşmesinin taraflar üzerindeki yükümlülükleri ile ilgili daha geniş bir kaynak için bkz. Keane, a.g.e., 1983.

¹²⁸ Genetik taşıyıcı annelikteki “taşıyıcı annelik” isimlendirmesinin aynı zamanda “ikame anne” (substitute mother) anlamına gelmesinden bahisle yanlış olduğu, zira aynı zamanda çocuğu oluşturan yumurtayı veren kadının çocuğun taşıyıcı annesi değil, doğal annesi olarak isimlendirilmesi gerektiği yönünde bkz. Robertson, a.g.e., s. 28.

¹²⁹ Ber, a.g.e., s. 154, 155.

¹³⁰ Bkz. Çelik, a.g.e., s. 396, dn. 1.

“surrogate motherhood” olarak yer alması hasebiyle çalışmamızda “taşıyıcı annelik” kavramını tercih etmekteyiz.

Taşıyıcı annelik uygulamasının, her biri teorik ve pratik farklılıklar oluşturabilecek türleri mevcuttur. Taşıyıcı annelik belli bir meblağ karşılığında yapılabileceği gibi tamamen gönüllü olarak da yapılabilmektedir. İlk durumda taşıyıcı anne çocuğun taşınması ve doğurulması karşılığında belirli bir ücret almaktadır. Alınan ücret, taşıyıcı annenin girdiği zorunlu giderlerin (compensation) ötesinde bir karşılıktır. Bu tür taşıyıcı annelik *ticari taşıyıcı annelik (commercial surrogacy, paid surrogacy)* olarak adlandırılmaktadır¹³¹. Daha geniş bir tanım yapmak gerekirse ticari taşıyıcı annelik bir kadının doğumdan sonra çocuk üzerindeki bütün haklarından vazgeçerek niyetli ebeveynlere teslim etmek üzere bir çocuğun hamilelik ve doğum süreçlerini para karşılığında üstlendiği sözleşmedir¹³². İkinci durumda ise taşıyıcı anne bir ücret almadan veya yalnızca zorunlu giderleri olarak yardımseverlik güdüsüyle bu uygulamaya girmektedir. Taşıyıcı anneliğin bu türü *özgeci taşıyıcı annelik (altruistic surrogacy)* olarak isimlendirilmektedir¹³³.

Taşıyıcı annelikte yapılan bir diğer ayırım da *genetik taşıyıcı annelik (geleneksel taşıyıcı annelik, traditional surrogacy)*¹³⁴ ve *gestasyonel taşıyıcı annelik (gestational surrogacy)* ayırımıdır. *Genetik taşıyıcı annelik*, taşıyıcı anne ile bebek arasında genetik bağın bulunduğu, kısacası taşıyıcı annenin aynı zamanda bebeğin genetik annesi olduğu uygulamadır¹³⁵. *Gestasyonel taşıyıcı annelikte* ise taşıyıcı anne ile bebek arasında genetik bağ bulunmamakta, kadın yalnızca bebeği taşımakta ve doğurmaktadır. Genetik taşıyıcı annelikte taşıyıcı kadın yalnızca *taşıyıcılık* yapmadığı

¹³¹ Arneson, R. J. (1992). “Commodification and Commercial Surrogacy”, *Philosophy & Public Affairs*, 21(2), 132-164, s. 132; Harris, J. (1985). *The Value of Life: An Introduction to Medical Ethics*, Routledge, Boston, s. 140; Radin, M. J. (1987). “Market-Inalienability”, *Harvard Law Review*, 100(8), 1849-1937, s. 1928; Robertson, a.g.e., 29; Wilkinson, S. (2003). “The Exploitation Argument Against Commercial Surrogacy”, *Bioethics*, 17(2), 169-187, s. 169, 170.

¹³² Anderson, E. (1990). “Is Women’s Labor a Commodity?”, *Philosophy & Public Affairs*, 19(1), 71-92, s. 71; Van Niekerk, A. (1995). “Commercial Surrogacy and the Commodification of Children: An Ethical Perspective”, *Medicine and Law*, 14, 163-170, s. 169.

¹³³ Harris, a.g.e., s. 140; Van Niekerk, a.g.e., s. 169. Buna göre para, taşıyıcı annelik yapan kadın için önemli bir güdü olsa da tek başına yeterli bir teşvik değildir zira birçok taşıyıcı annelik anlaşmasında ilk aylarda düşük yapılması gibi durumlarla taşıyıcı kadın çok az bir para alabilmekte veya hiç alamamaktadır. Bu nedenle paradan ziyade kadının infertil bir çiftin çocuk sahibi olmasına yardım etme güdüsü gerçek bir teşviktir bkz. Keane, a.g.e., 1988, s. 842.

¹³⁴ Taşıyıcı anneliğin bu türünün düzenlendiği sözleşmelerin taşınması gereken şartların bir özeti için bkz. Keane, a.g.e., 1983, s. 45.

¹³⁵ Posner, R. A. (1989). “The Ethics and Economics of Enforcing Contracts of Surrogate Motherhood”, *Journal of Contemporary Health Law and Policy*, 5, 21-32, s. 21; Radin, a.g.e., 1928; Robertson, a.g.e., 28.

ve bebeğe genetiğini de aktardığı için bu uygulamaya *kısmi taşıyıcı annelik (partial surrogacy)* de denmektedir¹³⁶. Taşıyıcı annenin yalnızca çocuğu taşıdığı gestasyonel taşıyıcı annelik ise *tam taşıyıcı annelik (full surrogacy)* olarak da adlandırılmaktadır¹³⁷.

Genetik taşıyıcı annelik genellikle yardımcı üreme teknolojilerine kıyasla çok daha eski bir uygulama olan aşılama yöntemi ile gerçekleştirildiği için günümüzden ziyade geçmişte kullanılan bir taşıyıcılık şeklidir. In vitro fertilizasyon ve embriyo nakli gibi teknolojilerin gelişmesiyle birlikte oluşturulacak embriyoda yalnızca niyetli babanın değil, niyetli annenin üreme hücrelerinin de kullanılması mümkün hâle gelmiştir. Böylece yumurtanın taşıyıcı anneden karşılanması zaruri değil, ihtiyari bir seçenek olmuştur. Bundan dolayı 2000 yılı öncesi yapılan akademik çalışmalarda “taşıyıcı annelik” kavramı genellikle genetik taşıyıcı anneliği işaret eder anlamda kullanılmıştır¹³⁸. Çalışmamız kapsamında ise “taşıyıcı annelik” kavramı ile hem genetik hem de gestasyonel taşıyıcı annelik ifade edilmektedir zira taşıyıcı anneliğe getirilen eleştirilerin genellikle ticari geleneksel taşıyıcı anneliğe odaklı olması, gestasyonel taşıyıcı anneliğe karşı bu itirazların ileri sürülemeyeceği anlamına gelmemektedir. Fakat yine de karışıklık olmaması adına ileri sürülen itirazların ifade edilirken “bu itiraz ağırlıklı ticari taşıyıcı annelik üzerinden yürütülmektedir” nevinden açıklamalara yer verilecektir.

Üç taraflı yardımcı üreme uygulamalarından biri olan taşıyıcı annelik rıza sakatlığı, kadınların aşağılanması ve sömürülmesi, çocukların istismarına yol açması gibi pek çok farklı eleştirinin odağı hâline gelmiştir. Yalnızca ahlaki alanda değil pratik alanında da büyük tartışma ve problemlere sebep olan bu uygulama dünyanın farklı yerlerinde farklı hükümlere tabi tutulmaktadır. Çalışmanın taşıyıcı anneliğe getirilen eleştirileri ve bu eleştirilere liberteryen düşünce perspektifinden bakışı konu alan ikinci bölümüne geçmeden önce taşıyıcı annelik üzerine farklı ülke uygulamalarının ele alınması uygun görülmektedir. Böylece, ikinci bölümde sunulacak düşüncelerin gerçeklikte nasıl vücut bulduğuna dair somut bir durum ortaya konabilecektir. Zira her ne kadar belli konular üzerine sarf edilen zihinsel ve felsefi düşün çok kıymetli olsa da

¹³⁶ Arneson, s. 132. Bu kavram aynı zamanda “ikame annelik” veya “yedek annelik” şekillerinde de kullanılabilir. bkz. Metin, a.g.e., s. 8.

¹³⁷ Arneson, s. 132; Wilkinson, a.g.e., s. 170. Bu kavram aynı zamanda “ödünç annelik” veya “kiralık annelik” şekillerinde de kullanılmaktadır bkz. Metin, a.g.e., s. 8.

¹³⁸ Örneğin bkz. Anderson, a.g.e.; Krimmel, H. T. (1983). “The Case against Surrogate Parenting”, *Hastings Center Report*, 13(5), 35-39, s. 35; Posner, a.g.e.; Radin, a.g.e.; Robertson, a.g.e.

bu düşünün gerçeklikteki yansıması insanların hayatlarına asıl temas eden yerdir. Fakat çalışmanın kapsam ve sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda dünyanın her bir ülkesindeki kabullerin aktarımı imkânsız kalmaktadır. Bu sebeple ülkelerin taşıyıcı annelik konusundaki tutumu *yasaklama*, *sınırlama* ve *serbest kılma* şeklinde üç ana çerçeve hâlinde incelenecek ve her bir tutuma o tutumdaki devletlerle büyük oranda uyuşan tek bir ülke özelinde değinilecektir. Bu uğurda taşıyıcı anneliğin yasak olduğu ülkeler için *Türkiye*; taşıyıcı anneliğin belli şartlarla sınırlandırılarak serbest kılındığı ülkeler için *Hindistan*; taşıyıcı anneliğin serbest kılındığı ülkeler için *Ukrayna* örnekleri verilecektir¹³⁹. Bunlara ek olarak üye devletler üzerinde oldukça etkili bir kurum olan *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM, European Court of Human Rights)*'nin taşıyıcı annelik üzerine verdiği kararlara bakılması da planlanmaktadır.

2.5.1. Taşıyıcı Anneliğin Güncel Durumu

2.5.1.1. Taşıyıcı anneliğin yasaklandığı ülkeler: Türkiye örneği

Türkiye, yardımcı üreme yöntemlerine oldukça sınırlı bir çerçeveden izin veren ülkelerden biridir. Evli çiftler arasında gerçekleştirilecek olan aşılama ve tüp bebek gibi yöntemlere izin verilse de taşıyıcı annelik gibi üçüncü kişilerin dahil olduğu uygulamalara kuşku ile yaklaşılmaktadır. Türk hukukunda yer alan “Çocuk ile ana

¹³⁹ Yine de detaylı değinilecek üç ülke dışındaki bazı ülke uygulamalarına kısaca değinilmesi uygun olacaktır. Örneğin Almanya’da taşıyıcı annelik 13 Aralık 1990 tarihli Embriyo Koruma Yasası’nın 1. maddesi gereği yasaklanmıştır. Maddede doğumdan sonra bir başkasına verilmesi amacıyla yapay dölleme veya embriyo nakli yoluyla yapılan taşıyıcı annelik uygulamasına üç yıla kadar hapis veya para cezası öngörülmüştür bkz. Act for the Protection of Embryos (orj. Gesetz zum Schutz von Embryonen). Fransa’da Fransız Medeni Kanunu’nun 16/7 maddesinde üçüncü tarafla ilişkili olarak yapılan tüm üreme ve taşıma uygulamalarının hükümsüz olduğu belirtilerek taşıyıcı annelik uygulaması yasaklanmıştır bkz. Code Civil (orj. Code Napoléon). İtalya’da 24 Ocak 2004 tarihli Yardımla Üreme Kanunu’nun 12/6 maddesinde gamet veya embriyo satışı veya taşıyıcı annelik konularında üretim, düzenleme veya reklam yapan kişiler için üç aydan iki yıla hapis ve para cezası öngörülmüştür bkz. Rules on medically assisted procreation (orj. Legge sulla Procreazione Medicalmente Assistita). İzlanda, 1996 tarihli Yapay Dölleme ve Kök Hücre Araştırmalarında Gamet ve Embriyoların Kullanımı Yasası’nın 5. maddesinde belirli şartlar altında donör kullanımına izin verse de embriyo bağışını ve taşıyıcı anneliği yasaklamıştır bkz. Act on Artificial Fertilisation and Use of Human Gametes and Embryos for Stem-Cell Research (orj. Lög um tæknifjóvgun). Birleşik Krallık’ta ise taşıyıcı annelik 1985 tarihli Taşıyıcı Annelik Düzenlemeleri Yasası (orj. Surrogacy Arrangements Act) ve 2008 tarihli İnsan Dölleme ve Embriyoloji Yasası (orj. Human Fertilisation and Embryology Act) ile düzenlenmektedir. Bunlara göre taşıyıcı anneliğin ticari türü yasakken özgeci taşıyıcı annelik serbesttir. Çizilen sınırlar dahilindeki taşıyıcı annelik uygulamaları yalnızca evli çiftleri değil bekarları da kapsamaktadır. Ayrıca taşıyıcı annelik sözleşmeleri iki taraf için de bağlayıcı değildir. Taşıyıcı annelik uygulamasının ülkelerdeki durumlarının karşılaştırmalı olarak ele alındığı çalışmalar için bkz. Moskalenko, K. (2023). “The legal framework on surrogacy in ukraine: quo vadis?”, *International Comparative Jurisprudence*, 9(2), 209-225; Ghodrati, F. (2023). “A comparative study of surrogacy rights in Iran and European countries, a review article”, *Ethics, Medicine and Public Health*, 27, 1-10. Taşıyıcı anneliğin dünya genelindeki durumunun aktarıldığı bir web site için ayrıca bkz. Surrogacy360, “Current Law”, Erişim adresi: <https://surrogacy360.org/considering-surrogacy/current-law/>, Erişim tarihi: 01.12.2024.

arasında soy bağı doğumla kurulur”¹⁴⁰ hükmü, çocuğa birden fazla ebeveyn atayan taşıyıcı annelik uygulaması karşısında yetersiz kalmaktadır. Rızaya değil doğuma dayalı bu hüküm taşıyıcı annelikteki genetik anne-niyetli anne veya taşıyıcı anne-genetik anne gibi ayrımları kaldırmakta ve doğumu yapan kadın kimse annelik statüsünü ona yüklemektedir¹⁴¹. Türkiye’nin bu hususla alakalı ilk düzenlemesi 21.08.1987 tarihli ve 19551 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan In Vitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Yönetmeliği¹⁴²’dir. Bu yönetmelik ile bilinen ve mevcut tedavi yollarını deneyen fakat sonuç alamayan evli kadınlardan belirlenen şartları sağlayanların yardımcı üreme teknolojileri ile çocuk sahibi olabilmeleri hedeflenmiştir. İkinci ekte yer alan seçim kriterlerinde bu uygulamadan yararlanacak kişilerin evli olması ve yalnızca birbirlerine ait üreme hücrelerinin kullanılması evleviyetle gerekli görülmüştür. Ayrıca çiftler direkt bu yola başvuramamakta, daha öncesinde mevcut ve bilinen tedavi yöntemlerini denemiş fakat sonuç alamamış olmaları gerekmektedir. Yapılan değişiklikler neticesinde¹⁴³ 30.09.2014 yılında çıkarılan ve hâlâ yürürlükte olan 29135 sayılı Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkındaki Yönetmelik (ÜYTY)¹⁴⁴ meydana gelmiştir.

Hâlâ yürürlükte olan 29135 sayılı ÜYTY, yapay dölleme yöntemlerinden yararlanabilecek çiftlerle ilgili 1987 tarihli yönetmelikte yer alan şartları tekrarlamıştır.

¹⁴⁰ Bu hüküm Türk Medeni Kanunu (TMK)’nin “Soybağının Kurulması” başlıklı bölümünde yer alan 282. maddede belirtilmektedir. Taşıyıcı annelik üzerinden yürütülen tartışmaların pek çoğu soybağı hususuyla ilişkilidir.

¹⁴¹ Literatürde biyolojik ebeveynliğe yani doğum yapan kadına öncelik verilmesi gerektiği çünkü onun bebekle ilişkisinin soybağı açısından daha sağlam olduğunu ifade eden bir görüş dile getirilmiştir bkz. Serozan, R. (2017). *Çocuk Hukuku*, Vedat Kitapçılık, İstanbul. Böyle bir kabulün çocuğun genetik kökenini bilme hakkına engel teşkil edebileceği veya hısımlar ile evlenme tehlikesi doğurabileceği iddia edilmektedir. Türkiye’de taşıyıcı annelik uygulamalarına izin verilmemesi, bu yolla çocuk sahibi olmak isteyen kişileri engellemektedir. Kişilerin bu uygulamaya izin veren ülkelerde çocuk sahibi oldukları ve ardından Türkiye’ye geri döndükleri bilinmektedir. Bu durum, taşıyıcı anneliğin yalnızca soybağı veya sözleşmeler hukuku açısından değil, milletlerarası hukuk açısından da sorunlara sebebiyet veren bir uygulama olduğunu göstermektedir. Milletlerarası sahada taşıyıcı annelik uygulamalarından kaynaklanan hukuki sorunların mahkeme kararları üzerinden aktarıldığı bir çalışma için bkz. Ekşi, N. (2016). “Mahkeme Kararlarında Sınırşan Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Hukuki Sorunlar”, *Public and Private International Law Bulletin*, 36(2), 1-51.

¹⁴² RG. 21.08.1987. Sayı: 19551.

¹⁴³ 21.08.1987 tarihli ve 19551 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan In Vitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Yönetmeliği’ni 1996 ve 1998 tarihli iki yönetmelik takip etmiş ve özü etkilemeyen ufak değişiklikler yapılmıştır. Sonrasında 2010 yılında çıkarılan Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkındaki Yönetmelik ile kaldırılmış, ardından bu yönetmelik de 30.09.2014 yılında çıkarılan 29135 sayılı Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkındaki Yönetmelik ile yürürlükten kaldırılmıştır.

¹⁴⁴ R.G. 30.09.2014. Sayı: 29135.

Yönetmelik metninde taşıyıcı annelik ile ilgili bir hükme yer verilmese de yönetmeliğin 17. ekinde şu düzenleme yer almaktadır:

ÜYTE uygulayacak eşlere sadece kendilerine ait üreme hücreleri uygulanır. Herhangi bir şekilde donör kullanılması, donör kullanılarak embriyo elde edilmesi, adaylardan alınan yumurta ve sperm ile elde edilen embriyoların başka adaylarda, aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılması ve uygulanması yasaktır. Bu yasaklara aykırı olarak elde edilen gebeliklerin herhangi bir aşamada tespit edilmesi durumunda, merkezin ruhsatı/faaliyet izni ve bu işlemi yapan kişilerin sertifikaları iptal edilir. Ayrıca bu kişilerin bir daha merkezlerde çalışmasına izin verilmez ve adli işlem yapılmak üzere cumhuriyet savcılığına bildirilir.

Görüldüğü üzere yönetmelik, hem başvuran çiftler dışındaki kişilerden donör alımını hem de elde edilen embriyoların başkalarında kullanılmasını yasaklamış ve yaptırıma bağlamıştır. Fakat anayasal bir temel hak olarak kabul edilen üreme hakkının yönetmelikle kısıtlanmasının tartışmalara sebebiyet vermesi sonucu kanuni bir düzenlemeye de gidilmesi ihtiyacı hasıl olmuştur. Buna binaen, 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Satılması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun'a, 7151 sayılı Sağlıkla İlgili Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun¹⁴⁵'un 16. maddesiyle ekleme yapılmış ve taşıyıcı annelik sarahaten yasaklanmıştır. Düzenleme şöyledir:

“Eşlerden biri veya her ikisinden alınan üreme hücreleri ve bu hücrelerden elde edilen embriyonun, başka kişilere uygulanması yoluyla çocuk sahibi olmak ve taşıyıcı annelik yapmak yasaktır.”

Böylelikle taşıyıcı anneliğin yasaklanması yönetmeliklerin yanı sıra kanuni bir zemin kazanmıştır. Bu madde önemlidir çünkü uzun süredir yönetmeliklerle düzenlenen taşıyıcı annelik uygulaması maddedeki yasakla birlikte kanunun emredici hükümlerine aykırı hâle gelmiştir. Tarafların sözleşme özgürlüğü çerçevesinde birbirine uygun irade beyanları ile yaptıkları bir sözleşmenin kanunun emredici hükümlerine, ahlaka ve kişilik haklarına aykırı olamayacağını öngören Türk Borçlar Kanunu'nun 27. maddesi sözleşmenin hükümsüzlüğü

¹⁴⁵ RG. 5.12.2018. Sayı: 30616.

hâllerini düzenlemektedir. Bu durumda ihlal hâllerinden birini teşkil eden taşıyıcı annelik uygulaması da kesin hükümsüz olacaktır¹⁴⁶.

2.5.1.2. Taşıyıcı anneliğin sınırlandırılarak yasal kılındığı ülkeler: Hindistan örneği

Hindistan, onlarca yıl taşıyıcı annelik pazarında oldukça büyük pay sahibi bir ülke olmuştur. Bunda uygulamanın uygun fiyatlı oluşu, İngilizce bilen ve iyi eğitilmiş pek çok doktorun bulunması, kliniklerin yeterli ekipmana sahip olması ve hükümetin sağlık turizmine büyük destek vermesi gibi faktörler rol oynamıştır¹⁴⁷. Çok uzun yıllar boyunca taşıyıcı annelik kliniklerini bağlayıcı bir düzenlemenin olmaması bu kliniklerin keyfi hareket edebilmesine yol açmış ve yabancıları çekmek isteyen kliniklerin internet ve sosyal medya aracılığıyla adeta tur rehberlik hizmeti reklamı yapmasına taşıyıcı annelik reklamı yapmalarına imkân sağlamıştır¹⁴⁸. Klinikler devlet müdahalesine tabi olmamakla kalmamış, aynı zamanda sağlık turizmi adı altında devlet tarafından destek görmüştür¹⁴⁹. Hindistan'daki kliniklerin taşıyıcı anneleri sürekli gözetim altında tutarak ilaçlarından yemeklerine kadar bu kadınları kontrol ettikleri taşıyıcı annelik hostellerinin olması da niyetli ebeveynlerin sürece güvenlerini artırarak Hindistan'ı tercih etmelerine sebep olmuştur¹⁵⁰. Tüm bu faktörlerin birleşimiyle Hindistan yıllar içerisinde, vatandaşı oldukları ülkelerde taşıyıcı anneliğin yasak veya kısıtlı olduğu yabancıların uğrak noktası hâline gelmiştir¹⁵¹. Hindistan'ın ticari ve sınıraşan taşıyıcı annelik sektöründe üst sıralarda yer aldığı uzun yıllar sonrasında 2021 yılında portre tersine dönmüş, ticari taşıyıcı annelik ülkede tamamıyla yasaklanmıştır. Bunun yerine, yalnızca sınırlı bir şekilde kabul edilen özgeci taşıyıcı

¹⁴⁶ Türk hukuk öğretisinde taşıyıcı annelik sözleşmelerinin türü ile ilgili tartışmalar mevcuttur. Bir görüş bu sözleşmenin aile hukukuna özgü isimsiz bir sözleşme olduğunu ileri sürerken diğer görüş bunun sui generis veya karma nitelikte bir borçlar hukuku sözleşmesi olduğunu ileri sürmektedir bkz. Erol, a.g.e., s. 118; Kök, E. (2022). "Türk Hukukunda Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Ortaya Çıkan Sorunlar ve Taşıyıcı Anneliğe İzin Verilmesi için Gerekli Düzenlemeler", *Legal Hukuk Dergisi*, 20(232), 1239-1290.

¹⁴⁷ Pande, A. (2011). "Transnational commercial surrogacy in India: gifts for global sisters?", *Reproductive BioMedicine Online*, 23, 618-625, s. 619. Ayrıca bkz. Pande, A. (2021). "Revisiting surrogacy in India: domino effects of the ban", *Journal of Gender Studies*, 30, 395-405.

¹⁴⁸ Örneğin bir taşıyıcı annelik ajansı "Embriyonuz büyürken siz ay ışığında Tac Mahal'i görün" başlıklı bir ilan yayınlamış, niyetli ebeveynlere taşıyıcı annelik hizmeti ve yetenekli doktorların yanı sıra konforlu bir oda, kahvaltı, şehir merkezinde konaklama ve ulaşım desteği sağlanacağını da belirtmiştir. Haberi aktaran, Pande, a.g.e., 2011, s. 619.

¹⁴⁹ Pande, a.g.e., 2011, s. 619.

¹⁵⁰ Pande, a.g.e., 2011, s. 620.

¹⁵¹ Rudrappa, S. (2018). "Reproducing Dystopia: The Politics of Transnational Surrogacy in India, 2002-2015", *Critical Sociology*, 44(7-8), 1087-1101, s. 1092.

anneliğe izin verilmiştir. Çok da uzun olmayan bir zaman diliminde portrenin nasıl tamamen değiştiğini biraz daha yakından incelemek gerekmektedir.

Hindistan’da 2002 yılında Hindistan Tıbbi Araştırma Konseyi tarafından yapay üreme teknolojileri hizmeti veren klinikler için çeşitli düzenlemeler öngörölmüş ve bu düzenlemeler 2005 yılında Sağlık ve Aile Bakanlığı tarafından onaylanmıştır¹⁵². Bu düzenlemeler ticari taşıyıcı anneliğe herhangi bir yasaklama getirmemiştir. 2008 yılında aynı konsey ticari taşıyıcılığa izin verilmesine dair Yardımla Üreme Teknolojileri Düzenleme Tasarısı’nı sunmuştur. Tasarıyla hem ticari taşıyıcı anneliğe hem de taşıyıcı annelerin reklam yapmasına izin verilmiştir. Tasarı, Hindistan Hukuk Komisyonu tarafından eleştirilmiş ve ticari taşıyıcı anneliğin yasaklanıp yalnızca özgeci taşıyıcı anneliğe izin verilmesi gündeme getirilmiştir. Komisyon, taşıyıcı anneliğin doğasından kaynaklı bir ahlaksızlık olmadığını, asıl problemin onu ticarileştirmekte olduğunu belirtmiştir. Taşıyıcı annelik konusunda ayrılıklar devam ederken 2015 yılında ilk adım atılarak yabancıların Hindistan’daki taşıyıcı annelik uygulamalarından yararlanmaları yasaklanmıştır. Bu durumda yabancı ölkelerden gelerek Hindistan’da taşıyıcı anneliğe başvuran kişilerin çocukları ile aralarındaki soybağına ilişkin birçok soruna sebep olmaları¹⁵³ saiki yatıyor olabilecektir.

2019 yılında ise Taşıyıcı Anneliği Düzenleme Tasarısı sunulmuştur. Bu tasarı taşıyıcı anneliği sınırlamakta ve ona oldukça dar bir çerçeve ayırmaktadır. Uzun tartışmalar içeren süreçler neticesinde 2021 yılında yürürlüğe giren Taşıyıcı Anneliği Düzenleme Yasası ile Hindistan’da ticari taşıyıcı annelik tamamen yasaklanmış ve yalnızca özgeci taşıyıcı annelik serbest bırakılmıştır. Özgeci taşıyıcılığa başvuru da şarta bağlanmış, niyetli ebeveynlerin evli olması ve başka çocuklarının olmaması, taşıyıcı annenin yalnızca bir kez taşıyıcı annelik yapabilmesi ve tüm riskler hakkında bilgilendirilmesi gibi şartlar kabul edilmiştir¹⁵⁴.

¹⁵² Pande, a.g.e., 2011, s. 620; Srivastava, A. (2021). “The Surrogacy Regulation (2019) Bill of India: A Critique”, *Journal of International Women’s Studies*, 22(1), 140-151, s. 145.

¹⁵³ Yabancıların yararlandığı taşıyıcı annelik prosedürü sonrası sorunların meydana geldiği örnekler için bkz. Kumar, A. (2023). “Surrogacy Laws in India”, *Indian Journal of Law and Legal Research*, 5(2), 1-12, s. 7-12; Rudrappa, a.g.e., s. 192.

¹⁵⁴ Kumar, a.g.e., s. 6-7.

2.5.1.3. Taşıyıcı anneliğe izin verilen ülkeler: Ukrayna örneği

Ukrayna, özgeci taşıyıcı anneliğin yanı sıra ticari taşıyıcı anneliğe de izin vermesi ve başvuru şartı olarak Ukrayna vatandaşlığını aramaması sebebiyle dünyadaki en özgürlükçü yasalardan birine sahiptir. Ülkede taşıyıcı anneliğin hem özgeci hem de ticari şekline cevaz verilmekte fakat yalnızca gestasyonel taşıyıcılık biçiminde gerçekleştirilebilmektedir¹⁵⁵. Ülkenin 2022 yılında sürüklendiği savaş sonucu taşıyıcı annelik uygulamalarında büyük sıkıntılar yaşansa ve ülkedeki taşıyıcı annelik piyasası büyük oranda Gürcistan'a kaysa da¹⁵⁶ Ukrayna, açıklıkla düzenlenmiş pozitif hukuk metinleri ve son yıllara kadar taşıyıcı annelik uygulamalarının uğrak noktası oluşu nedeniyle bu bölümde detaylıca ele alınmaktadır.

Ülkenin coğrafi konumu, düşük yaşam maliyetleri ve sağlık hizmetlerinin yeterli oluşu dünyanın dört bir yanından taşıyıcı annelik yoluyla çocuk sahibi olmak isteyen kişileri Ukrayna'ya çekmekte ve burayı büyük bir taşıyıcı annelik pazarı hâline getirmektedir¹⁵⁷. Taşıyıcı annelik, Ukraynalı feministlerin de üzerinde uzlaşa sağlayamadığı bir konudur. Karşıt görüşler taşıyıcı anneliğin kadın sömürüsü teşkil ettiği ve kadın vücudunu araçsallaştırdığı nedeniyle uygulamanın yasaklanmasını desteklerken diğer görüş birçok kadının bunu finansal kaygılarla yaptığından ve iş olarak gördüğünden bahisle ticari taşıyıcı anneliğin iş hukuku bağlamında düzenlenen ve koruma altına alınan bir pratik olması gerektiğini savunmaktadır¹⁵⁸.

Ukrayna'daki taşıyıcı annelik uygulamaları Ukrayna Aile Kanunu'nun 123. maddesiyle ve Ukrayna Sağlık Bakanlığı tarafından 2013 yılında alınan Ukrayna'da Yardımcı Üreme Teknolojilerinin Kullanılmasına İlişkin Prosedürün Onaylanması Üzerine Karar'la düzenlenmektedir. Taşıyıcı annelik uygulamasının genel şartlarının öngörüldüğü Karar'da taşıyıcı annelik süreci, sözleşmenin tarafları ve tıbbi gereklilikler gibi pek çok konuyla ilgili doğrudan düzenlemelere yer verilmektedir¹⁵⁹. Karar'a göre taşıyıcı annelik uygulamasından yararlanabilmek için tıbbi bir endikasyonun varlığı,

¹⁵⁵ Moskalenko, K. (2023). "The legal framework on surrogacy in ukraine: quo vadis?", *International Comparative Jurisprudence*, 9(2), 209-225, s. 222.

¹⁵⁶ Moskalenko, a.g.e., 222.

¹⁵⁷ Moskalenko, a.g.e., s. 210.

¹⁵⁸ Gilevych 2021'den aktaran, Moskalenko, a.g.e., s. 210.

¹⁵⁹ Order of the Ministry of Healthcare of Ukraine, "On Adoption of the Order of Application of Assisted Reproductive Technologies in Ukraine", No. 787, 09.09.2013'ten aktaran Moskalenko, a.g.e., s. 212. Ayrıca bkz. Reznik, O. M. & Yakushchenko, Y. M. (2020). "Legal Considerations Surrounding Surrogacy in Ukraine", *Wiad Lek*, 73(5), 1048-1052, s. 1049.

taşıyıcı anne ve niyetli ebeveynler tarafından gerekli belgelerin sağlanması, niyetli çiftten en az birinin çocukla genetik bağının bulunması ve taşıyıcı annenin çocukla doğrudan bir genetik bağının bulunmaması aranmaktadır¹⁶⁰. Tıbbi endikasyon durumuna kadının rahme sahip olmaması veya çeşitli sebeplerle rahminde meydana gelen problemler, gebeliğin kadın için sağlık tehlikesi oluşturacak olması veya yardımcı üreme yöntemlerine başvurulduğu halde dört veya daha fazla kez başarısız olunması örnek gösterilebilmektedir. Karar'a göre bir kadının taşıyıcı annelik yapabilmesi için tıbbi uygunsuzluğunun bulunmaması, reşit olması, kendisinin en az bir tane sağlıklı çocuğunun bulunması ve yazılı gönüllü rıza vermesi gerekmektedir. Ayrıca taşıyıcı anneler, niyetli ebeveynlerin anne ve kardeş gibi yakın akrabalarından olabilmektedir¹⁶¹.

Ukrayna'daki taşıyıcı annelik düzenlemelerine karşı bazı eleştiriler getirilmektedir. Bunlardan ilki, evlat edinme hususunda evlat edinecek çiftlere gösterilen titizliğin taşıyıcı anneliğe başvuran niyetli ebeveynlere gösterilmiyor oluşudur. Ukrayna Aile Kanunu ve Ukrayna Ceza Kanunu, evlat edinmenin gerçekleşmeyeceği pek çok durum öngörmüştür¹⁶². Örneğin, kişinin, evlat edinmesini engelleyecek boyutta fiziki veya psikolojik hastalıklara sahip olması, alkol veya uyuşturucu bağımlılığı yaşaması, hayata, sağlığa, cinsel bütünlüğe veya kamu düzenine karşı suçlardan hüküm giymesi gibi birçok durumda kişi evlat edinmemektedir. Çocuğun yararının sağlanabilmesi için aynı titizliğin taşıyıcı annelik prosedüründe de gösterilmesi gerektiği ileri sürülmektedir¹⁶³.

Görüldüğü üzere Ukrayna'daki taşıyıcı annelik düzenlemelerine getirilen eleştiriler kadınların metalaştırılarak sömürülmesi, sözleşme özgürlüğünün genişliği ve çocuğun yararının gözetilmemesi gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, her ne kadar taşıyıcı annelik konusunda dünyadaki en liberal düzenlemelere sahip ülkelerden biri olsa da Ukrayna'nın keyfiyete bağlı taşıyıcı annelik uygulamasına mesafeli olduğu görünmektedir. Ukrayna ile Rusya arasında baş gösteren savaş diğer pek çok alan gibi

¹⁶⁰ Moskalenko, a.g.e., s. 213.

¹⁶¹ Order of the Ministry of Healthcare of Ukraine, "On Adoption of the Order of Application of Assisted Reproductive Technologies in Ukraine", No. 787, 09.09.2013'ten aktaran Moskalenko, a.g.e., s. 212. Ayrıca bkz. Reznik & Yakushchenko, a.g.e., s. 1049

¹⁶² Family Code of Ukraine, art. 212; Criminal Code of Ukraine. Moskalenko, Ukrayna Ceza Kanunu'nda yer alan ve evlat edinmeyi engelleyen suçlara çocuk istismarı (md. 150), çocuk yararına kararlaştırılan nafakanın ödenmemesi (md. 164), evlat edinme ile ilgili illegal faaliyetler (md. 169) ve yağma (md. 187) gibi suçları örnek göstermektedir bkz. Moskalenko, a.g.e., s. 214.

¹⁶³ Moskalenko, a.g.e., s. 214.

taşıyıcı anneliği de etkilemiştir. Özellikle tehlikeli bölgelerden tahliye edilerek taşıyıcı anneliğin yasak olduğu ülkelere gönderilen taşıyıcı annelerin orada doğum yapmaları, niyetli ebeveynlerin çocuğun velayetiyle ilgili problemlerle karşılaşmalarına neden olmaktadır. Bu tür sorunların savaş bitene kadar çözüleceğe benzemediği aktarılmaktadır¹⁶⁴.

2.5.1.4. Taşıyıcı anneliğe uluslararası bir bakış: Avrupa İnsan Hakları

Mahkemesi kararları

Taşıyıcı annelik ile ilgili tüm dünyada benimsenen yeknesak bir tutumun bulunmaması, bu uygulamanın sınırlı veya yasak olduğu ülkelerden diğerlerine doğru üreme turizmine yol açmaktadır. *Sınıraşan taşıyıcı annelik* olarak da nitelendirilen bu durum farklı ülkelerin çatışan prosedürleri arasında milletlerarası sorunlar meydana getirmektedir¹⁶⁵. Bu durum gün geçtikçe daha fazla davaya konu olmakta ve ülkesel düzlemde istediği sonucu elde edemeyen bireyleri uluslararası çözüm yollarına başvurmaya itmektedir. Bununla birlikte, ülke uygulamalarındaki bu değişkenlik Birleşmiş Milletler (BM, United Nations) veya Avrupa Konseyi (Council of Europe) gibi uluslararası düzlemdeki kurumlara da sirayet etmiştir¹⁶⁶. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS, European Convention on Human Rights)'nin uygulamaya yönelik açık bir düzenleme içermediği görülmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM, European Court of Human Rights) ise önüne gelen davalarda Sözleşme'nin *özel ve aile hayatına saygıyı* konu alan 8. maddesi ışığında karar verme eğilimindedir¹⁶⁷. Maddede herkesin kendi özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkı bulunduğu ancak bu hakkın düzenin veya ahlakın korunması gibi hâllerde ve yasayla düzenlenmiş olması koşuluyla sınırlanabileceği belirtilmektedir¹⁶⁸. Verilen kararlarda aile hayatının ve özel hayatın ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir. Çocukların niyetli ebeveynleriyle aynı evi paylaşmaları, çocuğun ülke vatandaşı olması veya ülkeye giriş çıkışının serbestçe sağlanabilmesi gibi hususların sağlandığı

¹⁶⁴ Moskalenko, a.g.e., s. 222, 223.

¹⁶⁵ Şensöz Malkoç, E. (2013). "Milletlerarası özel hukukta boşluk: Taşıyıcı annelik", *SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 25(25), 90-94, s. 90, 91.

¹⁶⁶ Çelik, a.g.e., 205.

¹⁶⁷ Mennesson v. Fransa, Başvuru no: 65192/11, 26/06/2014; Labassee v. Fransa, Başvuru no. 65941/11, 26/06/2014; K.K. ve diğerleri v. Danimarka, Başvuru no. 25212/21, 06/12/2022.

¹⁶⁸ Sözleşme'nin aile hayatına saygıyı konu alan 8. maddesini Mahkeme kararları ışığıyla inceleyen bir çalışma için bkz. Pekel, A. (2016). *Aile Hayatına Saygı Hakkı*, Liberte, Ankara.

durumlarda aile hayatına saygı ilkesinin ihlal edilmediğine¹⁶⁹ ve fakat çocuk ile niyetli ebeveynler arasında soybağı ilişkisinin kurulmamasının çocukların kimliklerinde hukuki belirsizlik yaratmasından dolayı özel hayata saygının ihlal edildiğine dair bir eğilim göze çarpmaktadır. AİHM'nin konuyla ilgili eğilimi örnek bir karar üzerinden daha net aktarılabilecektir.

K.K. ve diğerleri v. Danimarka kararında çocuk sahibi olmak isteyen Danimarkalı bir çift 2013 yılında Ukraynalı bir taşıyıcı anneden ikiz evlat sahibi olmuştur. Çocukların genetik babası Danimarkalı erkek eştir. Çocuklarla niyetli kadın eş arasında ise genetik bağ bulunmamaktadır. Ukrayna'da düzenlenen doğum sertifikasında baba hanesine erkek eş, anne hanesine kadın eş yazılmıştır. Fakat çift ve çocuklar Danimarka'ya geldiklerinde çocuklar her ne kadar babayla genetik bağları gereği Danimarka vatandaşlığı kazanmış olsalar da “doğuran kadın annedir” kuralı gereği kadın eşin anneliği tanınmamıştır¹⁷⁰. Kadın eşin Danimarka mahkemelerine yaptığı evlat edinmeye yönelik başvurular da evlat edinme sürecinde herhangi bir ücret veya karşılık alınması durumunda evlat edinmenin kabul edilmeyeceğine dair Danimarka Evlat Edinme Yasasının 15. maddesi gereği reddedilmiştir. Yüksek Mahkeme'nin¹⁷¹ çoğunluğu metalaştırılmaya karşı çocukların korunması ve kadın sömürüsünün engellenmesi amacıyla, başvuranın çocukları evlat edinme başvurusunun reddinin AİHS'nin 8. maddesine aykırılık teşkil etmeyeceği yönünde görüş bildirmişlerdir¹⁷².

Mahkeme, Danimarka'nın verdiği kararın AİHS'nin 8. maddesine (özellikle de 2. fıkradaki müdahalenin gerekliliğine dair kısma) uygunluğunu incelemiştir¹⁷³. Bu incelemeyi ise başvuranların “aile hayatlarına saygı” ve “özel hayatlarına saygı” şeklinde yapılan bir ayırımla ele almıştır¹⁷⁴. Avrupa ekseninde üzerinde uzlaşma olmayan hususlarda devletlere geniş takdir marjı sağlanması gerekliliğini vurgulayan Mahkeme, görevinin bu

¹⁷⁰ Hükmün AİHM kararında da yer alan İngilizce çevirisi, yardımcı üreme yoluyla hamile kalarak çocuğu doğuran kadının çocuğun annesi sayılacağını belirtmektedir: “*The woman who gives birth to child conceived through assisted reproduction is deemed to be the mother of the child*”. Buradaki “yardımla üreme” anlamına gelen “assisted reproduction” ifadesi çocuk sahibi olamayan çiftleri ve bekar kadınları kapsar şekilde kullanılsa da 2021 yılında maddedeki bu ibarenin kaldırılmasına dair tasarı sunulmuştur. K.K. ve diğerleri v. Danimarka, dn. 1. Keza, resmi İngilizce çevirisi mevcut olmasa da Çocuk Yasası'nın 30. maddesinin orijinal metninden bu ibarenin kaldırıldığı görülmektedir.

¹⁷¹ “Yüksek Mahkeme” ile Danimarka mahkemesi, “Mahkeme” ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ifade edilmektedir.

¹⁷² K.K. ve diğerleri v. Danimarka, p. 16.

¹⁷³ K.K. ve diğerleri v. Danimarka, p. 43.

¹⁷⁴ K.K. ve diğerleri v. Danimarka, p. 48.

tür hassas ve karmaşık hususlarda kendisini ulusal otoritenin yerine koymak olmadığını da ayrıca belirtmiştir. Başvurunun AİHS 8. madde kapsamındaki “aile hayatına saygı” ilkesinin ihlal edildiği yönündeki incelemede çocukların babalarıyla aralarında olan biyolojik bağ nedeniyle Danimarka vatandaşlığı kazandıkları, 2014 yılında Danimarka’ya getirilmelerinden itibaren birlikte yaşadıkları ve 2018 yılında kadın eşe de kocasıyla birlikte çocukların velayetine ortaklık hakkı tanındığı göz önünde bulundurularak Danimarka makamlarının kamusal yarar ve aile hayatına saygı arasında denge kurdukları ve bu kapsamda bir ihlal olmadığı kararına varılmıştır¹⁷⁵.

Sözleşmenin 8. maddesi kapsamında tarafların “özel hayatlarına saygı” ilkesinin ihlal edilip edilmediği incelemesi ise başvuran kadın eş ve ikiz çocuklar açısından ayrı ayrı ele alınmıştır. Yüksek Mahkeme, birinci başvuran için kamu yararının kişinin özel hayatına saygı hakkına üstün geldiğini ve bu nedenle evlat edinmenin onaylanmamasının Sözleşme’nin 8. maddesinin ihlaline yol açmayacağına karar vermiştir. Mahkeme de birinci başvuran bakımından Sözleşme’nin 8. maddesinin ihlal edilmediği konusunda fikir birliğinde bulunmuştur. Yüksek Mahkeme kadın eşe de çocukların velayet hakkını tanısa da Mahkeme, böyle vakalarda çocuğun üstün yararının gözetilmesi gereken en önemli unsur olduğunu belirtmiştir. Çocukların çok uzun süredir karı koca ile yaşaması, eşler arasında çıkar çatışması olmaması ve ebeveynlik iddiasında olan başka bir kişinin de bulunmamasına rağmen durumun çocukların toplumdaki kimliklerinde hukuki belirsizlik yaratması göz önünde bulundurulduğunda Mahkeme, Yüksek Mahkemenin evlat edinmenin reddi kararını ikinci ve üçüncü başvuranlar için 8. maddeyi ihlal ettiği sonucuna varmıştır^{176 177}.

Tez çalışmamızın bu kısmına kadar üremenin birçok insanın hayatında kapladığı yer, üreyememenin kişileri sürüklediği olumsuz durum, üremeye alternatif bir yol olarak sunulan yardımcı üreme yöntemleri ve bu yöntemlerden biri olan taşıyıcı annelik incelenmiştir. Taşıyıcı anneliğin incelenmesinde -çalışmamızın iki ayağından birini oluşturmasından bahisle- çok daha derinlemesine bir analiz sunulmak istenmiş, bu amaçla hem terminolojik ve tıbbi yönü hem de güncel durumu ele alınmıştır. Buraya kadar ele alınan kısımların çalışmamızın esasından ziyade yardımcı kısmını

¹⁷⁵ K.K. ve diğerleri v. Danimarka, p. 49-51.

¹⁷⁶ K.K. ve diğerleri v. Danimarka, p. 71-77.

¹⁷⁷ Taşıyıcı anneliği konu edinen diğer örnek kararlar için bkz. Paradiso ve Campanelli v. İtalya, Başvuru no: 25358/12, 24/01/2017; A.M. v. Norveç, Başvuru no: 30254/18, 24/03/2022.

oluşturduğu söylenebilecektir. Çalışmamızın esasını, taşıyıcı annelik uygulamasının siyasi felsefi bir düşünce sistemi olan liberteryenizm ekseninde analizi oluşturmaktadır. Bu analizin taşıyıcı anneliğe getirilen eleştiriler ışığında yapılması planlanmaktadır çünkü yapılan literatür taramasında liberteryenlerin taşıyıcı annelik üzerinde yoğun bir düşün ortaya koyduklarına rastlanamamıştır. Bu nedendir ki, taşıyıcı anneliğe getirilen eleştirilerin liberteryen perspektiften analizinin yapılmasıyla parçadan bütüne ulaşılacağı ve liberteryen düşüncenin taşıyıcı annelik konusundaki bakış açısının belirlenebileceği ümit edilmektedir. Taşıyıcı annelik gibi gitgide popülerleşen ve yaygınlaşan bir uygulamanın eleştirel göz yerine özgürlükçü gözden incelenmesinin literatüre oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir. Çalışmamızın “Liberteryenizm Perspektifinden Taşıyıcı Annelik” başlıklı ikinci bölümünde önce özgürlükçü bir felsefe olan liberteryenizme kısa bir bakış sunulacaktır. Bu kapsamda öncelikle liberteryenizmin aynı kökü paylaştığı *liberalizm* ile olan bağlantısı ve liberalizme göre konumlandırılışı çeşitli düşünürlerin görüşleri ekseninde sunulacak, ardından çalışmada kullanacağımız “liberteryenizm” kavramının kapsamı belirlenecek, son olarak liberteryenizmin taşıyıcı annelik konusundaki görüşlerine taşıyıcı annelik eleştirileri yardımıyla ulaşılmaya çalışılacaktır.

3. LIBERTERYENİZM PERSPEKTİFİNDEN TAŞIYICI ANNELİK

3.1. Liberteryenizme Kısa Bir Bakış

Taşıyıcı annelik uygulamasının liberteryen düşünce perspektifinden incelendiği kısma geçilmeden önce pek aşına olunmayan “liberteryenizm” kavramının kısa bir incelemesini yapmak elzemdir. Liberteryenizm kavramının tek bir tanımının olmayışı da bu incelemeyi zorunlu hâle getirmektedir¹⁷⁸. Liberteryenizm bir görüşe göre başkasının hakkının ihlal edilmemesi kaydıyla kişinin kendi hayatını dilediği gibi yönetebilmesine inanan, bireysel özgürlüklere ve karşılıklı rızaya dayalı siyasi felsefe¹⁷⁹; bir görüşe göre zorlamayı bireysel özgürlüğün tam karşısına koyan ve bu yönüyle kişilerin kendilerinin veya başkalarının çıkarı için bir şey yapmaya zorlanamayacağını vurgulayan bir düşünce ailesi¹⁸⁰; bir görüşe göre devlet gücünün işlevsiz ve ahlak dışı olduğunu savunan radikal bir alternatif¹⁸¹; bir görüşe göre her ne kadar serbest piyasalar, bireysel haklar veya saldırmazlık ile açıklansa da bu unsurların hepsini kapsayan mülkiyet hakkı ile temellendirilebilecek bir felsefe¹⁸²; bir diğer görüşe göre birçok hususta fikir ayrılığı yaşasa da özel mülkiyet ve saldırmazlık ilkelerinde uzlaşan düşüncedir¹⁸³.

Tarihsel olarak klasik liberalizmle ilişkili olduğu ve ondan sudur ettiği ifade edilen liberteryenizm¹⁸⁴, klasik liberalizmin özgürlükler ve dokunulmazlıklar konusundaki görüşlerini ileriye taşımıştır. Liberteryenizmin yalnızca tanımı değil, liberal teori içerisindeki konumu üzerinde de uzlaşmaya varılamamaktadır. Liberteryenizm genellikle liberalizm düşüncesi altında gruplandırılrsa da¹⁸⁵ onu liberalizmden ayrı ve hatta liberalizmden sapma olarak gören yazarlar da vardır. Örneğin felsefe ve hukuk profesörü olan Samuel Freeman’a göre liberteryenizm siyasi gücün kamu yararına

¹⁷⁸ Liberteryenizmin belirleyici unsurları üzerinde kolaylıkla uzlaşamadığına dair bkz. Kinsella, S. (2009). “What Libertarianism Is”, Jörg Guido Hülsmann & Stephan Kinsella (Ed.), *Property, Freedom & Society: Essays in Honor of Hans-Hermann Hoppe*, içinde 179-197, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, s. 179.

¹⁷⁹ Brennan, a.g.e., 2015, s. 25; Mack, E. (2020). *Liberteryenizm*, Çev. Büşra Sönmez, Liberte, Ankara, s. 1.

¹⁸⁰ Van der Vossen, B. & Christmas, B. (2023, Ağustos 7). “Libertarianism”, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/entries/libertarianism/>, Erişim tarihi: 15.12.2024.

¹⁸¹ Rockwell, L. H. (2005). “Introduction”, Murray N. Rothbard, *For A New Liberty* içinde ix-xii, s. ix.

¹⁸² Rothbard, M. N. (1998). *The Ethics of Liberty*, New York University Press, New York, London, s. 113; Kinsella, a.g.e., 2009, 180.

¹⁸³ Block, a.g.e., 2000, s. 41.

¹⁸⁴ Yaman, S. & Tarhan, B. (2021). *Liberteryenizmin Felsefi Temelleri*, Liberus, İstanbul, s. 20.

¹⁸⁵ Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 33.

kullanılması yönündeki liberal fikre karşı çıkmakta ve bu yönüyle liberalizmin temellerine aykırılık teşkil etmektedir. Freeman liberalizmi *klasik liberalizm*, *yüksek liberalizm* ve *liberteryenizm* olarak üç gruba ayırmaktadır. Robert Nozick, Jan Narveson, Ayn Rand ve Murray N. Rothbard gibi düşünörlere atfedilen liberteryenizmin feodalizm benzeri bir özel siyasi ilişki ağı kurduğunu ve liberalizme aykırı olduğunu vurgulamaktadır¹⁸⁶.

Çalışmamıza da temel alınacak iki tasniften ilki Amerikalı filozof Jason Brennan'ın liberteryenizmi *klasik liberalizm*, *neo-klasik liberalizm* ve *liberteryenizm* olarak üçe ayırdığı tasniftir. Brennan'ın sınıflandırmasında "liberalizm" ile "liberteryenizm" eş tutulmaktadır. Bunun sebebi olarak 19. yüzyılın sonlarında Amerika'daki sosyal demokratların kendilerini "liberal" olarak nitelendirmeye başlaması ve klasik liberallerin sosyal demokratlarla karıştırılmamak için kendilerine "liberteryen" dedikleri gösterilmektedir¹⁸⁷. O, liberteryenizmi hem geniş anlamda üç tür düşünceyi hem de dar anlamda yalnızca katı liberteryenleri ifade eder şekilde kullanmaktadır. *Klasik liberalizm* sivil haklar, ekonomi ve mülkiyet konusunda güçlü bir bireyci anlayışı savunarak devletin ekonomiyi kontrol etmesine karşı çıkan fakat yine de birtakım problemleri çözmesi için devlete sınırlı yer açan bir düşüncedir. *Neo-klasik liberalizm* ise klasik liberallerle aynı temelden yola çıkan fakat sosyal adaleti apaçık şekilde savunan liberteryenlerdir. Liberteryenizmi sosyal adalet ekseninde savunan bu düşünce "merhametli liberteryenler" (*bleeding heart libertarians*) olarak da anılmaktadır¹⁸⁸. *Katı liberteryenler* ise klasik liberalizmin devlet faaliyetlerine karşı çıkan radikal bir versiyonudur. Minimal devletçi (minarşist)¹⁸⁹ veya anarko

¹⁸⁶ Freeman, S. (2001). "Illiberal Libertarians: Why Libertarianism is not a Liberal View", *Philosophy & Public Affairs*, 30(2), 105-151, s. 107, 108.

¹⁸⁷ Brennan, a.g.e., 2015, s. 36.

¹⁸⁸ Aralarında J. Tomasi, M. Zwolinski ve J. Brennan gibi düşünörlerin de olduğu merhametli liberteryenler piyasanın gerçekleşebilmesi için zayıf durumda olanlara da gerekli imkanların verilmesini desteklemekte ve liberteryenizmin özgürlük anlayışıyla sosyal adaleti iç içe geçirmektedirler. Bu fikir sosyal adalete verdiği önem dolayısıyla klasik liberallerden ve liberteryenlerden; mülkiyet hakkına ve serbest piyasalara yaptığı önemli vurguyla Marksistlerden ve sosyal demokratlardan ayrılmaktadır bkz. Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 48-50. Ayrıca bkz. Brennan, J. (2011, Mart 3). "Neoclassical Liberalism: How I'm Not a Libertarian", *Bleeding Heart Libertarians*, Erişim adresi: <https://bleedingheartlibertarians.com/2011/03/neoclassical-liberalism-how-im-not-a-libertarian/>, Erişim tarihi: 09.12.2024; Zwolinski, M. (2011, Mart 3). "Bleeding Heart Libertarianism", *Bleeding Heart Libertarianism*, Erişim adresi: <https://bleedingheartlibertarians.com/2011/03/bleeding-heart-libertarianism/>, Erişim tarihi: 09.12.2024. Bu düşünörlerin aynı ismi taşıyan kendilerine özel bir web siteleri bulunmaktadır fakat 2020 yılında blogun faaliyetlerinin durdurulacağını belirten bir yazı paylaşmıştır. Yine de blogda yayınlanan eski yazılara ulaşım mevcuttur bkz. Brennan, J. (2020, Haziran 1). "The End", *Bleeding Heart Libertarians*, Erişim adresi: <https://bleedingheartlibertarians.com>, Erişim tarihi: 09.12.2024.

¹⁸⁹ Minarşizm hakkında daha detaylı bir okuma için bkz. Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 184-197.

kapitalist¹⁹⁰ olabilen katı liberteryenler, Brennan’a göre klasik liberalizmden bir sapma teşkil etmektedirler¹⁹¹.

Çalışmamızda temel alınacak diğer bir ayırım da Yaman & Tarhan tarafından benimsenen *doğal haklar liberalizmi* ve *sonuçsalcı liberalizm* ayırımıdır. Bu görüşe göre liberteryenizm doğal haklar liberalizminde kökenini bulan pozisyondu¹⁹² ve geniş bir manada kullanılmamaktadır yani klasik liberalleri ve sosyal adalet liberallerini kapsamamaktadır. Liberteryenizm, klasik liberalizmin düşüşüyle birlikte yükselmeye başlayan yüksek liberalizme tepki olarak oluşmuştur¹⁹³. Bu tür liberteryenizm, bireyi ve mülkiyet haklarını tehlikeye atar biçimde genişleyen çeşitli liberalizmlere karşı minarşist, objektivist¹⁹⁴ ve anarko kapitalist görüşlerle sınırlandırılmaktadır.

“Liberteryenizm” kavramının Kıta Avrupası ve Amerika Birleşik Devletleri’nde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanıldığı sıklıkla aktarılmaktadır¹⁹⁵. Buna göre, Amerika’da “liberalizm” kavramının sosyal adalet teorilerini de kapsayacak kadar genişlemesi sonucu “liberteryenizm” kavramı klasik liberalizmin ayırt edici yeni adı şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Kıta Avrupa’sında ise klasik liberalizmde bu

¹⁹⁰ Anarko kapitalizm hakkında daha detaylı bir okuma için bkz. Büyükbuğa Tarhan, B. (2018). “Anarko Kapitalizm Üzerine İkinci İnceleme: Piyasa Anarşizminde Güvenlik ve Hukuk Hizmetleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(89), 101-121; Erge, R. E. (2023). “Anarko Kapitalist Toplum Kurgusu Bağlamında Devletin Sorgulanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

¹⁹¹ Brennan, a.g.e., 2015, s. 34-40. Brennan klasik liberalizme A. Smith, D. Hume, F. Bastiat, F. A. Hayek, H. J. Buchanan, G. Tullock ve M. Friedman gibi düşünürleri; katı liberteryenizme A. Rand, M. Rothbard, R. Nozick ve E. Mack’ı örnek vermektedir.

¹⁹² Bkz. Yaman & Tarhan. Bu ayırım, *deontolojik liberteryenizm* ve *sonuçsalcı liberteryenizm* şeklinde de geçmektedir örneğin bkz. Didin, D. B. (2024). “Fikri Mülkiyete Liberteryen Bakış: Deontolojik ve Sonuçsalcı Yaklaşımlar”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 29(114), 21-44. Sonuçsalcı liberteryenler en yüksek faydayı serbest piyasa toplumunun getireceğine inanmakta ve özgürlüğün ahlaki değerine daha az atıf yapmaktadır. Deontolojik liberteryenler ise Locke’u bir yaklaşımla özgürlüğü doğal haklar temelinden savunmaktadır bkz. Barnett, R. E. (2007), “Modern Liberteryenizmin Ahlâki Temelleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 12(45), 9-26; Block, W. E. (2011), “David Friedman and Libertarianism: A Critique”, *Libertarian Papers*, 3(35), 1-33, s. 1; Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 69-87.

¹⁹³ Bu tasnifi savunan Yaman & Tarhan, liberteryenizmin *evrimci* ve *eşitlikçi* liberalizme karşı durduğunu ifade etmektedir. Evrimci liberalizm, Hume ve Hayek ile temsil edilen ve akıldan ziyade gelenekler üzerine kurulu olan yaklaşımdır. Buradaki kural ve kabuller insanlar için faydalı olduğu müddetçe devam ettirilir. *Eşitlikçi liberalizm* ise Rawls, Dworkin ve Green gibi düşünürle temsil edilmektedir. Bu düşüncede liberalizmin öğeleri kabul edilse de içerisine refah politikaları eklenmektedir. Liberteryenler için bu iki düşünce de liberalizmle uyumsuzdur zira evrimci liberalizm bireyi, eşitlikçi liberalizm ise mülkiyeti geri plana atmaktadır bkz. Yaman, S. (2017). “Liberalizmin Çatışan Ekolleri: Liberteryenizm ve Evrimci Liberalizm”, 50(2), 1-23, s. 6; Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 101.

¹⁹⁴ Objektivizm hakkında daha detaylı bir okuma yapmak için bkz. Rand, A. (2013). “Objektivist Etik”, içinde *Bencilliğin Erdemi*, Çev. Nejdet Kandemir, Plato Film Yayınları, İstanbul; Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 197-215.

¹⁹⁵ Bkz. Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 10; Erge, a.g.e., s. 70.

neviden bir anlam kayması yaşanmadığı için “liberteryenizm” kavramı anarko kapitalizm veya minarşizm gibi uç liberalizm türlerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Kısaca Kıta Avrupası’nda kullanılan “liberal” kavramı Amerika’daki “liberteryen” kavramına; Kıta Avrupa’sında kullanılan “liberteryen” kavramı ise Amerika’daki minarşizm veya anarko kapitalizm gibi radikal liberalizm türlerine tekabül etmektedir.

Sonuç olarak, tez çalışmamızda taşıyıcı annelik uygulamasının liberteryenizm perspektifinden temellendirilmesinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu temellendirme, yalnızca liberteryen düşünürlerin spesifik olarak taşıyıcı annelik üzerine yaptıkları çalışmalardan yola çıkılarak değil, taşıyıcı annelik uygulamasına yapılan eleştirilerdeki görüşlerin liberteryen yorumları üzerinden de yapılacaktır. Bu görüşlerin liberteryen perspektiften ele alınabilmesi için tez çalışmamız içerisinde hangi liberteryenizm tanımını kabul ettiğimiz önemli bir konudur çünkü gerek tanımlama gerekse konumlandırma açısından liberteryenizm üzerinde fikir birliği yoktur.

Bu bağlamda, görüşlerin daha derli toplu sunulabilmesi ve tez kapsamının çok genişletilmemesi gibi gerekçelerle liberteryenizmin oldukça dar bir tanımının kabul edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Liberteryenizmin hem sosyal adalet unsurları barındıran neo klasik liberalizmi hem de devleti tanımayan anarko kapitalizmi kapsayan bir kabulünün her ne kadar sunulan bilgi zenginliğini artıracak olsa da meseleyi karmaşıklatabileceği sonucuna varılmıştır. Bu sebeplerle tez çalışmamızda kullanılan “liberteryenizm” kelimesi ile daha radikal olan *objektivizm*, *minarşizm* ve *anarko kapitalizm* saflarını ifade etmekteyiz¹⁹⁶. Bu yönüyle çalışmamızda kullanılan liberteryenizm tanımı Brennan’ın “katı liberteryen” ve Yaman & Tarhan’ın “liberteryenizm” şeklinde ifade ettiği düşünceler ve düşünürler bütünüdür. Fakat eklenmelidir ki çalışmamızda katı suretle katı liberteryenlerden yararlanılacağına dair bir zorlama bulunmamaktadır. Zaman zaman katı liberteryenizmin çıkmaza girdiği noktalarda neo klasik liberal veya liberteryen olduğunu sarahaten ifade etmese de düşünceleri liberteryenizmle uyum gösteren yazarlardan yararlanılacaktır. Tabii ki kapsamdan sapma teşkil eden bu hâllerde dipnotlar aracılığıyla istisnalar belirtilecek ve açıklık korunacaktır.

¹⁹⁶ Bu ayırım Yaman & Tarhan’ın çalışmasında kullanılmış ve çalışmamıza ilham kaynağı olmuştur.

Tüm bunlar göz önünde bulundurularak taşıyıcı annelik karşıtı eleştirilerin liberteryenizmin¹⁹⁷ *öz sahiplik, devredilmez haklar, saldırmazlık, sözleşme teorisi, mülkiyet teorisi* ve *ebeveyn-çocuk ilişkisi* anlayışları ekseninde incelenmesi planlanmaktadır. Çalışmada akışın daha iyi sağlanacağı düşüncesiyle eleştiriler başlıklara ayrılmış ve her başlıkta o başlıkla en ilgili olan liberteryen anlayış sunularak tartışma taşıyıcı anneliğe evriltilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda taşıyıcı anneliğin *kölelik* teşkil ettiği eleştirisi liberteryen *öz sahiplik ilkesi* ve *devredilmez haklar anlayışı* perspektifinden; taşıyıcı anneliğin *fahişelik* teşkil ettiği eleştirisi liberteryen *saldırmazlık ilkesi* perspektifinden; taşıyıcı anneliğin kadınları *metalaştırdığı, aşağıladığı ve sömürdüğü* eleştirisi liberteryen *sözleşme teorisi* perspektifinden; taşıyıcı anneliğin *bebek satışı* içerdiği eleştirisi liberteryen *mülkiyet teorisi* perspektifinden; taşıyıcı anneliğin *ebeveynlik haklarının satışı*ni teşkil ettiği eleştirisi liberteryen *ebeveyn-çocuk ilişkisi* perspektifinden incelenecektir. Her başlığın sonunda, başlık içerisinde ele alınan düşüncelerden yola çıkılarak aktarılanlar taşıyıcı anneliğe uyarlanmaya çalışılacaktır.

3.2. Taşıyıcı Anneliğin Kadın Odaklı Eleştirilerine Karşı Liberteryenizm

3.2.1. Kölelik Eleştirisine Karşı Liberteryen Öz Sahiplik İlkesi ve Devredilmez Haklar

Taşıyıcı anneliğin bir çeşit kölelik teşkil ettiği eleştirisi taşıyıcı annelik karşıtları tarafından cılız sesle savunulan bir düşüncedir. Bazı yazarlar eleştirel camiadaki birçok feministin taşıyıcı anneliği köleliğin bir türü olarak gördüğünü yazsa da¹⁹⁸ gerçekte çoğu yazar iki uygulama arasında yalnızca bir parça benzerlik kurmaktadır. Buna göre taşıyıcı annelik, bu işi yapan kadınların bedenleri üzerinde çeşitli kısıtlamalar kurulması ve kadın bedeninin ticari bir mal gibi kullanılarak kontrol edilmesi gibi yönlerden kölelikle ilişkilendirilebilecektir. Yine de taşıyıcı anneliğin bir

¹⁹⁷ Çalışmanın bundan sonraki kısmında yalnızca “liberteryenizm” olarak geçecektir.

¹⁹⁸ Örneğin Lieber, çoğu feministin taşıyıcı anneliği köleliğin ve fahişeliğin bir türü olarak gördüğünü belirtmektedir bkz. Lieber, K. B. (1992). “Selling the Womb: Can the Feminist Critique of Surrogacy Be Answered?”, *Indiana Law Journal*, 68(1), 205-232, s. 211. Brandel da feministlerin bazılarının taşıyıcı anneliği bir patriyarka ve kadınların özgürlük mücadelesiyle ilişkili gördüğünü söylerken diğerlerinin taşıyıcı anneliği fahişelik ve köleliğin bir türü olarak gördüğünü söylemiştir bkz. Brandel, A. (1995). “Legislating Surrogacy: A Partial Answer to Feminist Criticism”, *Maryland Law Review*, 54(2), 488-527, s. 492. Keza Sera da aynı noktaya değinerek bu ifadeyi eleştirmektedir. Ona göre bu çalışmalarda “çoğu feminist” gibi ifadeler kullanılsa da gerçekte az kişi bu görüşleri benimsemektedir bkz. Sera, J. M. (1997). “Surrogacy and Prostitution: A Comparative Analysis”, *WCL Journals & Law Reviews*, 5(2), 315-342, s. 317.

tür kölelik olduğunu söylemenin “her iki kavramı da çarpıtmak” anlamına geleceği belirtilmektedir¹⁹⁹. Zira kölelik ve taşıyıcı annelik arasında ciddi farklar vardır. Bu farkların daha rahat anlaşılabilmesi için köleliğin unsurlarının tespiti gerekmektedir.

“Kölelik” kavramı, Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından “birinin emri altında bulunan; bende, çaker”²⁰⁰ şeklinde, köleliğin İngilizce karşılığı olan “slavery” ise çeşitli sözlüklerde “hukuki olarak başka birine ait olma ve onun için çalışma veya itaat etmeye zorlanma durumu”²⁰¹, “kişiyi gönülsüz olarak ve zor tehdidiyle taşınır bir eşya gibi elinde tutma kurumu veya pratiği”²⁰² veya “bir insanın başkası tarafından sahiplenilmesi durumu”²⁰³ şekillerinde tanımlanmıştır. Tanımlarda mülkiyet unsurunun ağır bastığı görülmektedir. Yapılan tanımlar ekseninde kölelik ve taşıyıcı annelik karşılaştırıldığında her ne kadar belirli konularda kadının özgürlüğü kısıtlanırsa da taşıyıcı annelikte kadının rızası ile bir sözleşme içerisinde bulunduğu ve tamamen taşıyıcı annelik ajanslarının veya niyetli çiftin mülkiyeti altına girmediği göz önüne alındığında iki uygulama arasındaki fark belirginleşmektedir²⁰⁴.

Yine de kölelik eleştirisine çalışmada yer verilmek istenmektedir çünkü bu eleştiri liberteryenizmin öz sahiplik ilkesi ve devredilmez haklar anlayışının tezahür ettiği eşsiz bir noktayı teşkil etmektedir. Fakat bu eleştirinin kölelik değil, “rıza ile kabullenilen kölelik” olarak da nitelendirebileceğimiz *gönüllü kölelik (voluntary slavery)* üzerinden ele alınması icap etmektedir zira gönüllü kölelik ile taşıyıcı annelik arasında mülkiyet hakları yönünden yine bir eşlik kurulamasa da en azından rıza gösterme şartı karşılanmış olacaktır. Bu tür bir benzerlik üzerinden liberteryenizm incelemesinin çalışma kapsamına keyfiyet katacağı düşünülebilse de çalışmamızın eleştirel camiada herkesçe kabul gören eleştirilere hasredilmiş olduğu gibi bir iddiamız yoktur. Biz, kölelik eleştirisini güçlendirerek gönüllü kölelik eleştirisine dönüştürmekte ve liberteryen düşüncenin esasları hakkında pek çok konuyu besleyen bu kavramı çalışmamıza katkı sağlaması amacıyla lehimize kullanma gayesindeyiz. Bunu yaparken de günümüzün önde gelen liberteryenleri Walter E. Block ve Stephan Kinsella'nın arasında yürütülen bir tartışmada Block'un taşıyıcı annelik sözleşmesini

¹⁹⁹ Allen, A. L. (1990). “Surrogacy, Slavery, and the Ownership of Life”, *Harvard JL*, 13(1), 139-149, s. 140.

²⁰⁰ TDK.

²⁰¹ Cambridge Dictionary.

²⁰² Merriam-Webster.

²⁰³ Britannica.

²⁰⁴ Benzer yönde görüş için bkz. Allen, a.g.e.

gönüllü köleliğin temel unsuru olan devredilmez haklar konusu kapsamında ele almasından destek almaktayız²⁰⁵.

Liberteryen perspektiften gönüllü kölelik incelendiğinde *öz sahiplik ilkesi (self ownership)*, *devredilmez haklar (inalienable rights)* ve *sözleşme teorisi (theory of contract)* ile karşılaşıldığı görülmektedir. Her biri liberteryen düşünceyle ilgili temel esasları ortaya koyan bu hususlardan öz sahiplik ilkesi ve devredilmez haklar anlayışı bu başlık altında incelenecek, sözleşme anlayışına ise (3.2.3. numaralı “*Aşağılanma, Sömürülme ve Metalaştırılma Eleştirisine Karşı Liberteryen Sözleşme Teorisi*” isimli başlıkta detaylandırılacak olmasından bahisle) yalnızca sunulan düşünceler bağlamında yüzeysel olarak değinilecektir. Son olarak belirtilmelidir ki bu başlık altında -özellikle devredilmezlik savunusu üzerine- sunulan görüşler epey çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle başlıktaki sunuş tarzı genel kabuller üzerinden değil düşünürler üzerinden yürütülecektir.

Öz sahiplik, İngilizce “self ownership”, “self-sovereignty”, “self-proprietorship”, “moral autonomy” gibi kavramlarla da ifade edilmekte²⁰⁶ ve kısaca kişinin kendinin sahibi olmasını ifade etmektedir. Bu ilkenin kabulüyle birlikte kişi, kendisi üzerindeki sahipliğinden yola çıkarak kendini gerçekleştirebilecektir. Liberteryenizmin kolonlarından birini oluşturan bu ilke çeşitli liberteryen düşünürlerce dile getirilmiş, temellendirilmiş ve teorilerinin odağına oturtulmuştur. Örneğin Rand, insanı diğer canlılardan ayıran akılcılık özelliğine vurgu yapmıştır. Ona göre insanlar ya aklını kullanarak hareket ederler ya da aklını kullanmadan başkalarını taklit ederek bir parazit gibi yaşarlar. Ahlaki olan yaşam ise kişilerin aklını kullanarak rasyonel tercihler yapabilmesi ve bu tercihleri hayata geçirebilmek için eylem özgürlüğüne sahip olmasıdır²⁰⁷. Bu şekilde Rand ahlak ve eylem özgürlüğü arasında kopmaz bir bağ kurmaktadır.

Rothbard ise liberteryen mülkiyet anlayışını öz sahipliğe alternatif iki sahiplik biçimi ortaya koyarak ve bunları çürüterek temellendirmektedir. Bu alternatiflerden ilki, bir grup insanın diğerlerinin mülkiyetine sahip olduğu sistemdir. Bu senaryo insanlar

²⁰⁵ Kinsella, S. (2024c, Eylül 17). “Together Strong Debate vs. Walter Block on Voluntary Slavery (Matthew Sands of Nations of Sanity)”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: https://stephankinsella.com/as_paf_podcast/kol442-together-strong-debate-walter-block-voluntary-slavery/, Erişim tarihi: 10.12.2024.

²⁰⁶ Smith, G. H. (1996). “A Killer’s Right to Life”, *Liberty*, 10(2), 46-55, s. 47.

²⁰⁷ Rand, a.g.e., 2013.

arasında altlık üstlük ilişkisi yaratacaktır. Alternatiflerden ikincisi ise herkesin mülkiyete diğerleriyle birlikte sahip olması durumudur. Böyle bir durumda yaşamak imkânsız hâle gelecek ve toplum kısa zamanda helak olacaktır²⁰⁸. Dolayısıyla öz sahipliğin kabulü akla yatkın tek senaryodur.

Hoppe da liberteryenizmin mantık çerçevesinde kabul edilebilecek tek fikir olduğunu ifade ettikten sonra bu fikre ulaşmasının temeli olan argümantasyon etiğiyle mülkiyet haklarını gerekçelendirmektedir. Hoppe'ya göre karşılıklı olarak argümanlar ileri süren ve tartışan kişilerin bu tartışmayı gerçekleştirebilmeleri için liberteryen teoriyi ve öz sahiplik ilkesini kabul etmekten başka şansları bulunmamaktadır. Şöyle ki kişilerin karşılıklı argümanlar ileri sürdükleri bir tartışma sürecine girebilmeleri için argüman ileri sürebilme yetilerinin bulunması gerekmektedir. Bu yeti ise ancak kişinin argüman ileri sürerken kullanacağı dil ve beyin gibi organlarının üzerinde tam bir mülkiyete sahip olmasıyla mümkündür. Kişi bu mülkiyeti kabul etmezse argüman ileri sürebildiğini de kabul edemeyecektir. Dolayısıyla bu süreç içerisindeki kişinin kendi kendisine sahip olduğu a priori olarak varsayılmak zorundadır²⁰⁹.

Devredilmezlik (inalienability) ise öz sahiplikle yakından ilişkili bir kavramdır ve liberteryen camia içerisinde düşünsel ayrışmalara sebep olmaktadır. Bu kavram, bir şeyden feragat edilememesi, bir şeyin transfer edilememesi ve bir şeyin satılmaması olarak anlaşılabilir²¹⁰. İnsanın üzerindeki devredilmezlik ise kişinin rızasını geri dönülemez şekilde başkasına devredememesi olarak tanımlanabilir²¹¹. Devredilmez haklar anlayışı on yedi ve on sekizinci yüzyılların bireyci düşünürleri tarafından sosyal sözleşme teorisi ekseninde tartışılmıştır. Bu dönemde bazı hakların doğası gereği insana içkin olduğu ve rıza ile dahi transferinin, terkinin ve kaybının mümkün olmadığı anlayışı ortaya çıkmıştır. Devredilemez olan bu hakları hükümetin bile ihlal edemeyeceği savı politik tartışmalarda hayati rol oynamıştır²¹². Tartışmalar yıllar sonra

²⁰⁸ Rothbard, M. N. (2006). *For A New Liberty*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, s. 34.

²⁰⁹ Hoppe, H. H. (2006). *The Economics and Ethics of Private Property*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, s. 342. Hoppe'nın argümantasyon etiği ile ilgili daha detaylı bir çalışma için bkz. Didin, E. (2024). "Hans-Hermann Hoppe'nın Argümantasyon Etiği ve Özel Hukuk Toplumu", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1167-1186.

²¹⁰ Barnett, R. E. (1986). "Contract Remedies and Inalienable Rights", *Social Philosophy & Policy*, 4(1), 179-203, s. 185; Smith, a.g.e., s. 46; Block, W. (2003). "Toward a Libertarian Theory of Inalienability: A Critique of Rothbard, Barnett, Smith, Kinsella, Gordon, and Epstein". *Journal of Libertarian Studies*, 17(2), 39-85, s. 40.

²¹¹ Kinsella, S. (1999). "Inalienability and punishment: a reply to George Smith", *Journal of Libertarian Studies*, 14(1), 79-93, s. 88.

²¹² Smith, a.g.e., 1996, s. 47.

liberteryenizm içerisinde de sığramış ve liberteryenler de devredilmez haklar konusunda saflara ayrılmışlardır. Liberteryen düşüncede devredilmez haklar tartışmasının konu olduğu bir husus da gönüllü köleliktir, zira gönüllü kölelikte kişi bir başkasının itaati altına girerek kendisini her yönden ona bağlamayı rızasıyla kabul etmektedir. Fakat devredilmez haklar anlayışının gönüllü köleliğe uyarlanmasıyla kişilerin kendilerini başkasına hediye edemeyecekleri, başkasına köle olmayı gönüllü olarak akdedemeyecekleri ve kendilerini başkalarına köle olarak satamayacakları sonuçlarına ulaşılacaktır²¹³. Bu durum gönüllü kölelik ile devredilmezlik arasında çatışkı yaratmaktadır.

Devredilmezliğin pratik anlamdaki önemi uygulanabilirlik konusunda yatmaktadır. İngilizce karşılığı “enforceability” olarak geçen uygulanabilirlik kavramı ifa edilmediği takdirde dava yoluyla ifası talep edilebilecek olmayı ifade etmektedir²¹⁴. Uygulanabilirliğin yüklenilen bir sözün aynen yerine getirilmesinden ziyade yükümlülüğe aykırı davranan tarafın sahip olduğu kaynaklardan bir kısmının karşı tarafa devredilmesi ile sağlandığı aktarılsa da²¹⁵ bu kavram gönüllü kölelik bağlamında yüklenilen köleliğin aynen ifası şeklinde anlamlandırılmaktadır. Örneğin, çocuğunun tedavisi için yüklü miktarda paraya ihtiyaç duyan A ile onu para karşılığında köle olarak satın almak isteyen B iletişime geçmektedir. A, eğer isterse kendi hayatı ve özgürlüğünden daha değerli gördüğü evladının yaşaması için bu ömür boyu kölelik sözleşmesini kabul ederek çocuğun tedavisini gerçekleştirmeyi seçebilecektir. Peki A, bu yükümlülüğün altına girdikten ve B’den aldığı parayı doktora teslim ettikten sonra köleliğin külfetine dayanamayarak kaçmaya çalışırsa aralarında yapılan sözleşme A’nın kaçmasının B tarafından engellenmesini sağlayabilecek midir²¹⁶? Gönüllü kölelik sözleşmesi kişinin kendisini

²¹³ Block, a.g.e., 2003, s. 40.

²¹⁴ Uygulanabilirlik kavramı hem teorik hukukta John Austin gibi düşünürler ekseninde hukukun belirleyici unsurları arasında tartışma konusu olmuş hem de pratik hukukta medeni hukuk ve ceza hukukunun pek çok sahasına zerk edilerek geniş bir tanımlanma sahası bulmuştur. Uygulanabilirlik kavramı ile ilgili daha derin okumalar için ayrıca bkz. McNeilly, F. C. (1968). “The Enforceability of Law”, *Nous*, 2(1), 47-64; Reiff, M. R. (2005). *Punishment, Compensation, and Law: A Theory of Enforceability*. New York: Cambridge University Press. Bu kavram Türk literatüründe kullanılan “eksik borç” kavramına benzemektedir.

²¹⁵ Kinsella, S. (2003). “A Libertarian Theory of Contract: Title Transfer, Binding Promises, and Inalienability”, *Journal of Libertarian Studies*, 11-37, s. 14.

²¹⁶ Block, W. E. (1969). “Voluntary Slavery”, *The Libertarian Connection*, 1(3), 9-11, s. 9; Block, a.g.e., 2003, s. 40. Atfın verildiği cümlede Block’un sunduğu örneklerin özneli uyarlanarak aktarılmıştır. Benzer örnekler Rothbard ve Kinsella tarafından da verilmiştir bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 135, 136; Kinsella, S. (2022b, Ocak 9). “Thoughts on Walter Block on Voluntary Slavery, Alienability vs. Inalienability, Property and Contract,

devredemeyeceği düşüncesiyle uygulanabilir kılınmazsa A iradesini değiştirmekte ve kaçmakta özgür olacaktır. Gönüllü kölelik sözleşmesinin uygulanabilir olduğu bir sistemde ise A, sözleşmenin aynen ifasına zorlanabilecektir.

Çeşitli devredilmezlik görüşleri hakkında bir doğru parçası oluşturmamız gerekirse doğru parçasının bir ucunda herhangi bir şey için satışa, pazara ve fiyat etiketlerine karşı olan sosyalist düşünce yer alacaktır. Doğru parçasının ortasına gelindiğinde birçok şeyin satışının mümkün olduğunu kabul eden fakat buna birtakım istisnalar getiren görüşler bulunacaktır. Doğru parçasının diğer ucunda ise her şeyin yasal olarak devredilebilmesini savunan görüş yer alacaktır²¹⁷. İlk görüş çalışmamızın kapsamı dışında yer aldığından incelemeye alınmayacaktır²¹⁸. İkinci görüş G. Smith, Rothbard, Gordon ve Kinsella gibi liberteryen camianın büyük kısmının yer aldığı bölümdür. Üçüncü görüşü ise Block savunmaktadır. Kinsella, devredilmezlik konusundaki liberteryen görüşleri *zayıf devredilmezlik görüşü (weak view of inalienability)*, *sınırlı devredilmezlik görüşü (limited view of inalienability)* ve *güçlü devredilmezlik görüşü (strong view of inalienability)* olarak üçe ayırmaktadır²¹⁹. Biz de çalışmamızın bu kısmını Kinsella'nın ayrımı üzerinden yürütmeyi planlamaktayız.

Çoğu liberteryen için devredilmezlik ilkesi öz sahiplik ilkesinin kişiye verdiği yetki sahasının müthiş bir istisnasını teşkil etmekte ve kişinin kendisini gönüllü bir köle olarak başkasına devredemeyeceği ifade edilmektedir. Fakat bu konuda dahi devredilebilirliği savunan Block, zayıf devredilmezlik görüşünü oluşturmaktadır. Onun mülkiyet anlayışı, kişinin bir şeye sahipse o şeyi satabileceği, eğer o şeyi satamıyorsa o şeye sahip olmadığı yönündedir²²⁰. Block için devredilemeyecek şeyler ancak gerçeklikte var olamayacak *kare bir yuvarlak* nevinden şeylerdir. Bu şekilde mutlak bir devredilebilirlik fikrine ulaşan Block, kişinin sahip olduğu şeyleri devretmesinin hiçbir hukuki sistem tarafından sınırlanmaması gerektiğini ileri

Rothbard and Evers”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: <https://stephankinsella.com/2022/01/thoughts-on-walter-block-on-voluntary-slavery/>, Erişim tarihi: 12.12.2024.

²¹⁷ Block, a.g.e., 2003, s. 40, 41.

²¹⁸ Bu konu yalnızca kapsam dışında kalmamakta aynı zamanda katı liberteryenlerin en hiddetle karşı çıktıkları konulardan birini oluşturmaktadır. Örneğin Rothbard öz sahiplik ilkesine ulaşırken herkesin her şey üzerinde ortak bir mülkiyete sahip olduğu kolektif mülkiyet anlayışını yanlışlayarak başlamaktadır bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 45 vd.

²¹⁹ Kinsella, a.g.e., 1999, s. 88 vd.

²²⁰ Block, a.g.e., 1969, s. 9; Block, a.g.e., 2003, s. 44; Block, W. E. (2023). “Rejoinder to Kinsella on Ownership and the Voluntary Slave Contract”, *Mest Journal*, 11(1), 1-8, s. 2.

sürmektedir²²¹. Eğer insanların öz sahipliği haiz varlıklar oldukları düşünülüyorsa insanlar sahip oldukları şeyi yani kendilerini devredilmelidir²²².

Sınırlı ve güçlü devredilmezliği savunanlar her şeyin devir konusu yapılamayacağını ve istense dahi çeşitli sebeplerden dolayı devredilemeyecek bazı şeylerin olduğunu ileri sürmektedirler. Bu sebeplerden ilki irade devriyle alakalıdır. Şöyle ki gönüllü kölelik, kişilerin kendilerini başkalarına devretmesini içermektedir fakat realitede kişiler isteseler de iradelerini devredemeyeceklerdir. Aksine, gönüllü köle itaat içeren her eyleminde efendisinin emirlerine uyma iradesi gösterecek yani irade devri gerçekleşmeyecektir. Dolayısıyla gönüllü kölelik sözleşmeleri imkânsız bir husus üzerindedir ve baştan itibaren geçersizdir²²³. Bu düşünceye sunulan itirazlardan biri gönüllü kölelik sözleşmesinde devredilen şeyin irade değil kölenin bedeni ve hizmetleri olduğu yönündedir. Neticede irade devredilemese de kölenin bedeni ve hizmetleri devredilebilirdir böylece ortada bir imkânsızlık bulunmayacaktır²²⁴.

Diğer bir itiraz ise gönüllü kölelik sözleşmesindeki esas unsurun irade devrinden ziyade saldırmazlık ilkesi olması üzerindedir. Buna göre, gönüllü kölelik, kölenin itaatsizliği durumunda gerekirse zor kullanılarak efendisine itaate zorlanıp zorlanamayacağı meselesidir²²⁵. İrade devri argümanı ile temellendirilen bir gönüllü kölelik karşıtlığı, suç karşısında verilen cezaların infazında çelişkili bir durum yaratacaktır zira orada da suçlu kişinin iradesi hâlâ kendi elindedir fakat yine de kişinin özgürlüğü devredilmekte ve hapis cezası meşru görülmektedir²²⁶. Sayılan bu son

²²¹ Block, a.g.e., 2003, s. 44.

²²² Block, bu tam devredilebilirlik görüşünü “metalaştırma” olarak da isimlendirmekte ve devredilmezliğin tam karşısına konumlandırmaktadır bkz. Block, a.g.e., 2003, s. 40.

²²³ Örneğin Barnett’a göre A’nın B ile onun tüm emirlerine uyacağına dair bir sözleşme yapması durumunda dahi böyle bir sözleşmenin hakikatte vuku bulamayacaktır çünkü A, B’nin emirlerine ifade ettiği sürece bunu kendi iradesiyle gerçekleştirmektedir. Bu yüzden B’nin A üzerindeki kontrolü gerçek bir kontrolden ziyade metaforiktir bkz. Barnett, a.g.e., 1986, s. 188; Smith, a.g.e., s. 46; Kinsella, a.g.e., 1999, s. 90.

²²⁴ Block, a.g.e., 1969, s. 11. Block, buna benzer bir düşünceyi Kinsella ile gönüllü kölelik üzerine yaptığı tartışmada da dillendirmektedir. Kinsella mevzu bahis çalışmasında Block’un “bir şeye sahipsem o şeyi satabilirim” görüşünü çürütmek için fikri mülkiyet haklarını kullanmıştır. Kinsella’ya göre fikri mülkiyet hakları üzerinde bir mülkiyet kurulamaz fakat bu fikirler satılabilir. Bunun mefumu muhalifinden satış ve mülkiyet arasında doğrudan bir bağ kurulamayacağı çıkmaktadır. Block ise bu görüşün hatalı olduğunu iddia ederek şu örneği vermektedir: İki ve ikinin toplamının dört ettiği bir işlemin satışı mümkün değildir fakat bu işlemi öğrencilerine aktaran öğretmen bu hizmeti için para almaktadır. Nasıl ki burada satışı yapılan şey işlem değil hizmetse, kölelikte de satışı yapılan şey irade değil hizmettir. Tartışmaya konu makaleler için bkz. Kinsella, S. (2022). “Selling Does Not Imply Owning, and Vice-Versa: A Dissection”, The Libertarian Standard, Erişim adresi: <https://libertarianstandard.com/selling-does-not-imply-owning-and-vice-versa-a-dissection/>, Erişim tarihi: 12.12.2024.

²²⁵ Block, a.g.e., 1969, s. 10; Kinsella, a.g.e., 1999, s. 90.

²²⁶ Kinsella, a.g.e., 1999, s. 90.

sebepler, liberteryen düşünürlerin birçoğunun devredilmezlik ilkesini saldırmazlık ilkesiyle bağdaştırmalarına ve sınırlı bir devredilmezliği kabul etmelerine sebep olmuştur.

Sınırlı devredilmezlik savunucularından biri olan Kinsella, insanın dış kaynaklar üzerinde kurduğu mülkiyetiyle kendi üzerinde kurduğu mülkiyetin aynı olmadığını savunmaktadır. Ona göre dış kaynaklar sözleşme gibi niyete bağlı eylemlerle terk edilebilir veya devredilebilir yani dış kaynaklar üzerindeki devredilebilirlik sınırlı değildir. Fakat kişinin kendi bedeniyle ilişkili hakları bu tür niyet beyanlarıyla değil, ancak bir saldırı durumunda devredilebilir hâle gelebilecektir²²⁷. Kinsella'nın öz sahipliği farklı bir zeminde değerlendirmesi onun öz sahiplik anlayışından kaynaklanmaktadır. Ona göre mülkiyet hakkının özü kullanma değil, başkalarının o şeyi kullanmasını yasaklamadır. Bu yönüyle mülkiyet hakkı dışlayıcı bir haktır²²⁸. Kinsella, Hoppe'nın argümantasyon etiğinden etkilenerek *en iyi doğrudan kontrole sahip olma (the best link)* ilkesini benimsemiştir²²⁹. Buna göre dış kaynaklar üzerindeki mülkiyet hakkı ilk ele geçirme, emek verme veya devretme gibi süreçlerle ortaya çıkabilmektedir. Fakat kişinin kendi bedeni üzerindeki sahipliği *en iyi doğrudan bağlantı* hasebiyle kurulmaktadır ve yapılacak herhangi bir niyet beyanı bu doğrudan kontrolü değiştirmeyecektir, kişinin kendi bedeniyle olan en iyi bağlantısı hâlâ kendinde kalacaktır. Böylece gönüllü kölelik sözleşmesi akdedilse de mülkiyet devri gerçekleşmeyecek, köle istediği zaman iradesini geri alabilecek, köle sahibi köleyi herhangi bir ifaya zorlayamayacaktır²³⁰.

Kinsella'nın güçlü devredilmezliği değil sınırlı devredilmezliği savunmasının sebebi ise onun saldırmazlık ilkesiyle bağlantılı olarak öngördüğü istisnadır. Kinsella'ya göre eğer kişi saldırmazlık ilkesini ihlal ederek başka birine karşı saldırıda bulunmuşsa o hâlde öz sahiplik hakkı mutlaklığını yitirecek ve mağdurun meşru müdafaa hakkı doğacaktır, yani saldırgan saldırıya açık hâle gelecektir. Bu kural gönüllü kölelik

²²⁷ Kinsella, a.g.e., 1999, s. 92.

²²⁸ Kinsella, a.g.e., 2022.

²²⁹ Kinsella, S. (2017, Eylül 17). "Reflections on the Theory of Contract", StephanKinsella.com, Erişim adresi: https://stephankinsella.com/as_paf_podcast/kol225-reflections-on-the-theory-of-contract-pfs-2017/, Erişim tarihi: 15.12.2024.

²³⁰ Kinsella, a.g.e., 2022. Block, en iyi bağlantı düşüncesini liberteryen ilk ele geçirme ilkesi ve mülkiyet hakları teorisiyle uyumlu bulmamaktadır. Ona göre bir şeyle en iyi bağın bulunması o şeyin meşru sahipliğinin kazanıldığı anlamına gelmemektedir. Örneğin, sahibine oldukça bağlı bir köpeğin başkasına satılması istendiğinde köpek hâlâ kendisini satmak isteyen sahibin komutlarına uyacaktır fakat yine de köpek başkasına satılabilecektir bkz. Block, a.g.e., 2023, s. 4.

açısından düşünüldüğünde Block'un savunduğu gibi bir mutlak devredilmezliğin kabulü için (sözde) kölenin efendisine sarf ettiği “Sonsuza kadar kölen olacağım” türünden beyanların efendisi üzerinde bir saldırı oluşturması gerekecektir. Fakat bu ifadeler hiçbir saldırı oluşturmamakta, dolayısıyla köle öz sahipliğini kaybetmemekte ve efendiden gelecek emirlere uyma yükümlülüğü altına girmemektedir²³¹.

Rothbard da kişinin gönüllü yapılan anlaşmalar aracılığıyla başkasına ömür boyu sürecek bir hizmeti garanti edemeyeceğini ifade etmektedir. Çünkü ona göre insanın kişiliği ve iradesi devredilmezdir. İnsanlar tarafından sahiplenilebilen mülkler devredilebilir olsa da her insan kendi iradesi ve kişiliği üzerinde içsel ve devredilmez bir kontrole sahiptir. Ne bu kontrol ne de bu kontrolden zuhur eden mülkiyet hakkı başkasına devredilebilir²³². Kişi mevcut an için böyle bir taahhütte bulunabilse dahi gelecek için bunu yapamayacaktır, fikrini değiştirme hakkı her zaman saklı kalacaktır²³³.

Rothbard gönüllü kölelik meselesini iradenin devredilmezliğinin yanı sıra saldırmazlık ilkesiyle de temellendirmektedir. Ona göre bazı liberteryenler tüm sözleşmelerin hukuken uygulanabilir olduğunu düşünerek hataya düşmektedir. Rothbard, yalnızca bir tarafın sözleşmeye uymamasının diğer tarafın mülkiyetinde *hırsızlık* teşkil ettiği gönüllü sözleşmelerin hukuken uygulanabilir²³⁴ olduğunu ifade etmektedir²³⁵. Örneğin, S ve J arasında bir sözleşme kurulmuştur. S, J'ye 1000 dolar ödemiş ve seneye J'nin ona 1100 dolar ödemesi şeklinde anlaşmıştır. Zaman geldiğinde J parayı ödemezse artık sözleşme uygulanabilir olmaktadır çünkü S hâlihazırda kendi mülkiyetindeki kısmı transfer etmiş ve fakat J'nin belirtilen ödemeyi yapmamasıyla

²³¹ Kinsella, a.g.e., 2022.

²³² Rothbard, a.g.e., 1998, s. 135.

²³³ Rothbard, gönüllü köleliğe benzer bir tartışma konusu olan gönüllü askerlik meselesini masaya yatırmaktadır. Rothbard, zorunlu askerlik yapan asker kaçaklarının durumu hakkında (zorunlu askerliğin zorlama içermesi nedeniyle) liberteryenlerin kaçaklar lehine fikir birliğinde olduğunu aktarmaktadır. Fakat gönüllü askerlikten kaçan askerlerde durum değişmekte ve liberteryenler “söz teorisyenleri” (promise theorist) ve “mülkiyet devri teorisyenleri” (title-transfer theorist) olarak ikiye ayrılmaktadır. Söz teorisyenleri gönüllü askerlerin askere kendi rızalarıyla gittiğini ve kaçmaları hâlinde zor kullanılarak askere alınabileceklerini savunmaktadır. Mülkiyet devri teorisyenleri ise herkesin bedeni ve üzerindeki haklarından yola çıkılarak ulaşılan bir fikir değiştirme hakkı olduğunu ifade etmekte ve uygulanabilir bir yaptırımın olmadığını savunmaktadır bkz Rothbard, a.g.e., 1998, s. 136, 137.

²³⁴ Rothbard'ın burada uygulanabilirlikten kastı hukuki bir zorlama yaptırımına tabi tutulmaktadır bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 133.

²³⁵ Rothbard'ın hırsızlığı uygulanabilirlik kistası olarak almasının eleştirisi için bkz. Kinsella, S. (2024b, Eylül 7). “Title-Transfer Theory of Contract”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: <https://stephankinsella.com/2024/09/ttc-wp-1/>, Erişim tarihi: 15.12.2024.

malvarlığında eksilme yaşamıştır. J, hırsızlık yapmıştır²³⁶. J'yi 1100 doları ödemeye zorlayabilme hakkı sözleşmenin mutlaklığından değil, olayda bir hırsızlık olmasından bahisle gelişmektedir. Kısaca toparlamak gerekirse Rothbard uygulanabilirlik için sırasıyla şöyle bir doğrusallık kurmaktadır: *bir sözleşme kurulmalı, mülkiyet devri gerçekleşmeli, taraflardan biri karşı tarafın mülkiyet hakkını ihlal etmeli, ihlal edilen mülkiyet hakkının onarımı için meşru bir uygulanabilirlik doğmalı*.

Rothbard'ın savunduğu bu iki şey üst üste konulunca S'nin J'nin ömür boyu kölesi olacağını beyan ettiği başka bir işlem ele alındığında S'nin iradesinin devredilmezliği gereği mülkiyet devrinin gerçekleşmediği görülecektir. Bu durumda, Rothbard'ın uygulanabilirlik için öngördüğü zincirin ilk halkası kopmuş olacak ve S ileriki zamanlarda J'ye itaat etmeyi bırakırsa J'nin S'yi itaate zorlayabileceği meşru bir zemin hasıl olmayacaktır²³⁷. S'nin bu anlaşmaya uyması söze vefa bakımından ahlaki açıdan beklenebilse de meşru bir zeminde istenemeyecektir²³⁸. Rothbard, bu gönüllü kölelik örneğini daha da ileriye götürmekte ve başka sorulara da yanıt vermektedir. J yalnızca S'yi itaate meşru bir zeminde zorlama hakkından yoksun kalmayacak, aynı zamanda S'nin onda yarattığı beklentiyi karşılamamasından doğan zararları da isteyemeyecektir. Ortada bir mülkiyet devri yoktur, bir hırsızlık da yoktur. J'nin uğradığı zarar ise hayatın her zaman belirsiz olduğu gerçeği karşısında yaşanan bir hayat tecrübesi niteliğinde kalmaktadır²³⁹. Tabii ki eğer anlaşmanın başında ifasını yerine getireceğine binaen S'ye J tarafından bir para ödenmişse S'nin bu parayı geri ödemesi gerekecektir ve ödemeye zorlanabilecektir zira bu paranın ödenmemesi bir hırsızlık teşkil edecektir²⁴⁰.

Rothbard'dan önemli ölçüde etkilenen anarko kapitalist David Gordon da gönüllü kölelik hakkında Rothbard gibi düşünmektedir. Ona göre de sözleşmeler ancak öz sahiplik ilkesiyle uyumlu olduğu ölçüde uygulanabilir. Kişi başkasının iradesine itaat

²³⁶ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 133, 134.

²³⁷ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 136.

²³⁸ Rothbard bu durumda S ile J arasında yapılan bu anlaşmanın gerçek bir sözleşme değil, yalnızca bir sözden (mere promise) ibaret olduğunu söylemektedir. Bu iki kavram arasındaki detaylara 3.2.3. numaralı başlık altında değinileceğinden burada tekrara düşülmeyecektir. Block ise gönüllü köleliğin bir sözleşme teşkil etmediği fikrine karşı çıkmaktadır. Ona göre gönüllü kölelik, ihlalinin hırsızlık meydana getireceği gerçek bir sözleşmedir. Gönüllü askerlik konusundaki fikirleri de gönüllü kölelik konusundaki fikirlerine paralel olan Block, gönüllü askerlikteki kaçak askerin de zorla askerliğe getirilmelerini desteklemektedir zira asker tüm bunları öngörerek bu tercihi yapmıştır bkz. Block, a.g.e., 2003, s. 48.

²³⁹ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 136.

²⁴⁰ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 137.

etmeyi gönüllülükle kabul etse bile sonra fikir değişikliği yaşaması durumunda onu itaate devam etmeye zorlayabilecek meşru bir yol bulunmamaktadır. Kişi mülkiyetindekileri satabilir, kendisini değil²⁴¹.

Barnett da devredilmez hakları sözleşme ve uygulanabilirlik temelinde incelemektedir. O, hem Kinsella'nın hem de Rothbard'ın üzerinde durduğu öz sahipliğin *kaybedilmesi* hâlini daha yakından incelemiştir. Ona göre bir hakkın devredilmez olması, hak sahibinin rızasının o hakkın devrini veya ortadan kaldırılmasını sağlayamayacağını ifade etmektedir²⁴². Yalnız, devir ve kaybetmeyi birbirine karıştırmamak gerekmektedir çünkü Barnett'a göre bir hakkın *kaybedilmesi (forfeited)* kişinin işlediği suç veya yaptığı yanlışlık sonucunda gerçekleşmekte iken *devredilmesi (transfer)* rıza ile olmaktadır²⁴³. Barnett'ın insanın kendisini devredememesi üzerinde kurduğu örnek de önem teşkil etmektedir. Buna göre A, B'nin emirlerine sorgusuz sualsiz her zaman itaat edeceğine dair bir kölelik sözleşmesi imzalamıştır. Sözleşmeden sonra B, A'dan C'nin haklarını ihlal etmesini istemiştir. Bu senaryoda A'nın her hareketi bir ihlalle sonuçlanacaktır. Şöyle ki eğer A, C'ye zarar vermemeyi seçerse B ile aralarındaki sözleşme gereği B'nin haklarını ihlal edecek; eğer A, C'ye zarar vermeyi seçerse C'nin haklarını ihlal edecektir. Bu durum, bir haklar sistemindeki hakların uyumlu olması gerektiği konusundaki mantıki gereklilikle tutarsız olacaktır. Dolayısıyla bu örnekteki çatışan haklardan biri geçersiz kabul edilmelidir. Eğer C'nin hakları savunulmak isteniyorsa A ve B arasındaki sözleşmenin geçersiz olduğu ileri sürülecektir ve bu bizi kişinin gelecekteki eylemlerinin kontrolünü başkasına devredemeyeceği sonucuna ulaştıracaktır²⁴⁴.

Sınırlı devredilmezliğin bir adım ötesine geçerek güçlü devredilmezliği savunan liberteryen düşünür ise George Smith'tir. Smith devredilmezliği idam cezası üzerinden değerlendirmiştir. Liberteryenler ölüm cezasının ahlâki yönü üzerine tereddüt yaşasalar da genel olarak öldürme eylemine karşılık ölüm cezasını desteklemekte fakat

²⁴¹ Gordon, D. (1999, Eylül 25). "Private Property's Philosopher", Mises Daily, Erişim adresi: <https://mises.org/mises-daily/private-property-philosopher>, Erişim Tarihi: 03.12.2024. Block, öz sahipliğe asıl karşı olan şeyin kişinin kendisini satması değil, satmasının yasaklanması olduğunu düşünmektedir. A'nın B'ye kendisini 1 milyon dolar karşılığında satması bir mülkiyet devri teşkil etmiyorsa hiçbir şey teşkil etmeyecektir bkz. Block, a.g.e., 2003, s. 77.

²⁴² Barnett, a.g.e., 1986, s. 185.

²⁴³ Barnett, a.g.e., 1986, s. 185, 186.

²⁴⁴ Barnett, a.g.e., 1986, s. 187.

ölüm kararının devlet eline bırakılmasına karşı çıkmaktadırlar²⁴⁵. Smith, yanlış bir hükümle masum insanların da ölebileceği nedenini ileri sürerek ölüm cezasının kaldırılmasını savunmak yerine devredilmez haklar anlayışı üzerinden bir savunuyu kurmaya çalışmıştır. Ona göre ölüm cezasının devredilmez haklar üzerinden değerlendirmesini yapabilmek için iki maddeyi hatırd tutmak gerekmektedir. İlk madde devredilmez hakların anlam ifade etmesi için karşılıklı (reciprocal) ve evrensel (universal) olmaları gerekmesidir. İkinci madde ise her hakkın bir yükümlülük ve görevi de beraberinde getireceğine dair kabuldür²⁴⁶.

Kişi devredilmez haklara sahiptir ve başkaları onun bu hakkına saygı göstermelidir. Aynı şekilde başkaları da devredilmez haklara sahiptir ve kişi bunlara saygı göstermelidir. Bu durumda tutarlı bir sonuca ulaşmak için ya acımasız suçlular da dahil herkesin devredilmez haklara sahip olduğu kabul edilecek ve acımasız suçlular da dahil herkes için ölüm cezasına karşı çıkılacaktır ya da ölüm cezası meşrulaştırılacak ve devredilmez haklar anlayışı terk edilecektir. Smith'e göre yukarıda bahsi geçen karşılıklılık, evrensellik ve tutarlılık kriterlerini sağlayan tek yol bunlardır. Devredilmez hakların tümüyle reddindense acımasız suçlular da dahil herkes için bu haklara saygı gösterilmesi yeğdir²⁴⁷. Görüldüğü gibi Smith, sınırlı devredilmezlik

²⁴⁵ Örneğin Rothbard, saldırmazlık ilkesini ihlal eden suçlunun kendi haklarından da aynı oranda kaybettiğini belirtmiş ve bunu *orantılılık (proportionality) teorisile* ilişkilendirmiştir. Bu durumda ölüm cezası yalnızca öldürme eylemine karşı verilebilecek, sakız çalan bir hırsızın idamına izin verilemeyecektir bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 85. Block saldırmazlık ilkesinin kasten öldürme gibi eylemlerle ihlal edilmesi durumunda ölüm cezasının verilebileceğini düşünmektedir bkz. Block, W. E. (2004). "Radical Libertarianism: Applying Libertarian Principles to Deal with the Unjust Government, Part II", *Reason Papers*, 28, 85-109, s. 107; Block, W. E. (2015). "The Death Penalty: Response to Ron Paul", *Criminal Justice Ethics*, 34(3), 339-349. Ayrıca Block, saldırmazlık ilkesine karşı mağdurun kendisini korumak üzere gerçekleştireceği savunmada mümkün olan en nazik şekilde (as gentle as possible manner) davranması gerektiğini, eğer saldırganın öldürülmesi dışında saldırıyı defetme yolu yolsa meşru müdafaa kapsamında saldırganın öldürülebileceğini ileri sürmektedir. Wisniewski, Block'un bu fikrine karşı çıkmakta ve kişinin sahip olduğu kendini savunma hakkının da orantılılık ilkesi güdülerek kullanılması gerektiğini ileri sürmektedir. Ona göre mülkiyet hakkının ihlali, yaşamın ihlalini doğuramayacaktır bkz. Block, W. E. (2014). "Toward a Libertarian Theory of Evictionism", *Journal of Family and Economic Issues*, 35(2), 290-294; Wisniewski, J. B. (2011). "Response to Block on Abortion, Round Three", *Libertarian Papers*, 3(6), 1-6. Rand, bir başkasını öldüren kişiye karşı verilecek ölüm cezasına ahlaki olarak karşı olmadığını ileri sürmektedir çünkü başkasını öldüren kişi aynı oranda kendi hayatını da kaybetmiştir. Fakat Rand'ın endişesi ölüm kararını verecek kişilerin yanlılabir olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle ahlaki perspektiften olmasa da epistemolojik olarak ölüm cezasına karşıdır bkz. Mayhew, R. (2005). *Ayn Rand Answers: The Best of Her Q & A*, New American Library, New York, s. 45, 46. Liberteryen düşüncede ölüm cezası üzerine sunulan daha detaylı görüşler için ayrıca bkz. Kinsella, S. (1997). "A Libertarian Theory of Punishment and Rights", *Loyola of Los Angeles Law Review*, 30(2), 607-645; Decker, J. (2008, Ağustos 15). "Capital Punishment", *Libertarianism.org*, Erişim adresi: <https://www.libertarianism.org/topics/capital-punishment>, Erişim tarihi: 10.12.2024; Jones, B. (2013, 24 Ocak). "The Libertarian Case Against The Death Penalty", *Libertarianism*, Erişim adresi: <https://www.libertarianism.org/columns/libertarian-case-against-death-penalty>, Erişim tarihi: 13.12.2024.

²⁴⁶ Smith, a.g.e., 1996, s. 47.

²⁴⁷ Smith, a.g.e., 1996, s. 47, 48.

savunucularının bir hakkın *devredilmesi* ve *kaybedilmesi* arasında yaptıkları ayrıma karşı çıkmaktadır. O, devredilmez hakları “transferi yapılamayan, vazgeçilemeyen ve kaybedilemeyen haklar”²⁴⁸ olarak tanımlamakta ve kaybetmenin de devretmenin bir parçası olduğunu ileri sürmektedir. Saldırmazlık ilkesini ihlal eden suçlunun devredilmez haklarını kaybedeceği ilkesi haklı değildir çünkü irade insana içkindir ve suçlu da olsa kişi hâlâ iradesini elinde tutmaktadır.

Smith, ayrıca, acımasız suçlunun suç işlemesi sonucu yaşam hakkını kaybettiğinin kabul edilmesi durumunda dahi ölüm cezasının gerçekleştirilemeyeceğini söylemekte ve bu düşüncesini kölelikle temellendirmektedir. Şöyle ki, bir kişi, bir araba üzerinde mülkiyet hakkı olduğunu iddia ediyorsa onu satabilir, kırabilir veya yok edebilir. Eğer bir kişinin infazından bahsediyorsak, infazı gerçekleştirenin de bunu yapabilmesi için suçlu üzerinde bu neviden bir mülkiyet hakkı sahibi olması gerekecektir. Yani, infazcı ve suçlu arasında efendi-köle ilişkisi kurulacaktır. Fakat kişi kendi iradesini devredemeyeceği için köle olamayacak, böylece infazcı infazı gerçekleştiremeyecektir.²⁴⁹

Değerlendirme: Liberteryenizm, kişinin kendi kararlarını özgürce verebilmesine, kendi bedenine sahip olmasına ve bedenini verdiği kararlar doğrultusunda kullanabilmesine olanak tanıyan öz sahiplik ilkesine merkezi bir değer atfetmiştir. Bu bağlamda kişiler kendilerini gerçekleştirmek adına -başkalarına karşı saldırganlık içeren eylemlerde bulunmamak kaydıyla- diledikleri şekilde hareket edebilmektedir. Taşıyıcı annelik uygulamasında ise kadınlar bir başkasına teslim edilmek üzere bir çocuğa gebe kalmayı ve onu doğurmayı kabul etmektedir. Bu edim para karşılığı olabileceği gibi tamamen gönüllülükle yapılıyor da olabilir.

İlk olarak taşıyıcı anneliğin gönüllü kölelik ışığında *liberteryen öz sahiplik ilkesi* ekseninde değerlendirilmesi gerekmektedir. Öz sahiplik ilkesi bağlamında herkese amaçları doğrultusunda bedenini dilediği şekilde kullanabilmesi hakkı tanınıyorsa bu hak gayet tabii bir kadına da tanınabilecektir. Kadınlar maddi bir zorluğu aşmak, hâlihazırda birçok kadının para kazanmadan katlandığı bir külfete para karşılığı katlanmak, geçmişteki çocuk düşürme veya kürtaj yaptırma gibi bir acısını dindirmek veya tamamen infertil çifti sevindirmek gibi onlarca farklı nedene dayalı olarak taşıyıcı

²⁴⁸ Smith, a.g.e., 1996, s. 46.

²⁴⁹ Smith, a.g.e., 1996, s. 48.

annelik yapmak isteyebilmektedirler. Kadınlar kendilerine bu yönde bir amaç belirlemişlerse ve kendilerini bu şekilde gerçekleştireceklerine inanıyorlarsa öz sahiplik ilkesi bunu koruyacaktır. Beden ve hayat kadına aittir ve kadının hayatının dizginlerini nereye yönelteceği de ona aittir.

İkinci olarak *devredilmez haklar* çerçevesinden yapılacak değerlendirme ise öz sahiplik kadar kolay ve keskin olmayacaktır. Zira taşıyıcı annelik kadının belli bir süre (genellikle dokuz ay) kendisini bir bebeği taşımakla yükümlendirmesi anlamına gelmektedir. 3.2.3. numaralı *Aşağılanma, Sömürülme ve Metalaştırılma Eleştirisine Karşı Liberteryen Sözleşme Teorisi* isimli başlıkta daha detaylı değinilecek olan spesifik performans yükümlülükleri ile de oldukça ilgili olan bu durum, kanımızca liberteryenlerin devredilmezlik görüşleri perspektifinden değerlendirilmeye de müsaittir.

Şöyle ki, zayıf devredilmezlik savunusu yapan Block'a göre eğer bir kişi gönüllü kölelik sözleşmesi imzalıyorsa ve eğer ileride fikrinden dönerse yine de köle sahibi tarafından zorla köle olarak çalıştırılmaya devam ettirilebilecektir. Kişinin kendi bedeni üzerindeki öz sahipliğinin dahi devredilebilir olduğunu iddia eden Block, özgür irade ve mülkiyet devri gibi ilkeleri ileri sürerek tutarlı bir felsefe oluşturmaya çalışmıştır. Bu durumda Block'un, kadının bir sözleşme ile dokuz aylık bir süre için kendini çocuk konusunda bir ajansa veya niyetli çiftin arzularına tabi kılması sorun teşkil etmeyecektir zira gönüllü köleliğe bile izin veren Block'un yalnızca bir parça kölelik içerebilecek bu uygulamaya itiraz etmesinin devredilmez haklar anlayışı bağlamında makul bir sebebi görülememektedir. Gönüllü kölelikte kölenin fikir değiştirme hakkını yadsıyan Block'un paralel şekilde taşıyıcı annenin fikir değiştirmesine de sıcak bakmayacağı düşünülmektedir. Bu durumda taşıyıcının hamileliğin ortalarında fikrini değiştirdiği veya artık bu işi yapmak istemediği gibi gerekçelerle bebeği aldırması mümkün olmayacak, kadın çocuğu doğurmaya zorlanabilecektir. Benzer şekilde kadının M Bebek davasında olduğu gibi çocuğa karşı annelik duygusu beslemesinden bahisle çocuk üzerinde hak iddia etmesi de mümkün olmayacaktır. Böyle bir durumda sözleşmenin uygulanabilir olacağı ve bebeğin taşıyıcı anneden alınarak niyetli ebeveynlere verileceği savunulabilecektir. Bu durum, taşıyıcı annenin aynı zamanda çocuğun genetik annesi olduğu geleneksel taşıyıcı anneliğe de uygulanabilecektir zira esas önemli olan şey sözleşmedir.

Çıkarımlarımızı doğrular şekilde Block'un taşıyıcı annelik üzerine kaleme aldığı kısa çalışmada ve devredilmez haklar üzerine Kinsella ile yaptığı tartışmasında aynı sonuçlardan bahsettiği görülmektedir. Block, taşıyıcı annenin geleneksel taşıyıcı olduğu durumlarda sözleşmeden kaynaklanan bir bakım yükümlülüğü olduğunu ve bebeği aldırma istemesi durumunda sözleşmeye aykırılık yapamayacağını, taşıyıcı annenin gestasyonel olduğu durumlarda ise bebeği aldırma istemesi hâlinde tamamen başkalarına ait bir çocuğu öldürmüş olacağını dile getirmektedir²⁵⁰. Dolayısıyla taşıyıcı anne fikrini değiştiremeyecek, rızasını geri çekemeyecektir.

Sınırlı ve güçlü devredilmezlik savunucuları için ise taşıyıcı annelik meselesinin yalnızca devredilmez haklar açısından ele alınmasının makul sonuçlar vermeyeceği kanımızca düşünülmektedir. Zayıf devredilmezlik savunusu yapan Block'u ele alırken daha radikal olan gönüllü köleliğin savunusunun çok daha az radikal bir uygulama olan taşıyıcı anneliği de mantıken kapsayacağı şeklinde fikir yürütülmüştü. Fakat sınırlı ve güçlü devredilmezlik savunucularının hâlihazırda gönüllü kölelikteki rıza devrini reddediyor oluşları taşıyıcı annelik konusunda bize bir katkıda bulunmayacaktır. Bu yüzden sınırlı ve güçlü devredilmezliği savunanlar açısından taşıyıcı anneliğin spesifik performans sözleşmeleri kapsamında ele alınması çok daha makul görünmektedir çünkü bu uygulama kişiyi bir süreliğine başkasının emirlerine bağlı kılan bir iş sözleşmesine benzetilmesi hasebiyle spesifik ifa ile daha yakından bir ilişki içerisindedir. Bununla birlikte, Block ve Kinsella arasındaki tartışmada Kinsella'nın Block'a verdiği cevap ufak da olsa devredilmezlik anlayışı ile taşıyıcı anneliğin kesişimi hakkında bir fikir verebilecektir. Block'un taşıyıcı annenin sözleşmeden dönemeyeceği düşüncesine karşı Kinsella, evli bir çiftin gelecekte hamile kalınması durumunda bebeğin aldırılmayacağına dair sözleşme yaptıkları bir senaryo ileri sürer. Bu durumda Block'un taşıyıcı annelik düşüncesi takip edilirse kadın bebeği aldıramayacaktır. Block'un bebeklerin tahliye yoluyla rahimden alınmasına pozitif bakan bir düşünür olması karşısında Kinsella, bu pozisyonun çelişki teşkil ettiğini ileri sürer²⁵¹. Buradan hareketle, sınırlı devredilmezlikte kişinin gelecekteki iradesinin

²⁵⁰ Block, W. E. (2021). "The Host Mother", *Defending the Undefendable III* içinde s. 105-107, Springer, Singapore; Kinsella, a.g.e., 2024c.

²⁵¹ Block, bebeğin anne karında bir izinsiz giren (trespasser) teşkil ettiğini ve annenin kendi bedeni üzerindeki mülkiyet hakkı gereği bebeği oradan ayırabileceğini ileri sürmektedir. Block'un "tahliyecilik" (evictionism) olarak isimlendirdiği görüşü liberteryenizm içerisindeki kürtaj tartışmalarına canlılık katmıştır. Liberteryen düşünce içerisinde ve dışarıdan pek çok düşünürü harekete geçiren tahliyecilik fikrinin tıp teknolojilerinin gelişeceği ilerleyen yıllarda daha da önem kazanacağı düşünülmektedir. İki liberteryen düşünür olan Block ve

mutlak biçimde korunmayacağı ve fikir değiştirme özgürlüğüne vurgu yapılabileceği gibi sonuçlara ulaşılacaktır.

3.2.2. Fahişelik Eleştirisine Karşı Liberteryen Saldırmazlık İlkesi

Taşıyıcı annelik karşıtları tarafından sunulan bir diğer eleştiri, taşıyıcı anneliğin fahişelikle eşdeğer olduğu veya fahişeliğe büyük oranda benzediği yönündedir. Eleştiriye geçmeden önce “fahişelik” kelimesi üzerinde biraz durulmalıdır. Kelime TDK tarafından “toplumda cinsel ilişki açısından geçerli olan ahlak kurallarına uymayan kadın”²⁵² şeklinde; kelimenin İngilizce karşılığı olan “prostitution” ise çeşitli sözlüklerde “eş veya arkadaş olmayan bir kimseyle para veya diğer değerli eşyalar karşılığında gelişigüzel cinsel faaliyette bulunulması”²⁵³, “para karşılığında seks yapma işi”²⁵⁴ veya “ücret karşılığı cinsel faaliyette ve özellikle de cinsel ilişkide bulunmak”²⁵⁵ şekillerinde tanımlanmaktadır. Fahişeliğin, şemsiye bir kavram olan “seks işi”nin (sex work) altında bulunan emek türlerinden biri olduğu belirtilmektedir. Buna göre, esas amacı müşterinin cinsel tatmini olan fahişelik, striptiz, yetişkin içerikleri oyunculuğu ve telefon seksi gibi pek çok emek türünü içerisine alan “seks işi” kavramı, 1970’lerde aşağılayıcı bir kullanım olan “fahişelik”in alternatifi olan kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde “seks işi” kavramı, sayılan pek çok emek türünü kapsar biçimde kullanılmaktadır²⁵⁶. Biz bu başlık altında “fahişelik” kelimesini tercih etmekteyiz.

Kadının kendi bedenini cinsel bir araç olarak para karşılığında kullanmasını ifade eden fahişeliğin sıklıkla taşıyıcı annelikle karşılaştırıldığı ve taşıyıcı anneliğin “üreme fahişeliği” veya “yeni bir tür kadın fahişeliği” olarak adlandırıldığı görülmektedir²⁵⁷.

Wisniewski arasında yürütülen tartışmalar ekseninde liberteryen kürtaj perspektifinin sunulduğu bir çalışma için ayrıca bkz. Özdemir, G. & Didin, D. B. (2025). “Kürtaja Liberteryen Bir Bakış: Block vs. Wisniewski”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 42(2), 155-194.

²⁵² TDK, Güncel Türkçe Sözlük.

²⁵³ Britannica.

²⁵⁴ Cambridge Dictionary.

²⁵⁵ Merriam-Webster Dictionary.

²⁵⁶ McNeill, M. (2013, Aralık 2). “Treating Sex Works as Work”. Cato Unbound, Erişim adresi: <https://www.cato-unbound.org/2013/12/02/maggie-mcneill/treating-sex-work-work/>, Erişim tarihi: 04.12.2024. Kavramın tarihsel bir sunumu için ayrıca bkz. Jeffreys, E. (2015). “Sex Worker Politics and the Term ‘Sex Work’”, *Research for Sew Work*, 14, 4-9.

²⁵⁷ Dworkin, A. (1983). *Right-Wing Women*. New York: Perigee Books, s. 181; Kane, E. (1989). “Surrogate Parenting: A Division of Families, Not a Creation”, *Journal of International Feminist Analysis*, 2(2), 105-109, s. 109; Field, M. A. (1990). *Surrogate Motherhood: The Legal and Human Issues*, Harvard University Press, Cambridge, MA, USA, s. 28; Sera, J. M. (1997). “Surrogacy and Prostitution: A Comparative Analysis”, *Journal of Gender & The Law*, 5(315), 315-342, s. 316; Stone, a.g.e., s. 63.

Eleştirilere göre fahişelik ve taşıyıcı annelik birbirinin aynı olmasa da büyük ölçüde benzerdir zira her iki pratik de kadınların istismar edilmesine ve onurlarından yoksun kalmalarına sebep olmaktadır²⁵⁸. Her iki pratikte de kadınlar üreme kapasitelerini satmaktadırlar fakat fahişelikte satılan şey vajina iken taşıyıcı annelikte rahimdir; fahişelikte cinsel ilişki varken taşıyıcı annelikte yoktur²⁵⁹. Her iki pratiğin de toplum için faydalı işlevleri olduğu iddia edilmektedir²⁶⁰. Dahası, fahişelik ve taşıyıcı annelik endüstrisinin kullanabileceği kadınların aynı olması muhtemeldir: fahişe olarak işe alınmış bir kadının cinsel kapasitesi tükendiğinde taşıyıcı anne olarak kullanılabilir. Taşıyıcı annelik piyasasının düşük ücretler nedeniyle genişleyeceği bölgelerin de uluslararası fahişelik piyasalarının geliştiği yerler olması muhtemeldir²⁶¹.

Taşıyıcı annelik ile fahişelik arasında bağ kuran yazarlar, bu eylemleri kadınların seçim hakkından, kendi bedenleri üzerindeki kontrol hakkından, irade özgürlüğünden ve seçim özgürlüğünden bahisle savunan görüşleri eleştirmektedir. Taşıyıcı anneliği ve fahişeliği para karşılığında yapılan bir işe indirgeyen görüşler bu eylemlerin karanlık yüzünü maskelemekte ve bu eylemlerin içerisine dahil olmuş kadınların yaşadıklarını görmezden gelmektedir²⁶². Taşıyıcı anneliğe özgürlük adı altında sıcak bakılmasının, kulukça makinesiymişçesine esaret altına alınan ve üreme metalarına dönüştürülen bir kadın sınıfı yaratacağı düşünülmektedir²⁶³. Öte yandan taşıyıcı annelik ve fahişelik gibi pratikleri yasaklamak yerine düzenlemek yoluna giden devletler sektörün içindeki

²⁵⁸ Raymond, J. G. (1989). "The International Traffic in Women: Women Used In Systems of Surrogacy and Reproduction", *Reproductive and Genetic Engineering*, 2(1), 59-66, s. 63.

²⁵⁹ Dworkin, a.g.e., s. 182. Duruşunun teknolojik gelişmelere karşı olmadığını belirten Dworkin, bu teknolojik gelişmelerin sistem içerisindeki kullanım şeklini eleştirmektedir. Dworkin, mevcut durumda zaten kadınların cinsel ve üreme kapasitesinin metalaştırdığını ve sömürüldüğünü belirtmekte ve gelişen teknolojilerin de bunu devam ettirecek yönde kullanılabilirliğini ifade etmektedir. Sezaryen doğumun kadınların hayatını kurtarabilmesinin yanı sıra erkek doktorların kadının bedenini keserken duydukları tatmin amacıyla da kullanıldığını söylemektedir. Gebe kalma, bebeği taşıma ve doğum süreçlerinin erkeklere bırakılmasıyla birlikte tüm üreme sürecinin onların ellerine teslim edildiğini kaydetmektedir bkz. Dworkin, a.g.e., s. 187, 188.

²⁶⁰ Fahişeliğin erkeklerin cinsel isteklerini tatmin ederek, taşıyıcı anneliğin ise kişilerin genetik evlatlara sahip olma arzularını karşılayarak evlilik kurumunu kurtardıkları düşünülmektedir bkz. Raymond, a.g.e., s. 63.

²⁶¹ Raymond, a.g.e., s. 60.

²⁶² Raymond, a.g.e., s. 59, 62. Asya ülkelerinde çoğu on sekiz yaşın altındayken fahişeliğe başlayan pek çok kadın olduğu aktarılmaktadır. Yalnızca reşit olmayan çocuklar değil, henüz annesinin karnında olan doğmamış çocukların dahi fahişe olması amacıyla Hindistan ve Tayland gibi dünyanın pek çok bölgesinde para karşılığında akrabalara, mafyalara veya meslek erbaplarına satıldığı belirtilmektedir bkz. Raymond, a.g.e., s. 60-62.

²⁶³ Stone, a.g.e., s. 63; Raymond, a.g.e., s. 62.

aracılara dönüşmektedir. Bu düzenlemelerle kadınların dezavantajlı konumu pekiştirilmektedir²⁶⁴.

Liberteryenlere göre fahişelik, “*kurbansız suçlar*” (*victimless crimes*) da denilen bir kategori içerisinde sınıflandırılmaktadır²⁶⁵. Kurbansız suçlar, ceza hukukunun kapsamını belirleyebilmek için liberal ve liberteryen düşüncenin başvurduğu bir kategoridir²⁶⁶. Buna göre, ceza hukukunun muhtevası, başkasının kişiliğine veya mülkiyetine yönelik şiddet içerikli bir saldırı teşkil etmeyen kumar, fuhuş veya pornografi gibi eylemlerden ziyade tecavüz ve hırsızlık gibi suçlardan oluşmalıdır²⁶⁷. Çünkü kurbansız suçlar başkalarının bedenlerine veya mülklerine yönelik şiddet içerikli bir saldırı içermezken sayılan ikinci tür eylemler içermektedir²⁶⁸. Bu doğrultuda fahişeliğin liberteryen yorumunu yapabilmek için kurbansız suçlar ile liberteryen *saldırmazlık ilkesinin (non aggression principle)* analizini yapmak gerekmektedir.

Genel liberteryen düşüncede kişinin sahip olduğu bedeni veya dış kaynakları gibi mülkler üzerinde bir mülkiyet hakkının bulunduğu, başkalarının bu mülklere karşı haksız bir saldırı başlatamayacağı ve bu hakkın korunması amacıyla güç kullanımında bulunulabileceği kabul edilmektedir²⁶⁹. Bu durumda güç kullanımı yalnızca kişinin mülkiyet hakkına karşı başlatılan bir saldırıya cevaben uygulanabilecektir²⁷⁰. Liberteryen *saldırmazlık ilkesinin* kapsamında yer alan bu unsurların incelenmesi için Rothbard’ın ele alınması gerekmektedir zira *saldırmazlık ilkesinin* Rothbard tarafından formüle edildiği aktarılmaktadır²⁷¹ ve çalışmamızda da *saldırmazlığın* bu tanımı esas alınacaktır. Rothbard, meşru müdafaaı tanımladığı başlıkta liberteryen “saldırı” kavramının muhtevasına da yer vermektedir. Ona göre saldırı tehdidi kişinin mülkiyetine karşı gerçek, somut, ivedi ve doğrudan olmalı yani açıkça bir saldırı

²⁶⁴ Raymond, a.g.e., s. 64.

²⁶⁵ Bu kavram literatürde “mağdursuz suçlar” şeklinde de çevrilmiştir bkz. Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 126, 127; Erge, a.g.e., 236 vd.

²⁶⁶ Bkz. Wertheimer, A. (1977). “Victimless Crimes”, *Ethics*, 87(4), 302-318, s. 302; Rothbard, 2006, s. 27, 129; Kinsella, S. (2024). *Legal Foundations of a Free Society*, Papinian Press, Houston, Texas, s. 40, 643.

²⁶⁷ Wertheimer, a.g.e., s. 302.

²⁶⁸ Rothbard, a.g.e., 2006, s. 27.

²⁶⁹ Saldırmazlık ilkesinin alternatif yorumları için bkz. Hoppe, H. H. (1989). *A Theory of Socialism and Capitalism: Economics, Politics and Ethics*, Kluwer Academic Publishers, Norwell, Massachusetts, USA, s. 319; Christmas, B. (2018). “Rescuing the Libertarian Non-Agression Principle”, *Moral Philosophy and Politics*, 5(2), 305-325, s. 306, 307; Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 126; Erge, a.g.e., 168-176.

²⁷⁰ Kinsella, a.g.e., 2024, s. 210.

²⁷¹ Yaman & Tarhan, a.g.e., s. 126.

eyleminin başlatılacağını içermelidir²⁷². Yoksa, mevzubahis eylemin bir risk veya tehdit içermesinden bahisle meşru müdafaa hakkı kullanılamayacaktır. Rothbard bu noktada kişilerin çeşitli suçları işlemesi ihtimalini artırdığı gerekçesiyle getirilen alkol yasaklarını örnek göstermektedir. Belirsiz bir tehdit kavramıyla her türlü eylem yasaklanabilir hâle gelecektir dolayısıyla açık ve ivedi bir tehdidin aranması gerekmektedir²⁷³. Liberteryen çevrede çok büyük oranda kabul gören bu saldırı tanımının²⁷⁴ fahişeliğe uygulanması sonucu fahişeliğin de topluma zarar verdiği veya ahlaki çöküşe yol açtığı iddiasıyla yasaklanması meşru görülemeyecektir.

Fahişeliğin kendiliğinden bir saldırı veya zorlama içermediğine dair diğer bir temellendirmeyi ise Varricchio & Block yapmaktadır. Varricchio & Block, fahişelik eyleminin liberteryen bir çözümlenmesini yapmak suretiyle bu eylemin esasında saldırgan veya zorlayıcı olmadığını, dolayısıyla eylemin kökten yasaklanmasına bir sebep bulunmadığını ifade etmektedirler. Şöyle ki, liberteryenizm bir eylemin ancak o eylem özü itibarıyla zorlayıcı veya saldırgansa yasaklanması taraftarıdır. Fahişelik ise her ne kadar genellikle zorlayıcı ve saldırgan bir eylem olarak görülse de bu yönler onun tabiatından kaynaklanmamaktadır²⁷⁵. Bu sonuca ulaşmak için öncelikle eylem

²⁷² Yazar bu kriteri “actual or directly threatened invasion of a person’s property” şeklinde ele almaktadır bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 77.

²⁷³ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 78. Rothbard, açık ve ivedi saldırı durumunu boykot örneği üzerinden de aktarmaktadır. Birkaç kişinin toplanarak bir fabrika sahibini sözlerle ve broşürlerle boykot etmesi her ne kadar fabrika sahibinin gelirinde düşüşe yol açacak olsa da fabrika sahibinin kişiliğine veya mülkiyetinde bulunanlara karşı açık ve doğrudan bir saldırı içermemektedir. Dolayısıyla fabrika sahibi, boykotçulara karşı meşru müdafaa amacıyla saldıramayacaktır bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 77. Faydacı temellerle anarko kapitalizmi savunan Friedman, “zorlama” kavramını “bir kişinin kendi mülkiyetini kullanma hakkının başkasının mülkiyetini ihlal etmiyorken engellenmesi” olarak tanımlamaktadır. Örneğin, başkasına silah sıkmak isteyen birinin durdurulması zorlama değilken uyuşturucu kullanması engellenen kişi zorlanmış olur. Friedman, buradan yola çıkarak liberteryen bir toplumda kumar, uyuşturucu, pornografi ve zorunlu emniyet kemeri gibi uygulamaların hukuki düzenlemeye konu olamayacağını ifade etmektedir bkz. Friedman, D. (2014). *The Machinery of Freedom: Guide to Radical Capitalism*, Writers’ Representatives, New York, NY, s. xiv.

²⁷⁴ Liberteryenlerin çoğu saldırmazlık ilkesinin ihlali durumunda kişinin meşru müdafaadan kaynaklanan bir karşı saldırı hakkının doğduğunu düşünse de bunu reddeden *pasifist liberteryenler* de vardır. Örneğin Robert Lefevre’e göre saldırıya saldırıyla karşılık vermek yapılabilecek en basit eylemdir ve bizlerin bugün hayatta olmasının sebebi geçmişte bir yerlerde saldırıya saldırıyla karşılık vermeyen kişilerin varlığından kaynaklanmaktadır. İki yanlımın bir doğru etmediğini ifade eden LeFevre, saldırının her türüne karşıdır bkz. LeFevre, R. (b.t.). “Agression is Wrong”, voluntaryist.com, Erişim adresi: <http://voluntaryist.com/lefevre/aggression.html>, Erişim tarihi: 15.12.2024. Rothbard, mülkiyet haklarını kabul eden birinin bu hakların saldırılara karşı savunulmasını da kabul etmesi gerektiğinden bahisle LeFevre’i eleştirmektedir bkz. Rothbard, a.g.e., 2006, s. 77.

²⁷⁵ Varricchio, M. & Block, W. E. (2018). “Prostitution, Essential and Incidental Aspects: A Libertarian Argument for Legalization”, *Acta Economica Et Turistica*, 4(2), 125-133, s. 125. Merhametli liberteryenlerden olan Brennan ile Jaworski de benzer yönde düşünmektedir. Onlara göre fahişelik (metinde “selling sex” şeklinde geçmektedir) umutsuz kadınları sömürdüğünden bahisle yanlış olması fahişeliğin her zaman yanlış olduğu anlamına gelmemektedir. Eğer bir şeyin ücretsiz yapılması sorun teşkil etmiyorsa para karşılığı yapılması da etmemelidir bkz. Brennan, J. & Jaworski, P. (2015b, Kasım 2). “If You May Do It For Free, You May Do It for

esas ve ikincil unsurlarına ayrılmalı, esas unsurlarında bir zorlama mevcutsa (eylemin kendisinden kaynaklanan bir zorlama) eylem hukuk dışı bırakılmalı, ikincil unsurlarında bu neviden bir aykırılık mevcutsa eylemin kendisi değil yalnızca aykırılığa sebep olan unsurlar hukuk dışı bırakılmalıdır²⁷⁶. Fahişeliğin özünden kaynaklanan böyle bir zorlama veya aykırılık ise bulunmamaktadır. Fahişelik, iki tarafın da gönüllü mübadeleyle katıldığı bir işlemdir²⁷⁷. Nitekim fahişeliğin zorlama içeren bir eylem olduğu bahsi kelimenin tanımlarında bile geçmemektedir²⁷⁸. Ekonominin en temel derslerinden biri, gönüllü mübadelelerin her iki tarafın da yararına olmasının beklenmesidir²⁷⁹. Fahişelikte de buna aykırı bir durum söz konusu değildir. Tıpkı beş dolar karşılığında iki yumurta alınmasını içeren bir sözleşme gibi fahişelikte de belli bir miktar para karşılığında müşterinin cinsel hazları tatmin edilir. Her iki işlemde de mübadele sonunda taraflar başlangıçtaki durumlarından daha tercih edilebilir bir durumda olduklarına inanırlar²⁸⁰. Fahişeliğin doğurduğu zararlar ise eylemin ikincil unsurlarındandır ve ikincil unsurlardaki bir kusur nedeniyle eylem yasaklanmamalıdır²⁸¹.

Machan ise fahişeliğin yasal kılınması hususundaki görüşlerini insanların otonom karar alabilmesi gereken canlılar olması gerekliliğine bağlamaktadır. Her insanın muhakkak ahlaksız, mühtehcen ve yanlış eylemlerin cazibesine kapıldığını fakat aynı zamanda her insanın bu eylemler konusundaki seçimlerini özgür bir şekilde yapabileceğini aktaran Machan, kanun koyucu ve uygulayıcılarının insanların karar yetilerine çok az güven duyduğuna vurgu yapmaktadır. İnsanlardan birinin dayatması ve baskısı olmadan da bu tür eylemlerle başa çıkması beklenebilecek iken engellemelerin hukukla yapılması Machan tarafından talihsiz bulunmaktadır. Ayrıca ona göre yalnızca devlet değil insanlar da bu müdahaleden memnunnlardır çünkü

Money”, Cato Unbound, Erişim adresi: <https://www.cato-unbound.org/2015/11/02/jason-brennan-peter-jaworski/you-may-do-it-free-you-may-do-it-money/>, Erişim tarihi: 10.12.2024.

²⁷⁶ Varrichio & Block, a.g.e., s. 127.

²⁷⁷ Machan, T. R. (2006). “The Freedom to Escort”, Mises Wire, Erişim adres: <https://mises.org/mises-wire/freedom-escort>, Erişim tarihi: 05.12.2024; Rothbard, a.g.e., 2006, s. 130; Stossel, J. (2017); Varrichio & Block, a.g.e., s. 128; Stossel, J. (2017, Kasım 15). “Lets legalize prostitution: It’s time fot government to step away from sex work”, Fox News, Erişim adresi: <https://www.foxnews.com/opinion/john-stossel-lets-legalize-prostitution-its-time-for-government-to-step-away-from-sex-work>, Erişim tarihi: 05.12.2024.

²⁷⁸ Varrichio & Block, a.g.e., s. 125.

²⁷⁹ Rothbard, M. N. (2009). *Man, Economy, and State with Power and Market*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama s. 85.

²⁸⁰ Varrichio & Block, a.g.e., s. 128.

²⁸¹ Varrichio & Block, a.g.e., s. 129.

paternalizmin kişisel sorumluluktan daha iyi olduğunu düşünmektedirler. Fakat yasaların görevi insanların hayatını yönetmek değil, onların haklarını güvenceye almaktır²⁸².

Gerek kurbansız suçlar sınıflandırmasında, gerek Rothbard'ın açık ve doğrudan olmayan tehditlerin saldırı teşkil etmeyeceği düşüncesinde, gerekse Varricchio & Block'un esas ve ikincil özellikler çözümlemesinde görülen bir husus vardır ki, o da bir eylemin ahlaki olarak kınanıyor olmasının onun devlet tarafından kısıtlanmasına temel olamayacağı düşüncesidir. Fahişeliğin birçokları için itici ve ahlaksız bir eylem olarak görülmesi onun liberteryen düşüncedeki yerini etkilememektedir zira liberteryenizm ahlaki problemlerden ziyade hukuki ve siyasi meseleler üzerine kurulmuştur ve saldırmazlık ilkesinden yola çıkmaktadır²⁸³. Dolayısıyla saldırı teşkil etmediği ve gönüllülük içerdiği sürece herkesin hayatlarını arzu ettiği şekilde sürmesini mümkün kılan bir felsefedir²⁸⁴. Buradaki rıza kavramı kilit noktadır çünkü tecavüz veya çocuk istismarı gibi durumlar suç olmaya devam edecektir²⁸⁵.

Anlatılanlardan liberteryenlerin fahişeliğin kirli taraflarını görmedikleri sonucu çıkarılmamalıdır. Liberteryen düşünürler fahişeliğin tehdit, çocuk istismarı, şiddet gibi pratik hayatta bu işle uğraşan kadınlar üzerinde pek çok olumsuz etkisinin olduğunu kabul etmektedirler²⁸⁶. Hatta fahişelik üzerine yazan pek çok liberteryenin, yazılarında fahişeliği bireysel olarak ahlaklı ve iyi görmediklerini açıkça ifade ettikleri göze çarpmaktadır²⁸⁷. Velhasıl, liberteryenlerin kurbansız suçların yasallaştırılmalarına dair görüşleri insancıl bir noktadan değil, metodolojik olarak tutarlı bir hukuk ve siyaset sisteminden ileri gelmektedir.

Fahişeliğin yasaklanmasının bu sektörün içindeki kişilerin koşullarını daha kötü hâle getirdiği eleştirisi de liberteryen düşünce içerisinde dile getirilmektedir²⁸⁸. Fahişeliğin

²⁸² Machan, a.g.e.

²⁸³ Varricchio & Block, a.g.e., s. 127.

²⁸⁴ Friedman, a.g.e., s. xiv; Varricchio & Block, a.g.e., s. 127.

²⁸⁵ Brown, E. N. (2021, Mayıs 5). "Sex Work", Libertarianism.org, Erişim adresi: <https://www.libertarianism.org/topics/sex-work#:~:text=Libertarians%20believe%20that%20sex%20work,sex%20workers%20or%20sex%20businesses>, Erişim tarihi: 04.12.2024.

²⁸⁶ Örneğin Varricchio ve Block, çalışmalarında sosyoloji verileri ele alarak fahişelik yapan kadınların çok büyük bir oranının insani olmayan muamelelere maruz kaldıklarını onaylamışlardır bkz. Varricchio & Block, a.g.e., s. 128, 129.

²⁸⁷ Bkz. Machan, a.g.e.; Stossel, a.g.e.; Varricchio & Block, a.g.e., s. 130.

²⁸⁸ Machan, a.g.e.; Rothbard, a.g.e., 2006, s. 130; Stossel, a.g.e. Brown, a.g.e.

yasaklanmasıyla bu tehlikeler çok daha derinleşmekte, kadınlar daha zorlu koşullar altında çalışmakta, sektör kötü niyetli kişilerin eline bırakılmaktadır²⁸⁹. Fahişeliğin yasallaşmasıyla birlikte seks işçileri, aracılardan ve müşterilerin kötü muamelelerine karşı daha korunaklı bir statüye kavuşabilecek ve çok daha insancıl muamele görebileceklerdir²⁹⁰. Bu bağlamda fahişelik konusundaki liberteryen düşüncenin “seks işçiliği bir iştir ve seks işçilerinin kurtarılmaya değil haklara ihtiyacı vardır” şeklindeki popüler sloganı destekler yönde olduğu görülmektedir²⁹¹.

Görüldüğü üzere liberteryen çerçeveden fahişelik eyleminin rızaya ve gönüllü mübadeleye dayalı bir eylem olduğu ve bu nedenle saldırı teşkil etmediği, onun kusurlarının doğasından değil ikincil görünümünden kaynaklandığı, bu açılardan ötürü para karşılığında yumurta satın almak gibi sıradan sözleşmelerle özdeşlik gösterdiği şeklindeki itirazlar fahişelik karşıtlarına cevaben söylenebilecektir. Yine, fahişelik karşıtlarının fahişelerin kurban olduğu eleştirisine liberteryen çerçeveden onların bir tercih sonucu bu eylemi icra ettikleri ve bu durumun gönüllü mübadele teşkil ettiği şeklinde karşı itirazlar ileri sürülebilir²⁹². Fahişelik karşıtlarının bu işe kadınları yoksulluğun ittiği veya kadınların bedenlerini piyasa konusu yapmaması gerektiği eleştirisi ise liberteryen çerçevede yoksulluğun başlı başına bir saldırı teşkil etmediği ve kişilerin kendi bedenlerine sahip olmalarından bahisle onu diledikleri gibi kullanabilecekleri şeklindeki yanıtlanabilecektir²⁹³.

Değerlendirme: Taşyıcı annelik ve fahişeliğin ayniyet teşkil ettiği söylenemeyecektir zira yardımcı üreme yöntemlerinin anlatıldığı kısımda da değinildiği üzere yardımcı

²⁸⁹ Brown, a.g.e.

²⁹⁰ Stossel, a.g.e.; Varricchio & Block, a.g.e., s. 129.

²⁹¹ Brown, a.g.e.

²⁹² Liberteryen düşünceden savunulan bu fikirlerin somutlaştırılmış bir örneği Amerikalı liberteryen gazeteci ve yazar John Stossel’in bir fahişe ile yaptığı röportajda görülmektedir. Stossel’in röportaj yaptığı fahişe kadın aynı zamanda bir doktora öğrencisidir ve bu işi fast food firmasında çöpçülük yapma opsiyonu karşısında tercih ettiğini belirtmektedir. Kadın, fahişeliğin hukuken yasal olması durumunda müşteri tarafından gerçekleştirilen olası bir şiddet hâlinde polislerden yardım isteyeceğini fakat yasaklama durumunda bunu yapamadığı için daha güvencesiz hissettiğini eklemiştir bkz. Stossel, a.g.e.

²⁹³ Varricchio ve Block tarafından yoksulluğun başlı başına zorlayıcı bir etken olmadığı ileri sürülmektedir. Ayrıca tüm yoksul kadınlar fahişelik yolunu seçmemekte, garsonluk ve temizlikçilik gibi diğer düşük ücretli iş alternatiflerine de başvurabilmektedirler bkz. Varricchio & Block, a.g.e., s. 129, 130. Stossel kişilerin boksörlük, futbolculuk ve mankenlik gibi mesleklerle de vücutlarını veya vücut parçalarını kiraladıklarını ve zarar görebildiklerini ileri sürmekte ve neden bunlar iş olarak nitelendirilerek yasal sayılırken fahişeliğin yasaklandığını sorgulamaktadır bkz. Stossel, a.g.e. Keza Rothbard, kavga çıkması hasebiyle suç oranlarını artırıcı etkide olduğu için barların yasaklanması ne kadar makul değilse fahişeliğin yasaklanmasının da o kadar makul olmadığını söylemektedir. Zararlarından bahisle tüm kozmetik ürünlerinin yasaklanması da bu örneğe dahil edilebilecektir bkz. Rothbard, a.g.e., 2006, s. 130.

üreme yöntemlerinde cinsel birleşme olmamaktadır. Bu bakımdan aşılama veya embriyo transferi gibi şekillerle yapılabilen taşıyıcı annelik, fahişeliğin cinsellik unsurundan ayrılmaktadır. Yine de fahişelik ile ticari gestasyonel taşıyıcı annelik arasında benzerlik kurulması mümkündür çünkü her iki uygulamada da kadın maddi bir karşılık olarak üreme kapasitesinin bir bölümünü kiralamaktadır. Fakat kişinin belli bir ücret karşılığında vücudunu bir işe özgülmesi durumunun sıradan iş sözleşmelerinden farklılığının ortaya konması gerekmektedir. Taşıyıcı annelik eleştirelleri tarafından ahlaki zeminde yapılan eleştiriler liberteryenizmde karşılık bulmayacaktır zira defaatle ifade edildiği gibi liberteryenizm bir şeyin toplum tarafından ahlaksız bulunması veya kınanıyor olması gibi sebeplerden dolayı yasaklanmasına karşı çıkmaktadır. Kişiler, saldırmazlık ilkesini ihlal etmedikleri ve başkasının alanını işgal etmedikleri sürece hayatlarına istedikleri şekilde yön verebilmelidirler. Eğer bir kadın çeşitli sebeplerden dolayı fahişelik yapmayı tercih ediyorsa buna saygı duyulmalıdır. Paralel olarak, bir kadın çeşitli sebeplerden dolayı taşıyıcı annelik yapmak istiyorsa buna da saygı gösterilmelidir.

Liberteryenlere göre fahişeliğin olumsuz sonuçlara sebep olması da bu eylemin yasaklanmasını gerekçelendirmemelidir. Bu tür bir olumsuzluk durumunda yapılabilecek şey en fazla eylemin şartlarını belirlemek ve güvence altına almak olmalıdır. Yasal kılınarak bazı sınırlamalara tabi olan bir eylem, yasaklandığı için kadınların çok daha kötü şartlarla çalıştırıldığı bir yeraltı sektörden yeğdir. Benzer şekilde taşıyıcı anneliğin yasaklandığı ülkelerde de bu yasaklar kişileri durdurmamakta, kişiler uygulamanın yasal olduğu ülkelere taşıyıcı anneler bulmakta ve uluslararası anlamda birçok kriz çıkmaktadır. Yalnızca uluslararası sahada değil, ülke içerisinde de doktorlarla iş birliği içerisinde taşıyıcı annelik yapıldığı ve nüfus kayıtlarının değiştirildiği aktarılmaktadır²⁹⁴.

3.2.3. Aşağılanma, Sömürülme ve Metalaştırılma Eleştirisine Karşı Liberteryen Sözleşme Teorisi

Taşıyıcı annelik karşıtlarının en sık dile getirdiği eleştirilerden biri bu uygulamanın kadınları aşağıladığı, sömürdüğü ve metalaştırdığıdır. Bu eleştiri özellikle *ticari*

²⁹⁴ Bkz. Börü, Ş. P. (2019). “Aile Hukukunda Zor Bir Dönemeç: Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla Taşıyıcı Annelige İlişkin Güncel Gelişmeler”, *Public and Private International Law Bulletin*, 39(1), 63-110, s. 73; Evsel, G. (2021). “Üremeye Yardımcı Teknoloji Yasaklarına Karşılık Pratik-Rasyonel Davranış”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 216-246.

taşıyıcı annelik üzerinden savunulmaktadır zira kadınlar taşıyıcılığı para karşılığı yaptıklarında genellikle işin içerisine aracı şirketler girmekte ve bir piyasa ortaya çıkmaktadır. Eleştiriye göre, bu piyasa içerisinde kadınlara özgülenmiş bir rol olan çocuk dünyaya getirebilme yeteneği üretim süreçlerinin konusu hâline gelmektedir. Kadınlar metalaştırılmakta ve piyasa içerisinde hak ettikleri değeri görmemektedir²⁹⁵. Bunun yanı sıra kadınlar aşağılanmaktadır çünkü statüleri paraya indirgenir, kendi bağımsız perspektiflerini bir kenara bırakmak zorunda kalırlar ve kuluçka makineleri hâline gelirler²⁹⁶. Her ne kadar bu eleştiri ticari taşıyıcılığa daha uygun görülse de özgeci taşıyıcılığa karşı da ileri sürülebilecektir çünkü özgeci taşıyıcı annelikte ekstra para alınmasa da taşıyıcı kadının kendi bebeğine yabancılaştığı, kendi duygusal ve fiziksel sağlığını başkalarının tatminine tabi tuttuğu ve bunların gerçek bir fedakârlık olmadığı ileri sürülmektedir²⁹⁷.

Burada öncelikle “meta” kelimesine değinmek gerekmektedir. Meta, piyasa kurallarına elverişli biçimde üretimi, değişimi ve tüketimi düzenlenebilen şeyleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır²⁹⁸. Bu tanımlamanın mefhumu muhalifinden ise bir şeyin piyasa kuralları tarafından düzenlenmesinin bir şekilde mümkün olmadığı hâllerde o şeyin “meta” olarak nitelendirilemeyeceği sonucuna ulaşılabilecektir. Taşıyıcı annelik karşıtları, buradan hareketle kadınların da her şeyden önce birer insan olmaları hasebiyle saygı görmeye değer varlıklar olduğunu belirtmektedirler. Tıpkı insanlara hak ettikleri değer verilebilmesi için onların başkalarının amaçları uğrunda araçlanmış gibi muamele görmemesi gerekiyorsa kadınlara da başkalarının amaçları için birer araçmış gibi davranılmamalıdır. Fakat taşıyıcı annelik uygulamasının kişinin sırf insan olduğu için değerli olduğuna yönelik düşünceyle bağdaşmadığı ileri sürülmektedir²⁹⁹.

²⁹⁵ Anderson, a.g.e., s. 72.

²⁹⁶ Warnock, M. (1985). *A Question of Life: The Warnock Report on Human Fertilisation and Embryology*; Basil Blackwell, Oxford, UK; New York, NY, USA, s. 45; Stone, a.g.e., s. 63, 71; Anderson, a.g.e., s. 87.

²⁹⁷ Radin, a.g.e., s. 1930; Anderson, a.g.e., s. 86.

²⁹⁸ Anderson, a.g.e., s. 71, 72; Brennan, a.g.e., 2015, s. 147.

²⁹⁹ Capron, A. M. & Radin, M. J. (1988). “Choosing Family Law over Contract Law as a Paradigm for Surrogate Motherhood”, *Law, Medicine & Ethics*, 16(1-2), 34-43, s. 36; Anderson, a.g.e., s. 72. Anderson, çalışmasında bu görüşlerini Kant felsefesine dayandırmıştır. Kant’a göre insan başkaları için bir araç değil, kendinde bir amaçtır bkz. Kant, I. (2002). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara. Bu konuda daha detaylı okuma için ayrıca bkz. Ülker, Ö. (b.t). “Kant Ahlakı”, Erişim adresi: https://hukukfelsefesivosyolojisi.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/04/kant_ahlaki_-_ulker_oktem.pdf, Erişim tarihi: 12.12.2024; Ürek, O. (2007). “Kant’ta Etik Değerler Olarak Özgürlük ve Saygı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 189-197.

Kadınların metalaştırılmasının aynı zamanda onların sömürülmesine yol açtığı iddia edilmektedir³⁰⁰. Bu düşünceye göre hiçbir kadın oldukça riskli olan hamilelik sürecine para kazanmak amacıyla girmemelidir³⁰¹. Ayrıca ticari taşıyıcı annelik, taşıyıcı annelerin hamileliğe bakış açısını manipüle etmektedir. Taşıyıcı anneden, hamileliğine annelik bağlamında değil sözleşme bağlamında yaklaşması ve aynı bir tüccarın piyasada sattığı ürünün fiyat dalgalanması riskini üstlenmesi gibi bebeği ile arasında olan ilişkinin seyrini üstlenmesi beklenmektedir³⁰². Özellikle geleneksel taşıyıcı annelikte bu son husus görünür olmakta, kadın kendi çocuğuna karşı hissettiği duyguları bastırmak zorunda kalmaktadır³⁰³.

Taşıyıcı annelik karşıtlarının sunduğu bu eleştirilere liberteryen *sözleşme teorisi* ve *rıza ilişkileri* bağlamında cevaplar aranabilecektir. *Sözleşme*, iki veya daha fazla tarafın bir araya gelerek uygun irade beyanlarıyla gerçekleştirdikleri işlemlerdir³⁰⁴. *Sözleşme teorisi* ise, rızaya dayalı anlaşmalarla mülkiyet hakkının devrini ve hukuken uygulanabilirliğini ele almaktadır³⁰⁵. Bazı sözleşmeler mülkiyet devrini gerçekleştirmekte ve uygulanabilir olmakta, bazıları ise çeşitli eksiklikler hasebiyle uygulanabilir olmamaktadır. İşte liberteryen teori içerisinde sözleşmelerle ilgili yapılan en önemli vurgulardan biri taraflar arasında yapılan her mutabakat veya verilen her sözün bir sözleşme teşkil etmediği üzerinedir³⁰⁶.

³⁰⁰ Wilkinson, sömürünün iki kullanımı olduğundan bahsetmektedir. İlki, doğal kaynaklar gibi şeylerin amaca binaen kullanımını ve ahlaki olarak nötrdür. İkincisi ise başkalarının amaçları için araç olmayla ilgilidir. Bu ikinci kullanıma göre eğer A, insan olduğu için başka değerlere de sahip olan B'ye yalnızca araçsal bir değer atfediyorsa sömürü meydana gelmektedir. Taşıyıcı annelik ve organ satışı gibi konular üzerine çalışmalar yapan biyoetik profesörü Wilkinson, Wood ve Wertheimer'in çalışmalarından yararlanarak taşıyıcı annelik ve sömürü üzerine oldukça detaylı bir analiz sunmuştur bkz. Wilkinson, a.g.e. Sömürü üzerine analiz yapan ve Wilkinson'un da çalışmasında özellikle değindiği iki çalışma için bkz. Wertheimer, A. (1992). "Two Questions About Surrogacy and Exploitation", *Philosophy & Public Affairs*, 21(3), 211-239; Wood, A. W. (1995). "Exploitation", *Social Philosophy and Policy*, 12(2), 136-158. Ticari taşıyıcı anneliğin sömürü yarattığıyla ilgili bir diğer fikir de Baier'in güven ve insan ilişkileri arasında kurduğu bağlantıya dayanmaktadır. Baier, bir güven ilişkisi içerisinde hem dostluk ve adaletin hem de sömürü ve tehdidin bulunabileceğini ifade etmektedir. Taşıyıcı annelik uygulamasında taşıyıcı anne, gönüllü ebeveynler ve tıbbi yetkililer arasında bu türden bir güven, güç ve sömürü ilişkisinin bulunduğu söylenebilecektir. Bu güçler arasında dengesizlik olduğunda taraflardan biri diğerlerine güvenecek ve bu güven sonucunda sömürü meydana gelebilecektir bkz. Baier, A. (1986). "Trust and Antitrust", *Ethics*, 96(2), 231-260, s. 232; Saravanan, S. (2013). "An ethnomethodological approach to examine exploitation in the context of capacity, trust and experience of commercial surrogacy in India", *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 8(10), 1-12, s. 3.

³⁰¹ Warnock, a.g.e., s. 45.

³⁰² Anderson, a.g.e., s. 81-84.

³⁰³ Anderson, a.g.e., s. 87.

³⁰⁴ T.C. Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü, Erişim adresi: <https://sozluk.adalet.gov.tr/sözleşme>; TDK.

³⁰⁵ Kinsella, a.g.e., 2003, s. 12.

³⁰⁶ Kinsella, a.g.e., 2003, s.12.

Bu ayrımı son derece sarıh biçimde ortaya koyan Rothbard, *sözler (promises)* ve *sözleşmeler (contracts)* arasında farklılık olduğunu, birincilerin uygulanabilir olmadığını fakat ikincilerin uygulanabilir olduğunu ifade etmiştir. Bunun nedeni Rothbard'ın uygulanabilirlik kıstası olarak *hırsızlığı* almasıdır. Bu, bir taraftan diğerine gerçekleştirilen mülkiyet devrinin diğer tarafta karşılık bulmayı anlamına gelmektedir. Verilen *basit sözlerin (simple promises, mere promises)* ihlal edilmesi karşı tarafın mülkiyetinde bir hırsızlık veya mülkiyet ihlali oluşturmayacakken *sözleşmelerin* ihlali durumunda hırsızlık meydana gelecektir³⁰⁷.

Rothbard iki örnek üzerinden karşılaştırma yapmaktadır. İlk örnekte A, B'ye evleneceklerine dair söz vermektedir. B beklentiye girerek düğün planları ve harcamalar yapmaktadır. Bu durumda A, son dakika kararını değiştirerek evlenmekten vazgeçerse B, A'yı evlenmeye zorlayamayacaktır. Çünkü A ile B arasında herhangi bir mülkiyet devri gerçekleşmemiştir, A *yalnızca bir söz* vermiştir. İkinci örnekte ise S, J'ye bir sene sonra 1100 dolar olarak ödemesi şartıyla 1000 dolar vermiştir. Zaman geldiğinde J, S'ye bu ödemeyi yapmazsa S'ye karşı bir hırsızlık işlemiş olacaktır ve S, J'yi borcunu ödemesi için zorlayabilecektir³⁰⁸. Rothbard tarafından detaylandırılan bu söz ve sözleşme ayrımı, uygulanabilirlik kıstasını *mülkiyet devrine* bağlamakta ve liberteryenizm için hayati önem arz eden mülkiyet haklarını koruma gayesi gütmektedir.

Pek çok liberteryenin söz ve sözleşme ayrımının değişik versiyonlarını benimsedikleri görülmektedir. Örneğin Kinsella sözler (promise), anlaşmalar (agreement) ve sözleşmeler (contract) arasında ayrım yapmıştır³⁰⁹. Yine örneğin Block'un da bir ilişkinin sözleşme (contract), anlaşma (agreement) veya bağış (gift) teşkil etmesi durumlarında uygulanabilirlik için ayrı ayrı değerlendirmeler yaptığı görülmektedir³¹⁰.

³⁰⁷ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 79, 133.

³⁰⁸ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 133, 134. Rothbard, J'nin bu parayı ödeme yükümlülüğünün temellendirilmesinin birçoklarınınca J tarafından verilen *sözle* yapıldığını belirtmektedir. Buna göre J, S'ye söz verdiğinde S'nin zihninde bir beklenti peyda olmaktadır ve bu beklentinin karşılanması gerekmektedir. Fakat Rothbard'a göre bu borcun uygulanabilir olmasının nedeni S'nin zihninde peyda olan beklenti değil, borcunu ödemeyen J'nin aslında bir hırsızlık yapmasından ileri gelmektedir. Şöyle ki, S, J'ye 1000 dolar verdiğinde geçerli bir mülkiyet devri gerçekleşmiştir. Bu durumda S'nin mülkiyetinde eksilme, J'nin mülkiyetinde artış yaşanmıştır. S bu meblağı koşulsuz değil bir koşula (bir süre sonra 1100 dolar olarak geri ödenmesi) bağlı olarak vermiştir ve paranın geri ödenmemesi hâlinde J, S'nin mülkiyeti üzerinden bir hırsızlık yapmış olacaktır.

³⁰⁹ Kinsella, a.g.e., 2003, s. 12.

³¹⁰ Block, a.g.e., 2003, s. 69, 70.

Sözleşmelerin doğumundan sonra ifa meselesine değinmek gerekmektedir. İfa noktasında liberteryenleri en çok ayıran sözleşmelerden biri -taşıyıcı annelikle de oldukça bağlantılı olan- *spesifik performans (ifa) sözleşmeleridir (specific performance contracts/contract to provide personel services)*. Spesifik performans sözleşmelerinin taşıyıcı annelikle bağlantısı her iki durumda da taraflardan sözleşmede yüklenilen edimin aynen ifa edilmesi beklentisi üzerinedir. Sözleşmeler bir şeyi yapma, bir şeyi yapmama veya bir şeyi verme konusunda taraflara yükümlülükler yüklemektedir³¹¹. İşte spesifik ifa sözleşmeleri bir şeyi yapma konusunda taraflara yükümlülük yüklemekte ve bu yükümlülüğün ihlali hâlinde ihlalcı tarafı *aynen ifaya* zorlamaktadır. Şöyle ki, eğer spesifik performans sözleşmelerinin uygulanabilirliği *aynen ifa* şekline kabul edilirse bir mekânda sahneye çıkmayı kabul eden şarkıcı son anda fikrini değiştirdiğinde yine de zorlanarak sahneye çıkarılabilecektir. Fakat spesifik performans sözleşmelerinin aynen ifasının kişilerin iradesinin devredilmezliğini ve fikir değiştirme özgürlüğünü yok saydığı kabul edilirse şarkıcı sahneye çıkmaya zorlanamayacaktır, bunun yerine bir miktar tazminat ödemeye zorlanabilecektir³¹².

Devredilmez haklar anlayışıyla oldukça iç içe olan spesifik performans sözleşmeleri üzerine fikir beyan eden liberteryen yazarların bu konuyla ilgili görüşlerinin devredilmezlikle ilgili görüşlerine paralel ilerlediğini görülmektedir. Devredilmez hakların varlığından bahisle kişilerin kendilerini ömür boyu gönüllü kölelik sözleşmesi ile bağlayamayacaklarını³¹³ ve diledikleri zaman bu sözleşmeden ayrılacaklarını düşünen Rothbard, Kinsella ve Barnett gibi liberteryenler spesifik performans sözleşmelerine de şüpheli yaklaşmakta ve kişilerin aynen ifaya zorlanamayacaklarını düşünmektedirler. Buradaki ana fikir, aynı gönüllü kölelikte olduğu gibi kişinin gelecekteki iradesinin devredilmezliğine dayanmaktadır. Kişi, şu anda, gelecekteki belli bir eylemi yapacağını vadediyor olsa dahi fikir değiştirme hürriyetini saklı

³¹¹ Kinsella, a.g.e., 2003, s. 13.

³¹² Benzer örnekler için bkz. Barnett, a.g.e., 1986, s. 197; Rothbard, a.g.e., 1998, s. 137; Kinsella, a.g.e., 2003, s. 13. Kinsella, spesifik ifa sözleşmelerinin sözleşmede belirtilen ifanın aynen gerçekleştirilmesi şeklinde uygulanabilirliğinin oldukça zor olduğundan bahsetmektedir zira örneğin şarkıcının borcunu karşılamak şeklinde değil aynen ifa şekline ödemesine karar verilirse şarkıcı kötü bir performans sergileyebilecektir. Kinsella, ahkemelerin de bu gibi durumları göz önünde bulundurarak yapma (to do) veya verme (to give) konulu sözleşmesel yükümlülükleri tazminata indirgediğini ifade etmektedir bkz. Kinsella, a.g.e., 2003, s. 13; Kinsella, a.g.e., 2017.

³¹³ Bkz. yukarıda 3.2.1. numaralı *Kölelik Eleştirisine Karşı Liberteryen Öz Sahiplik İlkesi ve Devredilmez Haklar* başlığı.

tutmaktadır. Fikir değişikliğine rağmen kişinin o ifayı gerçekleştirmeye itilmesi zorlama anlamına gelecektir. Bu yüzden fikir değiştirme riskini bloklamak isteyen taraflar fikir değiştirme durumunda karşı tarafa verilecek başkaca ve devredilebilir bir yükümlülük (örneğin, cezai koşul) kararlaştırabileceklerdir, fakat spesifik ifaya zorlayamayacaklardır.

Spesifik performans sözleşmelerini oldukça ayrıntılı şekilde inceleyen Rothbard, yukarıda bahsedilen örneğin farklı bir versiyonu üzerinden gitmektedir. Örnekte ünlü bir aktör, belli bir tarih ve saatte belli bir tiyatro oyununda yer almak üzere tiyatro sahibi ile anlaşmıştır (agrees). Ünlü oyuncu fikrini değiştirdiğinde ve tiyatroya gelmediğinde tiyatro sahipleri onu zorlayamayacaktır. Eğer aktör bunun için bir miktar ön ödeme almışsa tabii ki bunu geri vermesi gerekecektir aksi hâlde bu bir hırsızlık teşkil edecektir. Fakat bir ön ödemenin de mevcut olmadığı somut durumda tiyatro sahibi ne aktörün gelmemesinden kaynaklanan zararlarını isteyebilir (çünkü aktör yalnızca bir söz vermiştir, mülkiyet devri olmadığı için sözleşme de doğmamıştır) ne de aktörü zor kullanarak tiyatroya getirebilir (çünkü aktörün verdiği sözden vazgeçmesi mülkiyete aykırılık veya hırsızlık oluşturmamaktadır). Eğer oyuncunun gelmemesi durumu için tiyatro sahipleri kendilerini garantiye almak istiyorlarsa bir cayma bedeli kararlaştırabileceklerdir. Örneğin, “şu tarihte tiyatrodaki sahne almazsam tiyatro sahiplerine şu miktarda para ödemeyi kabul ediyorum” şeklinde bir kayıt mülkiyet transferini gerçekleştirecek ve uygulanabilir bir sözleşme hâline bürünecektir. Aradaki fark şudur ki, ilk durumda kişinin gelecekteki iradesi devredilmezdir, bu nedenle “şu tarihte tiyatroya çıkacağım” şeklinde bir ibare mülkiyet devrini sağlamayacaktır. Fakat ikinci durumda artık devredilebilir olan para söz konusudur ve bu uygulanabilir bir ifadır³¹⁴.

Rothbard’a paralel şekilde Barnett da spesifik ifa sözleşmelerinin kişilerin gelecekteki kişisel hizmetleri ile ilgili durumlarda kabul edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Üstelik Barnett, sözleşmelerin ifasında taraflar aksini kararlaştırmamışsa spesifik ifaya gidilmesi gerektiğini ileri sürdüğü çalışmasında bunu savunmaktadır. Barnett’a göre bir sözleşmede geçerli bir mülkiyet devrinin olabilmesi için mevzubahis hakkın devredilebilir olması gerekmektedir. Diğer sözleşmelerden farklı olarak kişinin gelecekteki kişisel hizmetleri üzerindeki hakkı devredilmezdir bu nedenle kişisel

³¹⁴ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 137, 138.

hizmetlerin devrini içeren sözleşmelerin ifası kişiyi sözü geçen edime zorlama yoluyla değil, o edimin gerçekleştirilmemesi hâlinde kararlaştırılacak bir maddi tazminat yoluyla sağlanabilecektir. “Senin için şu eylemi yapacağım, eğer yapmazsam benden şu kadar para isteme hakkın var” şeklindeki bir kayıt buna örnek olarak gösterilebilecektir³¹⁵.

Kişinin gelecekteki iradesi üzerinde kontrolü konu alan sözleşmelerin spesifik ifasına karşı çıkan liberteryenler terazinin bir kefesine konulduğunda diğer kefesinde Block yer almaktadır. Block’un görüşleri, spesifik performans sözleşmeleri üzerine yaptığı çalışmasını atfettiği Kinsella ile karşılaştırmalı olarak incelenebilecektir.

Kinsella, Rothbard’ın beden üzerindeki haklarla ilgili devredilmezlik anlayışını savunduğunu belirtmekte ve kişinin gelecekteki iradesi üzerine spesifik ifa sözleşmelerine kuşkuyla bakmaktadır. Ona göre bu sözleşmeler kölelik kokmaktadır³¹⁶. Block ise sözleşmelere verdiği kilit öneme dayanarak hakların devredilebilirliğini en ateşli biçimde savunmakta ve kişinin gelecekteki iradesi hakkındaki sözleşmelerin de uygulanabilir olduğunu savunmaktadır. Ona göre kilit nokta ne beden ne de irade üzerindeki devredilmezliktir, kilit nokta rızadır. Bir kişiye yumruk atıldığında saldırmazlık ilkesi ihlal edilmiş olacaktır fakat boks maçında rakibe yumruk atıldığında saldırmazlık ilkesi ihlal edilmeyecektir³¹⁷. Paralel olarak, kişinin başlangıçta gösterdiği rıza onu ileriki süreçte bağlayacak ve kişinin gösterdiği rızaya uygun davranması için yapılan zorlama saldırmazlık ilkesini ihlal etmeyecektir³¹⁸. Benzer akıl yürütmeye çocuğunu kurtarmak için gönüllü kölelik yapmayı kabul eden adamın karşılığında para aldığı, bunun artık basit bir söz olmadığı, mülkiyet devrinin gerçekleştiği bağlayıcı bir sözleşme olduğu sonucuna varılabilecektir. Gönüllü köle kendisine devredilen mülkiyetin karşılığını rıza verdiği eylemin aynıyla ödemelidir. Aynı sebeplerle şarkıcı da zorla sahneye çıkarılabilecektir.

Block, senaryoların derecesini biraz daha artırarak cambaz örneğini vermektedir. Cambaz B, oldukça yüksek bir noktada yürüyerek gösteri yapmaktadır ve olası bir

³¹⁵ Barnett, a.g.e., 1986, s. 197, 201.

³¹⁶ Kinsella, S. (2014, Ağustos 5). “Interview of Williamson Evers on the Title-Transfer Theory of Contract”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: https://stephankinsella.com/as_paf_podcast/kol146-interview-of-williamson-evers-on-the-title-transfer-theory-of-contract/, Erişim tarihi: 12.12.2024; Kinsella, a.g.e., 2022b.

³¹⁷ Kinsella, S. (2013, Ocak 27). “Interview with Walter Block on Voluntary Slavery and Inalienability”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: https://stephankinsella.com/as_paf_podcast/kol004-interview-with-walter-block-on-voluntary-slavery-2/, Erişim tarihi: 12.12.2024.

³¹⁸ Kinsella, a.g.e., 2014; Block, a.g.e., 2023.

düşme durumunda onu tutması için D ile anlaşmıştır. D, B yürümeye başladıktan sonra ifasını devam ettirmek istemezse öylece çekip gidebilecek midir? Devredilmezlik savunusu yapanlar için D aldığı karşılıktan vazgeçip kolayca orayı terk edebilecektir fakat Block için D, gösteri bitene kadar orada kalmak zorundadır³¹⁹.

Sözleşmelerin liberteryen düşüncedeki geçerlilik ve uygulanabilirlik kıstasları mülkiyet devri ve spesifik ifa sözleşmeleri bağlamında aktarıldıktan sonra bu başlık için uğranılması gereken ikinci durak taşıyıcı annelik sözleşmelerinin kadınları aşağıladığına, sömürdüğüne ve metalaştırdığına dair iddialardır. İfade edildiği üzere liberteryenizm bireysel silahlanma, uyuşturucu kullanımı, fahişelik ve ifade özgürlüğü gibi konularda diğer felsefi sistemlerden ayrılan özgürlükçü bir tutum sergilemektedir. Bu tutum, gönüllülük ve rıza temeline dayanmakta ve başkalarına karşı doğrudan ve açık bir saldırı teşkil etmeyen eylemlerin yasaklanamayacağı zemininden yükselmektedir. İşte taşıyıcı anneliğin aşağılama, sömürü ve metalaştırma eleştirilerine liberteryen perspektiften verilebilecek diğer yanıt bu noktada yatmaktadır.

Randcı bir bakıştan hareketle insanların kendi hayatlarına yön verebilmek için rasyonel tercihler yapabilmesinin gerekmesi fakat bunun iyi sonuçları garanti etmeyeceği düşüncesinin ele alınması eleştiriler için önem arz etmektedir. Bu noktada özellikle iki yazarın liberteryen özgürlük anlayışıyla oldukça uyumlu şekilde sömürülme, aşağılama ve metalaştırma iddialarına yanıt verdiği görülmektedir³²⁰. Bunlardan ilki felsefeci John Harris'tir. Harris, kişilerin araçsallaştırılması anlamında kullanılan sömürünün sınırlarının çizilmesinin zor olduğunu çünkü isteyerek veya istemeyerek herkesin bu tür bir araçsallaştırmanın içinde bulunduğunu aktarmaktadır. Örneğin, kan nakli alındığında kan bağışy yapan kişi nakil alan kişi tarafından araç gibi kullanılmaktadır. Benzer şekilde yumurta veya embriyo bağışy alan donörler de alıcılar tarafından kendi amaçları için araçsallaştırılmaktadır³²¹.

³¹⁹ Block, a.g.e., 2023, s. 5.

³²⁰ Fikirlerinden yararlanılacak olan iki düşünür biyoetik konularında çalışmalar yapan John Harris ve feminist perspektiften kadın çalışmaları yapan Laura Purdy'dir. Harris, liberteryen düşünce ile uyumlu görüşler sunan bir felsefecidir fakat onun perspektifi daha çok sonuçsalci liberteryen bir çerçeve çizmektedir. Purdy'nin liberteryen olduğu ise açıkça söylenemeyecektir. Her ne kadar bu iki düşünür çalışma kapsamında yer verilen katı liberteryenler sınıflandırmasının içerisine tümüyle girmese de taşıyıcı annelik üzerine sundukları görüşlerin liberteryenlerin özgürlükçü düşüncelerini somutlaştırmasından dolayı burada onlardan yararlanılmıştır.

³²¹ Harris, a.g.e., s. 143.

Diğer bir yazar olan feminist Purdy ise ticari taşıyıcı annelik karşıtlarının eleştirilerini oldukça paternalist bulmaktadır. Ona göre hamileliğin yüksek risk içermesi sebebiyle hiçbir kadının bu sözleşmeye para için girememesi eleştirisi kadınların hâlihazırda yaptığı bir sürü riskli iş karşısında yetersiz kalmaktadır. Eğer risk içerdiği gerekçesiyle hamilelik yasaklanacaksa kadınların dağa tırmanmaları, motor sürmeleri hatta kozmetik sektörü, kuaförlük, temizlikçilik ve diş teknisyenliği gibi meslekleri yapmaları da yasaklanmalıdır. Ne de olsa tüm bu iş ve eylemler ölüm tehlikesi ve yoğun kimyasala maruz kalma gibi sebeplerden dolayı oldukça risklidir. Eğer asıl sorun risklerin bir kadından diğerine aktarılmasıysa yine temizlik ve tarım gibi pek çok sektörde zaten riskler bir kadından diğerine aktarılmaktadır³²². Ayrıca her iki yazar da hamilelik üzerine yapılan eleştirilerde taraflı olduğunu düşünmektedir. Harris, bir kadının keyfi amaçla başvurduğu taşıyıcı annelik uygulamasına bu denli karşı çıkılmasının ardında kadınların bir değer elde etmek için mutlaka acı çekmesi gerektiğine dair bir düşüncenin yatıyor olabileceğine dikkat çekmektedir³²³. Purdy de doğal yollarla sürdürülen hamileliğin riskleri hakkında ses çıkmaması karşısında bu emeğin para karşılığı gösterilmesi durumunda risklere dikkat kesilmesini çelişkili bulmaktadır³²⁴.

Başlık altında son olarak değinilmesi gereken bir husus da taşıyıcı annelik karşıtları tarafından ileri sürülen *yoksulluk* eleştirisidir. Taşıyıcı annelik yapan kadınların genellikle yoksul kesimden oldukları ve bu şekilde sömürüldükleri vurgulanmaktadır³²⁵. Bu vurgu önemlidir çünkü yoksulluğun kadınların rızası üzerinde sakatlayıcı bir etkisinin olduğu düşüncesine yol açabilmektedir. Liberteryenizm bireylerin davranışlarının ardında yatan nedenlerden ziyade gösterilen rızaya odaklanmaktadır. Kişinin açık ve doğrudan şekilde zorlanması ile içinde bulunduğu hayat şartları tarafından zorlanması arasında fark vardır. Liberteryen

³²² Purdy, a.g.e., s. 186, 187.

³²³ Harris, a.g.e., s. 143. Harris'e göre bu sorunun cevabına yapay rahim tekniklerinin gelişmesiyle birlikte şahit olunabilecektir.

³²⁴ Purdy, a.g.e., s. 186, 187. Taşıyıcı annelik yanlısı feminist görüş içerisinde de benzer fikirler yankılanmaktadır. Onlara göre taşıyıcı annelik karşıtı söylemler anti feminist savunuları pekiştirmektedir. Feminizmin amacı kadınlar için yalnızca geleneksel olarak kabul gören yolların değil, farklı seçeneklerin de ulaşılabilir kılınmasıdır. Fakat taşıyıcı anneliğin reddiyle anti feminist bir söylem olan "biyoloji kaderdir" sloganı pekiştirilmekte, doğal yollarla çocuk sahibi olamayan kadınların başvurabileceği diğer yollar engellenmektedir bkz. Posner, a.g.e., s. 28; Arneson, a.g.e., s. 147.

³²⁵ Annas, a.g.e., 1988, s. 24; Arneson, a.g.e., s. 158; Wilkinson, a.g.e., s. 186. Posner, taşıyıcı annelerin yoksul kesimden olduklarına dair somut bir kanıtın yokluğundan bahsetmekte ve M Bebek davasındaki Bayan Whitehead'in yoksul olmadığını örnek göstermektedir bkz. Posner, a.g.e., s. 25.

düşünürler arasında bunu dile getirenlerden biri Nozick'tir. Ona göre, yapılan tercihlerin seçenek sınırlılığı nedeniyle gönülsüz addedilmesi doğru değildir³²⁶. Alternatiflerin kötü veya az olması, yapılan seçimin gönülsüz olduğu anlamına gelmemektedir³²⁷. Yoksulluğun neden olduğu iddia edilen sömürü düzeni ile ilgili ise Nozick, üretim yapılan ve çalışanların emeğiyle çalışmayanların desteklendiği her toplumda sömürünün olacağını belirtmektedir³²⁸. Nozick'in çıkarımı, taşıyıcı annelikle ilgili bir üst paragrafta verilen iki yazarın görüşlerini de destekler niteliktedir.

Diğer yandan yoksulluk nedeniyle taşıyıcı annelik yapanların durumu yoksulluk nedeniyle organını satmak isteyenlere benzetilebilecektir. Liberteryenler organ satışının kişinin öz sahipliği kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini düşünmekte ve kişinin özgür iradesiyle verdiği kararlara saygı duymaktadırlar³²⁹. Bir kişinin yoksul olmasından bahisle organ satışına karşı çıkmak, yoksulların önlerine çıkan seçenekleri değerlendirmesini engellemek anlamına gelecektir³³⁰. Engelleme yerine kişilerin iyi bilgilendirilmesi veya şartların düzenlenmesi yoluna gidilebilecektir³³¹. Keza fahişelikle ilgili 3.2.2. numaralı başlıkta anlatılanlar da buraya aynen uygulanabilecektir.

Değerlendirme: Bu başlık altında taşıyıcı anneliğe karşı yapılan aşağılama, sömürme ve metalaştırma odaklı eleştirilerin incelenmesi için liberteryen sözleşme teorisi perspektifi genel hatlarıyla sunulmuştur. Bu amaçla ilk olarak liberteryen düşünürler bağlamında irade beyanı içeren her ilişkinin sözleşme arz etmediği ortaya konmuş ve basit sözler, vaatler, anlaşmalar gibi iletişim türlerinin ancak *sözleşme* oluşturduğu takdirde uygulanabilirliğinin söz konusu olacağı ileri sürülmüştür. İkinci olarak uygulanabilirlik, spesifik ifa sözleşmeleri çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmamızı ilgilendiren konunun araba, tablo, arsa gibi dış kaynakların değil, kişinin gelecekteki iradesinin kontrolünün söz konusu olduğu sözleşmeler olduğu belirtilmiştir. Kişinin kendi iradesi üzerindeki kontrol hakkını devretmesine yol açacak olan spesifik ifa bir kısım liberteryen tarafından kabul edilirken diğerleri tarafından edilmemektedir.

³²⁶ Nozick, a.g.e., s. 333.

³²⁷ Nozick, a.g.e., s. 334.

³²⁸ Nozick, a.g.e., s. 322, 323.

³²⁹ İnsanın kendisi üzerindeki devredilmezliğini savunanların kişinin hayati organlarını ve tamamen kendisini satmasının mümkün olmadığını ifade ettiği ayrıca vurgulanmalıdır bkz. Barnett, a.g.e., 1986, s. 192.

³³⁰ Brennan, a.g.e., 2015, s. 146.

³³¹ Wilkinson, a.g.e., s. 186; Brennan, a.g.e., 2015, s. 146.

Kişinin gelecekteki iradesini spesifik ifaya zorlanma yoluyla devredemeyeceğini düşünen liberteryenler bunun yerine yükümlülüğün maddi tazminat gibi devredilebilir yollarla yerine getirilmesini savunmaktadır. Diğer kısım liberteryen ise bazı hakları devredilmez olarak sınıflandırmamakta ve sözleşme ilişkisi içerisinde verdiği gönüllü rızaya dayalı olarak kişiden aynen ifanın talep edilebileceğini ileri sürmektedir.

O halde taşıyıcı annelik sözleşmesinin çalışmada aktarılan liberteryen sözleşme teorisi perspektifinden incelenmesine ihtiyaç vardır. İncelemeye geçmeden önce taşıyıcı anneliğin farklı türlerini hatırlamak ve saf dışı bırakılacak bir tür varsa tespit etmek gerekmektedir. Aşağılama, sömürü ve metalaştırma eleştirisinin bütün taşıyıcı annelik türlerine karşı ileri sürüldüğü görülebilecektir. Kadının kendi genetik çocuğunu vermeye zorlanması ve hamileliğine sözleşme ekseninde bakması gibi nedenlerle genetik taşıyıcılık; kadını kuluçka makinesine çevirdiği nedeniyle gestasyonel taşıyıcılık; kadınların üreme emeğini serbest piyasaya konu edilen bir ürüne dönüştürmesi nedeniyle ticari taşıyıcılık; ekstra maddi kazanç amacı gütmese de özünde fedakarlıktan uzak olan başka saikler güttüğü gerekçesiyle özgeci taşıyıcılık eleştirilerden payını almaktadır. Şu durumda, yapılacak değerlendirmenin tüm taşıyıcı annelik türleri için geçerli olduğu söylenebilir.

Taşıyıcı annelik sözleşmesinde biri taşıyıcı anne olacak kadın diğeri niyetli çift olmak üzere iki taraf bulunmaktadır. Taşıyıcı anne gebe kalma, muhtemelen dokuz ay sürecek gebelik sürecini sırtlanma ve doğan çocuğu niyetli çifte teslim etme yükümlülükleri altına girmektedir. Niyetli çift ise taşıyıcı annenin hizmeti için maddi bir karşılık vermektedir³³². Belirtilmelidir ki özgeci taşıyıcı annelikte her ne kadar ekstra bir maddi kazanç yoksa da yine gebeliğin zorunlu giderleri için karşılık alınmaktadır.

Liberteryen sözleşme anlayışı bağlamında niyetli çiftten taşıyıcı anneye yapılan ifa (para) devredilebilir olduğu için bir uyuşmazlık yaşanmayacaktır. Niyetli çift, hizmeti için taşıyıcı anneye paranın tamamını veya bir kısmını devrettiği anda mülkiyet devri gerçekleşecektir. Fakat taşıyıcı anneden niyetli çifte yapılması üstlenilen ifanın durumu liberteryen perspektiften farklı şekillerde yorumlanacaktır çünkü bu, kadının dokuz aylık iradesini konu edinen spesifik bir ifa sözleşmesidir. Bir görüşe göre kadının gelecekteki iradesi devredilmezdir, dolayısıyla taşıyıcı anne böyle bir

³³² Tabii ki maddi karşılık dışında başka bir karşılık da öngörülebilir fakat genel uygulama para karşılığı olduğu için bu şekilde bahsedilmiştir.

yükümlülük altına girse de süreç içerisinde vazgeçerse ifayı bırakabilecektir. Bu durumda çiftten aldığı karşılığı geri vermesi gerekmektedir. Diğer görüşe göre önemli olan gelecekteki iradenin devri değil verilen rızadır. İradenin devredilmezliğine karşı çıkan bu görüş bireylere özgür seçimler yapabilen rasyonel varlıklar olmalarından bahisle rızalarının sorumluluklarını yüklemektedir. Bu görüş bağlamında taşıyıcı anne dokuz aylık gebelik ve çocuğu teslim sürecine rıza vermiştir ve bir sözleşme kurulmuştur. Artık bu ifayı yerine getirmekten kaçamayacak, eğer kaçmak isterse sözleşmelerin uygulanabilirliği gereği niyetli çift tarafından ifaya zorlanabilecektir.

Taşıyıcı annelik ilişkisinin niteliği bu şekilde tespit edildikten sonra bir de aşağılama, sömürme ve metalaştırma eleştirilerinin içeriği bağlamında bir inceleme yapmak gerekmektedir. Gerek liberteryenlerin uyuşturucu, organ satışı veya fahişelik gibi pek çok konuda özgürlükçü tutum sergilemeleri gerekse Harris ve Purdy'nin sundukları antitezler ışığında bu eleştirilerin liberteryenizm içerisinde geçerli olması pek mümkün görünmemektedir. Eğer mesele taşıyıcı annelik sektörünün çoğu zaman ekonomik durumu kötü ülkelerde konuşlanması ve buralarda taşıyıcı annelik yapan kadınların diğer ülkelere kıyasla düşük ücretlerle çalıştırılması ise bu durum tekstilden gıdaya her iş sözleşmesinde görülebilecektir. Eğer mesele hamileliğin çok riskli bir emek türü olmasından bahisle para karşılığı yapılmaması gerekliliğiyle aynı durum temizlikçilik veya kuaförlük gibi pek çok sektörde sorgulanmadan mevcudiyetini devam ettirmektedir. Getirilen eleştirilerin toplumda “ahlaksız” olarak yaftalanmayan pek çok iş için de geçerli olması fakat yalnızca taşıyıcı annelik için ileri sürülmesine liberteryen perspektifle bakıldığında eleştiriler tutarlılığını yitirmektedir.

Sonuç olarak taşıyıcı annelik uygulamasının liberteryen sözleşme teorsisi kapsamında düşünüldüğü nokta devredilmez haklar ve uygulanabilirlik noktasıdır. Hatta bu nokta, tartışmalı eylemlere izin veren birçok liberteryenin taşıyıcı anneliği uygulanabilir bulmamasının temelidir. Önemle hatırlatılmalıdır ki buradaki mevzu uygulanabilirliktir yani taşıyıcı annenin anlaşma sonrasında gebe kalmak istememesi veya kürtaj olmak istemesi gibi durumlarda niyetli çift tarafından gebeliği devam ettirmeye meşru biçimde zorlanıp zorlanamama meselesidir. Fakat yine de irade üzerindeki kontrolün devredilebileceğini savunan liberteryen azınlık görüş için taşıyıcı annelik geçerli bir sözleşmedir ve uygulanabilirdir.

Liberteryen sözleşme anlayışından yola çıkarak taşıyıcı annelik üzerine yaptığımız bu çıkarımların doğru olduğuna olan kanaatimiz ise bu konu özelinde yapılmış birkaç çalışmadan gelmektedir. Bunlardan ilki Block'un Arizona temsilcisi Trent Franks'in kendisi ve infertil eşi için taşıyıcı annelik yapmak isteyen bir kadın aradığı ilanından sonra Kongre'den tepki görmesiyle ilgili olarak kaleme aldığı kısa bölümdür³³³. Block, Franks'in bu teklifinin insanları rahatsız ettiğini ve cinsel bir tacizmiş gibi anlaşıldığını fakat bunun tamamen tıbbi bir prosedür olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Purdy'e benzer şekilde özgeci taşıyıcı anneliğe gösterilmeyen tepkinin ticari taşıyıcılığa gösterildiği tespitini ileri sürerek hukuka uygun eylemlere para değeri biçilmesinin onları hukuk dışı yapmayacağını belirtmektedir³³⁴. Her iki durumda da taraflar arasında rızaya dayalı bir sözleşme kurulmuştur ve para bu sözleşmenin muhtevasını değiştirmeyecektir. Öte yandan ne geleneksel ne gestasyonel taşıyıcı anne bu sözleşmeden dönerek bebeği aldırma gibi prosedürlere başvurabilecektir. İlk durumda taşıyıcı kadın kendi genlerinden oluşan bir çocuğa sahip olsa da çocuğu taşımayı ve teslim etmeyi içeren bir sözleşme imzaladığı için dönemeyecektir. İkinci durumda ise taşıyıcı kadın tamamen başkasına ait bir çocuk için ev görevi görmek üzere sözleşmeye girmiştir ve buna aykırı olarak ifayı bırakamayacaktır, bırakmak isterse çift tarafından zorlanabilecektir³³⁵. Block, aynı çıkarımı Kinsella ile yaptığı fikri tartışmada da sunmuştur. Bir kadın, karnındaki bebeği istemediği anda bebek artık saldırgan teşkil edecektir ve kadın bebeği aldırabilecektir. Fakat taşıyıcı annelik durumunda devreye giren sözleşme, kadının bu saldırganına karşı (bebeğe karşı) kendini savunma hakkını engellemektedir³³⁶.

3.3. Taşıyıcı Anneliğin Bebek Odaklı Eleştirilerine Karşı Liberteryenizm

Taşıyıcı anneliğe getirilen bebek odaklı eleştiriler iki gruba ayrılabilir. İlk grupta taşıyıcı annelik sözleşmelerinin *bebek satışı* teşkil ettiğini savunan görüş yer

³³³ Block, a.g.e., 2021, s. 105, 106.

³³⁴ Block, a.g.e., 2021, s. 105.

³³⁵ Block, a.g.e., 2021, s. 106. Block'un özgür iradeyle verilen kararlardan dolayı kişilere yüklediği sorumluluk, irade özgürlüğü ile sorumluluk arasındaki ilişkiyi akla getirmektedir. Hukuk felsefesi bağlamında irade özgürlüğünün sorumlulukla ilişkilendirilmesini konu alan bir çalışma için ayrıca bkz. Şahin Ünver, F. S. (2018). *Hukuk Felsefesinde İrade Serbestliği ve Sorumluluk*, Astana, Ankara.

³³⁶ Kinsella, a.g.e., 2024c. Kinsella bu savununun Block'un kürtaj konusunda sunduğu tahliyecilik görüşü için bir çelişki ortaya çıkaracağından bahsetmektedir. Block, bebeğini istemeyen bir kadının onu tahliye edebileceğini savunmaktadır. Örneğin, ileride hamile kalması durumunda bebeği kürtaj ettirmesinden korkan bir koca, karısına kürtaj olmayacağına dair bir sözleşme imzalatmıştır. Block'a göre kadın hamile kaldığında ve bu bebeği istemediğinde yine de sözleşme dolayısıyla bebeği kürtaj ettiremeyecektir.

almaktadır. Bu görüşe göre bebeklerin ebeveynleri tarafından korunması ve sevilmesi gerekmektedir fakat taşıyıcı annelikle bebeklere kullanım nesnelere gibi davranılmakta, bebekler piyasada alım satım işlemlerine konu olan ürünler hâline dönüşmekte ve ticari kâr amacıyla araçsallaştırılmaktadır³³⁷. İkinci grupta ise ilk eleştirinin biraz daha yumuşatılmış ve hukuki zemine daha uygun hâle getirilmiş versiyonu savunulmaktadır. Bu versiyon, taşıyıcı anneliğin bebek satışını değil, ebeveynlerin bebek üzerindeki *ebeveynlik haklarının satışını* ihtiva ettiğini ileri sürmektedir. Eleştirilere geçmeden önce konuyla ilgili literatürde sıklıkla kullanılan “*ebeveyn*” ve “*ebeveynlik hakları*” kavramlarına biraz daha yakından bakmak gerekmektedir.

Ebeveyn kelimesi Türkçe sözlüklerde “ana ve baba”³³⁸ şeklinde; kelimenin İngilizce karşılığı olan *parent* ise “bir insan veya hayvanın anne ve babası”³³⁹ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımlamalar kelimenin muhtevasını basitçe anne ve baba olarak doldursa da bu muhtevanın nasıl belirlendiği konusunda fikir birliği yoktur. Ebeveynlik bir görüşe göre *niyetle* belirlenirken diğer görüşe göre çocukla aradaki *genetik bağa* göre belirlenmektedir. Bu ayrılık, konuyu daha en başından dallanıp budaklandırmaktadır. İlk görüşe göre ebeveynlik biyolojik bağlardan ziyade niyetlere bağlıdır. Ebeveynlik kişilere büyük sorumluluklar yüklemektedir ve kimseden böyle bir sorumluluğu rızası olmadan alması beklenmemelidir³⁴⁰. Bu görüş, belirli yükümlülüklerin ancak gönüllü sözleşmeler sonucu üstlenilebileceğini savunan liberal düşüncenin bir yansımasıdır³⁴¹. Rızaya dayalı ebeveynlik taşıyıcı anneliğe uyarlandığında -ister geleneksel ister gestasyonel taşıyıcılık olsun- taşıyıcı kadın çocuğu sözleşme hükümleri çerçevesinde taşımaktadır ve onun ebeveyni olma

³³⁷ Holder, A. R. (1984). “Surrogate Motherhood: Babies for Fun and Profit”, *Law, Medicine and Health Care*, 12(3), s. 117; Warnock, M. (1985). A question of life: the Warnock report on human fertilisation and embryology, s. 45; Annas, G. J. (1987). “Baby M: Babies (and justice) for Sale”, *The Hastings Center Report*, 17(3), 13-15, s. 14.

³³⁸ Yılmaz, E. (2015). (*Öğrenciler İçin*) *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin, Ankara, s. 205; TDK.

³³⁹ Cambridge Dictionary.

³⁴⁰ Örneğin Thomson, bebeğin varlığının öğrenildiği fakat kürtajın yapılmadığı, bebeğin doğurulduğu ve hatta eve kadar getirildiği bir durumda artık bu kişilerin ebeveyn olduklarını ve ebeveynliğin getirdiği yükümlülüklerden de kaçamayacaklarını söylemektedir. Aksine, bebek sahibi olmamaya yönelik her türlü önlem alındıktan sonra dahi bebek sahibi olma durumunda bu kişiler ebeveynliği reddedebilecektir çünkü kimse kendisine yükümlülükler yükleyecek bir kabulü rızası olmadan yapmaya zorlanamayacaktır bkz. Thomson, J. J. (2004). “A Defense of Abortion”, Harry J. Gensler, Earl W. Spurgin, James C. Swindal (Ed.), *Ethics: Contemporary Readings* içinde 1-6, s. 5.

³⁴¹ Van Zyl, L. & Van Niekerk, A. (2000). “Interpretations, perspectives and intentions in surrogate motherhood”, *Journal of Medical Ethics*, 26, 404-409, s. 406.

niyetinde değildir. Bu durumda bebekle taşıyıcı arasında genetik bağ olsa dahi hukuki zeminde çocuğun ebeveynleri ancak çocuk sahibi olmaya niyetli çift olabilecektir. İkinci görüşte ise ebeveynlik bir irade beyanıyla basitçe vazgeçilebilecek bir statü değildir. Hem soybağında belirliliğin sağlanmasına hem de çocuğun korunmasına daha iyi hizmet ettiği için çocukla aradaki genetik bağa göre ebeveynlik kurulmalıdır³⁴². İkinci görüşe göre rızaya bağlı olan ebeveynlikte doğum anına kadar hamile olduğunu öğrenmeyen bir kadının anneliği veya kendisinden olduğu hâlde çocuğunu istemeyen bir erkeğin babalığı sorgulanabilecektir ve bu, çocuğun menfaatine aykırı sonuçlar doğurabilecektir³⁴³.

Yabancı kaynaklarda “parental rights” olarak geçen ve Türkçeye en uygun şekilde “ebeveynlik hakları” olarak çevrileceğini düşündüğümüz kavram ise hem ebeveynlerin çocuk üzerindeki haklarını hem de çocukla ilgili yükümlülüklerini ifade etmektedir³⁴⁴. Bu bağlamda anne babanın çocuğun bakımı, korunması, eğitimi gibi yükümlülükleri de ebeveynlik hakları içerisine girmektedir. Biz de taşıyıcı annelik üzerine literatürde “ebeveynlik hakları” şeklinde kullanılan bu kavramı aynı şekilde kullanmayı tercih etmekte fakat bu kavramla hem hak hem de yükümlülükleri ifade etmekteyiz.

Değnilmesi zorunluluk arz eden bu hususlara değindikten sonra başlık altında ele alınacak iki eleştiriye kısaca bakmakta yarar vardır. Taşıyıcı anneliğin *bebek satışı* teşkil ettiğini ileri süren ilk eleştiride geçen *satış* ibaresi mülkiyet hakkını ve buna bağlı olarak bebeğe *kişiden ziyade şey* gibi yaklaşılmasını çağrıştırmaktadır³⁴⁵.

³⁴² Cahill, L. S. (1990). “The ethics of surrogate motherhood: biology, freedom and moral obligation, L. Gostin (Ed.), *Surrogate motherhood: politics and privacy* içinde s. 163’ten aktaran Van Zyl & Van Niekerk, a.g.e., 406. Keza, pek çok hukuk sisteminde çocuk ve anne baba arasındaki soybağı genetik bağlılığa göre kurulmaktadır. Örneğin Türkiye’de TMK 282/1 hükmü gereği çocuğu doğuran kadının anne olduğu kabul edilmiştir. Taşıyıcı annelik gibi çocuğun birden fazla ebeveyninin bulunduğu hâllerde soybağının durumu ile ilgili bir çalışma için bkz. Keskin, D. (2020). “Bölünmüş Annelik ve Ana Yönünden Soybağının Reddi”, *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1989-2016.

³⁴³ Van Zyl & Van Niekerk, a.g.e., s. 405, 406.

³⁴⁴ Keza Türk Hukukunda ebeveynlik haklarını işaret eder biçimde kullanılan “velayet hakları” kavramının içerisinde de yalnızca “hak” kelimesine yer verilmesine rağmen ana babanın haklarının yanı sıra yetki ve görevleri de bulunmaktadır. Buna göre velayet hakları, küçüklerin ve kısıtlıların şahıs ve malları üzerinde bakım ve korumanın sağlanması amacıyla anne babalarının sahip olduğu hak ve yükümlülükler bütünüdür bkz. Özdemir, H. & Ruhi, A. C. (2018). *Çocuk Hukuku*, On iki levha, İstanbul, s. 261, 263.

³⁴⁵ Benzer bir görüş embriyo başışları konusunda Keskin tarafından Hallich’e atfen dile getirilmektedir. Buna göre, IVF teknolojisi ile üretilen embriyoların bir kısmı yumurta sahibi kadına nakledilemediği için “artık embriyo” durumuna gelmektedir. Bu embriyoların ziyan olmaması ve çocuk sahibi olmak isteyen infertil çiftler tarafından kullanılabilmesi son zamanlarda tartışılan bir konu hâlini almıştır. İşte bu artık embriyoları kullanabilme işleminin *embriyo başışı* mı yoksa *embriyonun evlat edinilmesi* mi teşkil edeceği hususu tartışılmaktadır. Embriyonun başışlanması teriminin kabulü durumunda embriyoya kişiden ziyade eşya değeri

Dolayısıyla bu eleştirinin liberteryen mülkiyet haklarının aktarılması için uygun bir zemin oluşturacağı düşünülmektedir. Öz sahiplik olarak da adlandırılan kişinin kendisi üzerindeki mülkiyet hakkı 3.2.1. numaralı *Kölelik Eleştirisine Karşı Liberteryen Öz Sahiplik İlkesi ve Devredilmez Haklar* başlığı altında detaylıca ele alındığından burada yalnızca dış kaynaklar üzerinde kurulan mülkiyet haklarının incelenmesi ve incelemenin ebeveynin çocuk üzerindeki haklarına doğru genişletilerek liberteryen düşüncede ebeveynlerin çocuklar üzerinde bir mülkiyet hakkının bulunup bulunmadığının tartışılması planlanmaktadır. Yine, *satış* ibaresinden ötürü eleştirinin ticari taşıyıcı annelik bağlamına daha uygun olduğu söylenebilecektir.

Taşıyıcı anneliğin *ebeveynlik haklarının satışı* olduğunu ileri süren ikinci eleştiride ise çocuk ve anne baba arasındaki sevgiye bağlı olarak kurulduğu düşünülen ebeveynlik haklarının piyasa sisteminde alım satımı yapılan ürünler hâline geldiği iddia edilmektedir. Burada da satış ibaresi geçtiği için eleştirilerin özgeci taşıyıcı annelik biçimlerinden ziyade ticari taşıyıcı annelik dikkate alınarak okunması tavsiye edilmektedir. Bu başlık altında ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişki ebeveynlik hakları bağlamında açıklanacaktır.

3.3.1. Bebek Satışı Eleştirisine Karşı Liberteryen Mülkiyet İlkesi

Taşıyıcı annelik uygulamasının bebekleri piyasada satışı yapılan ürünler hâline getirdiği eleştirisi taşıyıcı annelik karşıtları tarafından sıklıkla dillendirilen bir eleştiri olmuştur. M Bebek davasında da yer alan bu eleştirinin en büyük dayanağı taşıyıcı annelik sözleşmesinde kararlaştırılan meblağın yalnızca niyetli çifte sağlıklı bir bebek verilmesiyle tam şekilde alınabiliyor olmasıdır³⁴⁶. Eleştiride geçen satış

biçilmektedir zira bağış, üzerinde sahiplik kurulabilen şeyler için geçerlidir (örneğin sahip olunan bir parayı hayır kurumuna bağışlamak). Çocuklar üzerinde sahiplik ilişkisinden ziyade ebeveynlikten kaynaklanan bir yükümlülük ilişkisi mevcuttur. Bu sebeplerden ötürü “bağış” ifadesi yerine “evlat edinme” ifadesinin kullanımının daha uygun olacağı yönünde bkz. Hallich, O. (2017). “Embryo donation or embryo adoption? Conceptual and normative issues”, *Bioethics*, 33(6), 653-660, s. 654; Keskin, D. (2020b). “Embriyonun Evlat Edinilmesi”, Alper Uyumaz, Mehmet Akçaal ve Ebru Tüzemen Atik (Ed.), *Selçuk Hukuk Kongresi 2020 Özel Hukuk Tebliğleri Tam Metin Kitabı* içinde 1-21, s. 7. Hallich bu ayrımı yaparken Kant’tan yararlanmaktadır. Buna göre *çocuğa karşı yükümlülükler (responsibility towards our children)* ile *çocuk konusundaki yükümlülükler (responsibilities with regard to our children)* arasında fark vardır. Sahip olduğumuz şeyler *konusunda* yükümlülüğümüz olabilir, sahip olduklarımıza *karşı* değil. Bu nedenle çocuğa karşı yükümlülükler ebeveynlerin onlar üzerindeki mülkiyet hakkından kaynaklanmamaktadır bkz. Hallich, a.g.e., s. 654.

³⁴⁶ Winslade, W. J. (1981). “Surrogate mothers: private rights or public rights”, *Journal of Medical Ethics*, 7(3), 153-154, s. 153; Warnock, a.g.e, s. 45; Annas, a.g.e., 1987, s. 14; Kornegay, R. J. (1990). “Is Commercial Surrogacy Baby-Selling?”, *Journal of Applied Philosophy*, 7(1), 45-50, s. 45. Tabii ki engelli doğum veya düşük gibi komplikasyonlarda yine de sözleşmede kararlaştırılan tam meblağın ödeneceğine dair kayıt konularak sözleşme yapılabilecektir falan bu imkân, pratikte durumun diğer türlü olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

kelimesi mülkiyet haklarını çağrıştırmakta ve liberteryenizmin kalbine oturmuş bu hakkın çalışma kapsamında incelenmesi için uygun ortamı oluşturmaktadır. Bu bağlamda öncelikle liberteryen düşüncedeki mülkiyet anlayışlarından kısaca bahsedilecek, ardından ebeveynlerin çocukları üzerindeki haklarının mülkiyet hakkını ihtiva edip etmeyeceği incelenecektir. Neredeyse tüm liberteryenlerin bir çeşit mülkiyet anlayışı olduğundan dolayı çalışmanın sınırlılığı göz önünde bulundurularak değinilen yazarlar Spooner, Locke, Nozick, Rothbard, Hoppe ve Kinsella ile sınırlandırılacaktır³⁴⁷.

Anarko-kapitalizmi somutlaştıran en önemli düşünürlerden olan ve liberteryenizmde etkiler bırakan Lysander Spooner³⁴⁸, mülkiyet hakları teorisi bakımından da liberteryenizmle oldukça paralel savlar ortaya atmıştır. Ona göre kişinin fikri, ahlaki veya duygusal gelişimine katkıda bulunabilecek her türlü nesne, fikir veya his *zenginlik* arz etmektedir³⁴⁹. Zenginlik sahiptir, her kim isterse onu kazanabilir. Zenginliğin biri tarafından sahiplenilmesi ile mülkiyet meydana gelmektedir³⁵⁰. Mülkiyetin konu edinildiği hak olan mülkiyet hakkı ise hak sahibine o şey üzerindeki münhasır kontrolün, o şeyden yararlanabilmenin veya o şeyi kullanabilmenin diğer tüm insanlara karşı ileri sürülebilmesidir; kısaca şey üzerindeki hakimiyettir³⁵¹. Spooner'a göre mülkiyet hakkı iki şekilde elde edilebilecektir: ya doğada bulunan zenginlikler biri tarafından ilk kez *ele geçirilir*³⁵² ya da diğer zenginliklerden emek yoluyla yapay olarak *üretir*³⁵³.

Liberalizmin öncülerinden biri olan ve kabulleriyle liberteryenizm içerisindeki pek çok düşünürü derinden etkileyen Locke, geliştirdiği mülkiyet teorisiyle de birçok liberteryene önyak olmuştur. Locke, ünlü *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme* adlı eserinin “Mülkiyet Üzerine” başlıklı beşinci bölümünde ayrıntılı bir mülkiyet teorisine

³⁴⁷ Mülkiyet haklarının temelleri hakkında daha ayrıntılı bir okuma için bkz. Didin, D. B. (2025). *Mülkiyet ve Fikri Mülkiyetin Felsefi Temelleri*, Adalet, Ankara.

³⁴⁸ Spooner'ın siyasi felsefesi hakkında daha detaylı bir anlatım için bkz. Horra, L. P. (2017). “Lysander Spooner: The Libertarian Anarchist”, Austrian Economics Center, Erişim adresi: <https://austriancenter.com/lysander-spooner-libertarian-anarchist/>, Erişim tarihi: 01.12.2024.

³⁴⁹ Spooner, L. (1855). *The Law of Intellectual Property; or An Essay on the Right of Authors and Inventors to a Perpetual Property in their Ideas*, Bela Marsh, Boston, s. 9.

³⁵⁰ Spooner, a.g.e., s. 12.

³⁵¹ Spooner, a.g.e., s. 13.

³⁵² Örneğin, vahşi doğada yürüyen bir insan yerdeki bir fıstığı, sopayı veya elması topladığında bunlar artık onun mülkiyeti hâline gelmiştir bkz. Spooner, a.g.e., s. 18.

³⁵³ Örneğin, kişinin bir tahta parçasını sabana dönüştürmesi durumu böyledir. Eğer tahta kişinin mülkiyetindeyse tahtaya eklenen bu ek değer sahibi de tahtanın sahibi olacaktır. Fakat kişi tahtaya sahip değilse sabanın sahibi olamayacak, fakat emeğini saban sahibine satabilecektir bkz. Spooner, a.g.e., s. 18.

yer vermiştir. Buna göre Tanrı dünyayı tüm insanlara ortaklaşa şekilde vermiştir. Fakat mülkiyeti tek bir monarka tahsis etmek veya tüm insanların ortak mülkiyetini kabul etmek güç olacağından mülkiyetin bu ikisi dışındaki kazanım yollarının aranması gerekmektedir³⁵⁴. Ona göre insan, dünyadan yarar ve rahatlık sağlaması için Tanrı'nın ona bahsettiği akla, bedene ve bedeninin emeğine sahiptir³⁵⁵. Bu yüzden insan ortaklaşa nitelikteki bir şeye emek katarak bu niteliğin dışına çekerse söz konusu şeyin mülkiyetine sahip olacaktır³⁵⁶. Örneğin, kişi ormandaki bir meşe palamudu ağacından meşe palamutlarını topladığında bunlar kişinin emek gösterdiği anda yani meşe palamutlarını ilk topladığı anda onun mülkiyetine girecektir. Kişinin ortaklaşa ait olunan şeyleri mülkiyetine geçirmesi hırsızlık teşkil etmeyecektir çünkü mülkiyete geçirme için onay aranması durumunda Tanrı'nın verdiği onca bolluğa rağmen kişi herkesten onay alamayacağı için ölecektir³⁵⁷. Locke ayrıca mülkiyet hakkının meşruiyeti için onun israf edilmemesi ve başkalarına da yeterli miktar ve kalitede bırakılmasını şart koşturmaktadır³⁵⁸.

Liberteryenizmin en önemli temsilcilerinden biri olarak görülen ve minarşist devlet anlayışının savunucusu olan Nozick, ortaya koyduğu *yetkilenme teorisi (entitlement theory)* ile mülkiyet kazanımında rol alan üç ilkeye yer vermiştir. Bunlar, sahip olunmayan şeylerin bir kişinin özel mülkiyetine geçmesini ifade eden *ilk elde etme ilkesi (principle of acquisition)*, mülklerin bir kişiden diğerine geçmesini sağlayan *transfer ilkesi (principle of transfer)* ve bahsi geçen iki ilkede bir adaletsizlik olması durumunda bu adaletsizliğin ortadan kaldırılmasını ifade eden *düzeltilme ilkesidir (principle of rectification)*³⁵⁹.

Bazı liberteryen düşünürlerin mülkiyet konusunda özellikle *kıtlığa* dikkat çektikleri görülmektedir. Örneğin Rothbard, tüm insan haklarının kıt kaynaklardan (scarce resources) zuhur eden mülkiyet hakları olduğundan bahsetmektedir. Kıt kaynaklar üzerindeki bu mülkiyet hakkı hem kişinin kendi bedeni üzerindeki öz sahiplik hakkını hem de kişinin harici kaynaklar üzerindeki mülkiyet haklarını kapsamaktadır³⁶⁰. Hoppe, argümantasyon etiğini anlattığı metinlerde kişinin kendi bedeni üzerindeki öz

³⁵⁴ Locke, a.g.e, p. 25.

³⁵⁵ Locke, a.g.e, p. 26, 27.

³⁵⁶ Locke, a.g.e, p. 27.

³⁵⁷ Locke, a.g.e, p. 28.

³⁵⁸ Locke, a.g.e, p. 31.

³⁵⁹ Nozick, R. (2006). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 204-208.

³⁶⁰ Rothbard, a.g.e., 2009, s. 92.

sahipliğine değindikten sonra önceden sahiplenilmemiş kıt dış kaynaklardan (scarce goods) bahsetmektedir³⁶¹. Kinsella da ancak kıt kaynakların mevcut olduğu durumda bireyler arası çatışma yaşanacağını ve bu çatışmanın düzeni sağlayacak etik kurallar olan mülkiyet haklarının kaynağı olacağını düşünmektedir³⁶².

Şimdi, bu mülkiyet ilkelerinin ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkide nasıl tezahür edeceğinin incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda şu sorulara cevap aranacaktır: Mülkiyet ilkeleri ebeveyn-çocuk arası ilişkiye uyarlanabilecek midir? Bu ilişki ebeveynin çocuk üzerinde bir mülkiyet hakkına sahip olması şeklinde yorumlanabilecek midir? Eğer bu şekilde yorumlanabilirse bebeğin maddi veya manevi bir karşılık gereğı başkalarına satılması mümkün olabilecek midir?

Liberteryen düşünce sistemi içerisinde ebeveyn-çocuk arasında çocuğun satılabilmesi sonucunu verebilecek mutlak bir mülkiyet hakkının var olup olmadığı sorusuna “hayır” cevabı verilebilecektir. Tarihte ebeveynlerin çocuk üzerinde tam bir mülkiyet hakkı olduğunu savunan bazı görüşler mevcut olsa da³⁶³ liberteryen düşüncede ebeveynin çocuk üzerinde mutlak bir mülkiyet hakkının bulunduğundan bahsedilemeyecektir. Bu görüş, liberteryen düşünürler tarafından farklı şekillerde temellendirilmektedir.

Bu temellendirmelerden ilki Rothbard’ın çocukların gelecekteki yetişkinler olmalarından bahisle öz sahiplik hakkına sahip oldukları düşüncesiyle yapılabilir. Rothbard, anne karnındaki çocukların annenin bedenini kullanmalarından dolayı annenin mülkiyetine tâbi olduğunu belirttikten sonra, bebeklerin doğar doğmaz ayrı bir varlık ve potansiyel bir yetişkin olmalarından bahisle öz sahiplik haklarını kazandıklarını belirtmektedir³⁶⁴. Her ne kadar o, öz sahiplik hakkının aklını kullanarak amaçları doğrultusunda seçimler yapabilen yetişkinlerce kazanıldığını belirtse de³⁶⁵ çocukların durumu için düşüncesinde hafif bir gevşetmeye gitmektedir. Ebeveynlerin

³⁶¹ Hoppe, a.g.e., 2006, s. 335 vd.

³⁶² Kinsella, a.g.e., 2001, s. 19; Kinsella, a.g.e., 2003, s. 11, 12; Kinsella, a.g.e., 2024, s. 51 vd.

³⁶³ Örneğin Roma Hukukunda aile babası olan Pater Familias’ın çocukları üzerinde çok geniş bir hâkimiyet hakkının bulunduğu ve gerekirse çocuğun baba tarafından öldürülebileceğine dair bkz. Akyüz, E. (1983). “Medeni Kanuna Göre Ana Babanın Çocuğu Yetiştirme Görevi”, *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 16(1), 511-529.

³⁶⁴ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 100.

³⁶⁵ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 97.

çocukları üzerindeki hakları tam bir mülkiyetten ziyade Rothbard'ın "trustee ownership" olarak tanımladığı bir tür emanetçilikten ibarettir³⁶⁶.

Bu temellendirmelerden diğeri ise liberteryen mülkiyet kazanımı anlayışı için de kullanılan doğrudan kontrol yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın, ebeveyn-çocuk haklarına detaylı şekilde değinen Kinsella üzerinden gösterilmesi uygun görülmektedir. O, bu konudaki görüşlerini Locke, Rothbard ve Hoppe'nın sunduğu görüşlerden yararlanarak sunmaktadır. Kinsella, Locke'un teorisinde sunulan ilk ele geçirme argümanını "ilk kullanım" (*first use*) kavramı altında almakta ve terimsel bir kullanım kolaylığı sağlamaktadır³⁶⁷.

İlk kullanım kavramı bir şeyin ilk kullanıcısının veya bir önceki kullanıcısının sonrakilere kıyasla daha üstün bir hak iddiası olduğunu ima etmektedir. Bu atama dış kaynaklarda işler olsa da beden üzerindeki mülkiyet haklarına uyarlanamamaktadır çünkü bireyler üzerindeki mülkiyetin ilk kullanım ilkesiyle temellendirilmesi, doğa durumunda sahihsiz bedenler etrafta dolanırken bir işgalcinin bedenlerden birine çullanarak onu elde etmesi türünden bir senaryo ortaya çıkaracaktır³⁶⁸. Bu senaryonun kulak tırmalayıcılığı ilk kullanım ilkesinin bireyler üzerindeki mülkiyete layıkıyla uyarlanamayacağına dair bir gösterge olarak kabul edilebilecektir.

Öte yandan, bireyler üzerindeki mülkiyetin ilk kullanım ile temellendirilmesi, çocukları meydana getiren zigotu sağlayan ve çocuğu besleyen ebeveynlerin -özellikle annenin- çocuğu üretmesinden bahisle ona sahip olması anlamına gelecektir³⁶⁹. Fakat Kinsella, insan bedeni üzerindeki mülkiyet haklarının ilk kullanım ilkesiyle değil, *doğrudan kontrol (direct control)* ilkesiyle açıklanması gerektiğini söylemektedir³⁷⁰. Detaylarına 3.2.1. numaralı *Kölelik Eleştirisine Karşı Liberteryen Öz Sahiplik İlkesi ve Devredilmez Haklar* isimli başlıkta değinilen bu ilkeye göre öz sahiplik anlayışı en iyi doğrudan kontrolle açıklanabilir çünkü herkesin kendi bedeni üzerinde doğrudan ve öncelikli bir kontrolü bulunmaktadır ve bu kontrol kişi ile kendi bedeni arasında başkalarının sahip olamadığı eşsiz bir bağlantı kurulmasını sağlamaktadır³⁷¹. Böylece çocuğun mutlak mülkiyeti ebeveynlerine verilemeyecektir zira böyle bir anlayış kabul

³⁶⁶ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 100.

³⁶⁷ Kinsella, a.g.e., 2024, s. 48.

³⁶⁸ Kinsella, a.g.e., 2024, s. 48, 49.

³⁶⁹ Kinsella, a.g.e., 2024, s. 49.

³⁷⁰ Kinsella, a.g.e., 2024, s. 51.

³⁷¹ Hoppe, a.g.e., 1989, s. 23; Kinsella, a.g.e., 2024, s. 51, 52.

edilse dahi bir ebeveynin çocuğun bedeni üzerinde çocuktan daha direkt bir kontrole sahip olması beklenemeyecektir.

Görüldüğü gibi liberteryen düşüncede ebeveynlerin çocuklar üzerindeki hakları tam bir mülkiyet hakkından ziyade çocukların tek başlarına hayatlarını idame ettirememesinden kaynaklanan bir kısmi mülkiyet ihtiva etmektedir. Fakat bu kısmi mülkiyet saldırmazlık ilkesini ihlal eder biçimde sakatlama, işkence etme veya öldürme gibi eylemlere gerekçe olamayacaktır³⁷².

Değerlendirme: Ne liberteryenizm içerisinde ne de çalışma kapsamında incelenebilen diğer güncel metinlerde ebeveynlerin çocuklar üzerinde tam bir mülkiyet hakkı olduğunu iddia eden fikirlere rastlanabilmiştir. Bunun yerine, ebeveynlerin çocuklar üzerinde çeşitli yetkileri kapsayan bir nevi koruyucu görevinde oldukları noktasında ortak bir kanının hâkim olduğu görülmüştür. Aşağıda da görüleceği üzere liberteryen düşüncede her ne kadar çocuk piyasasının olmasını destekleyen fikirler bile bulunsa da bu görüşler ebeveynler tarafından çocuğun kendisinin satışı şeklinde değil, çocuk üzerindeki ebeveynlik haklarının satışı şeklinde gerçekleşmektedir. Ebeveyn ile çocuklar arasındaki ilişkinin tam bir mülkiyet ilkesi olmadığı yönündeki fikrin sarahaten belirtilmesiyle bebek *satışı* eleştirisinin liberteryenizm içerisinde yer bulamayacağı sonucuna varılmaktadır.

3.3.2. Ebeveynin Bebek Üzerindeki Haklarının Satışı Eleştirisine Karşı

Liberteryen Ebeveyn-Bebek İlişkisi

Taşıyıcı anneliğin, anne ve bebek arasındaki sevgiye dayalı ebeveynlik ilişkisini piyasaya dahil etmesinden bahisle kısıtlanması veya yasaklanması gerektiğini ileri süren görüş taşıyıcı anneliğin yalnızca fiziksel bir bağdan ibaret olmadığını ileri sürmektedir. Bu görüşe göre bebekler, ebeveynleri tarafından kâr amacı güdülerek kullanılabilir araçlar değil, sevgi gösterilecek varlıklardır. Sevgi bağının, literatürde

³⁷² Rothbard, a.g.e., 1998, s. 100. Görüldüğü üzere Rothbard, ebeveynlerin çocukları üzerinde sahip olduğu emanet türünden mülkiyet hakkının ihlalini çocuğun ölümü veya işkence gibi eylemler üzerinden değerlendirmektedir. Bu durum, çocuğa tokat atılması veya çocuğun odaya kapatılması gibi daha hafif şiddet türlerinin liberteryen saldırmazlık ilkesinin ihlali teşkil edip etmeyeceği ile ilgili soru işaretleri yaratmaktadır. Konuyla ilgili ek okumalar için bkz. Feser, E. (2004). "Self-Ownership, Abortion, and The Rights of Children: Toward A More Conservative Libertarianism", *Journal of Libertarian Studies*, 18(3), 91-114; Block, W., Smith, E., Reel, J. (2014). "The natural rights of children", *International Journal of Health Policy and Management*, 2(2), 85-89, s. 85, dn. 2; Molyneux, S. (b.t.). "Does spanking violate the non-aggression principle?", JarickWorks, Erişim adresi: <https://jarick.works/freebl/family/does-spanking-violate-the-non-aggression-principle/>, Erişim tarihi: 23.12.2024.

“*ebeveynlik sevgisi*” (*parental love*) olarak da ifade edildiği görülmektedir³⁷³. Ebeveynlik sevgisi, çocukların korunması ve gelişimine katkıda bulunulması gibi çocuğun yararının gözetilmesini gerektiren “*ebeveynlik haklarına*” (*parental rights*) yol açmaktadır³⁷⁴. Onlara göre anne ve bebek arasındaki ilişki bir işçinin ürettiği ürünle arasındaki ilişkiden çok daha özeldir fakat bu özel ilişki sözleşme sürecine dahil edilerek yıkılmakta ve taşıyıcı anne yalnızca çocuğun barındığı bir alana indirgenmektedir³⁷⁵. Oysa ebeveynlik sevgisi üzerinden gelişen ebeveynlik hakları çocuğun yararının gözetilmesini gerektiren haklardır ve bu haklardan ancak çocuğun yararının gerektirdiği ölçüde vazgeçilebilir³⁷⁶. Taşıyıcı annelikte ise vazgeçiş bebeğin yararından ziyade annenin yararı için yapılmaktadır. Böylece anne-bebek arasındaki güven ilişkisinin yerini mülkiyet ilişkisi almaktadır³⁷⁷. Satışı yapılan şey bebeğin kendisi değil bebek üzerindeki hak olsa dahi bu satış bebeğin kendisine de bir tür ürün muamelesi yapılması sonucunu doğurmaktadır. Bu sebeplerden ötürü görüşü savunan yazarlar taşıyıcı anneliğin kısıtlanmasını veya yasaklanmasını desteklemektedir³⁷⁸.

Bir üst başlıkta değinildiği üzere ebeveynin çocuklar üzerindeki mutlak mülkiyet anlayışının çalışmamızda konu edinilen liberteryen düşün içerisinde yankılanımlarına tanık olunamamıştır. Liberteryenler daha ziyade çocukların kendi mülkiyetlerini ellerinde bulundurduklarını fakat doğumlarından itibaren bir süre yeterli bilgi, deneyim veya yeteneğe sahip olamadıklarından bahisle kendi başlarına hayatlarını idame ettiremeyeceklerini dikkate almaktadır. Bu nedenle çocuklara olgunluk kazandıkları ana kadar ebeveynleri tarafından emaneten sahip olduğu düşünülmektedir³⁷⁹. Ebeveynlerin çocuklarla kurduğu bu ilişkinin liberteryen saldırmazlık ilkesini belli bir ölçüde ihlal edeceği apaçık olsa da kaçınılmaz olan bu

³⁷³ Anderson, a.g.e., s. 75 vd.

³⁷⁴ Anderson, a.g.e., s. 75.

³⁷⁵ Satz, D. (2010). *Why Some Things Should Not Be For Sale*, Oxford University Press, New York vd., s. 121.

³⁷⁶ Anderson, a.g.e., s. 75, 76.

³⁷⁷ Burada taşıyıcı annenin gözettiği mülkiyet ve kazanç amacının yalnızca maddi kazançla ilişkilendirilmemesi gerektiği belirtilmektedir çünkü özgeci taşıyıcılıkta da kadın her ne kadar maddi kazanç amacı gütmese de diğerkâm amaçlar gütmeye devam etmektedir bkz. Anderson, a.g.e., s. 76.

³⁷⁸ Bebeği alınıp satılabilen bir ürüne indirgediği iddiasıyla taşıyıcı anneliğe karşı çıkan fakat kürtajı destekleyen yazarların çelişki içerisinde olduğu ileri sürülmektedir. Şöyle ki, ebeveynlik ilişkisinin satış yoluyla piyasaya dahil edilemeyeceğini ileri sürenlerin aynı zamanda kürtajı desteklemesi durumunda bebeğin satılamayacağı fakat öldürülebileceği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bir kadının bebeğini kürtaj ettirmek istemesi veya bebek doğduktan sonra onu istememe olasılığı, anne-bebek arasında böyle bir ebeveynlik bağının varlığını sorgulatmaktadır. Bu bağın anne-bebek arasında kurulan doğal bir bağdan ziyade geleneksel düşünceye uygun aile ve kadın rollerinden kaynaklanabileceği ileri sürülmektedir bkz. Satz, a.g.e., s. 122.

³⁷⁹ Feser, a.g.e., s. 94.

durum karşısında liberteryenizmin sınırlarının biraz gevşetildiği görülmektedir³⁸⁰. Ebeveyn-bebek ilişkisi konusunda liberteryen düşünceyi kendi arasında asıl ayıran nokta ise, çocukların durumu göz önünde bulundurularak ebeveynlere çocukların bakımı ve gözetimi hakkında sorumluluk yüklenip yüklenmeyeceğidir. Burada bahsi geçen sorumluluğun ahlaki değil hukuki sorumluluk olduğu vurgulanmalıdır zira liberteryenizm, eylemleri toplumda kabul gören doğrular ve ahlak yargıları üzerinden değil hukuki zeminden incelemektedir³⁸¹. Nasıl ki devredilmezlik ve uygulanabilirlik bahsinde geçen şarkıcı örneğinde şarkıcının sözüne sadık kalmayarak son anda sahne almaktan vazgeçmesinin ahlaken yanlış olabileceğini fakat hukuki olarak sonuç doğurmayacağını ifade ettiysek aynı şekilde burada da bir ebeveynin çocuğuna bakım ve koruma vermek gibi toplumca kabul edilen bir yükümlülüğünün olması ile bu yükümlülüğün hukuki boyutta anlam kazanması arasında ayırım yapma gerekliliği³⁸² unutulmamalıdır. Liberteryenizm birincisinden ziyade ikincisiyle ilgilenmektedir.

Liberteryenizmin bir kanadı bebeklerin ebeveynleri tarafından oluşturulduklarını ve yardıma muhtaç canlılar olduklarını ileri sürerek ebeveynlerin çocuklar üzerinde bakım ve koruma gibi yükümlülükleri olduğunu ifade etmekte ve bunu “*ebeveynlik yükümlülükleri*” (*parental obligations*) olarak isimlendirmektedir. Doris Gordon ve Stephan Kinsella gibi düşünürler bu kanatta yer almaktadır. Liberteryenizmin diğer kanadı ise ebeveynlere yüklenen yükümlülükler için ileri sürülen sebepleri yetersiz bulmakta ve ebeveynlerin çocuklarına karşı saldırmazlık hakkının ihlali dışında fazladan bakım ve koruma gerektiren bir yükümlülüğünün bulunmadığını kabul etmektedir. Murray N. Rothbard, Walter E. Block ve Wendy McElroy gibi düşünürler bu kanatta yer almaktadır³⁸³.

İki kanat arasındaki düşünce farklılığının ortaya çıkma sebeplerinden belki de en önemlisi liberteryenizm içerisindeki bir kısım düşünürün kişilerin pozitif yükümlülükler altına girebilmesinin liberteryen teoriyle uyumunu inkâr etmesi,

³⁸⁰ Block, Smith, Reel, a.g.e., s. 85.

³⁸¹ Varricchio & Block, a.g.e., s. 127.

³⁸² Liberteryen ebeveyn hakları anlayışının *hukukilik temelinde* tartışıldığına dair benzer bir görüş için bkz., Horwitz, S. & Pekel, A. (2015). “Hayekyen Ebeveyn Hakları Teorisi”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 81, 105-112, s. 108.

³⁸³ Ebeveynlerin yükümlülükleriyle ilgili teoriler Stephan Kinsella tarafından *ebeveynlik mülkiyeti teorisi* (*the theory of parental ownership*), *hayırseverlik olarak ebeveynlik teorisi* (*the theory of parenting as charity*) ve *ebeveynlik sorumlulukları teorisi* (*the theory of parental responsibility*) olarak üçe ayrılmıştır bkz. Kinsella, S. (2024d, Haziran 22). “Desyllas: Three Theories of Parental Obligations”, Erişim adresi: <https://stephankinsella.com/2024/06/desyllas-three-theories-of-parental-obligations/>, Erişim tarihi: 30.11.2024.

diğerlerinin ise bu tür yükümlülüklerin belli durumlar altında ortaya çıkabileceğini düşünmesidir. Çocuk sahibi olmanın aynı zamanda ebeveynlere birtakım yükümlülükler yüklediğini düşünenlere göre pozitif yükümlülüklerin liberteryenizmle külliyen bağdaşmadığı fikri hatalıdır³⁸⁴. Eğer ortada özellik arz eden durumlar mevcutsa liberteryenizmle uyumlu bir temelde pozitif yükümlülüklerin doğması muhtemeldir. Buna göre pozitif yükümlülükler *sözleşmeyle kararlaştırıldığında* veya *bir başkasının mülkiyetinin ihlali* durumunda liberteryen düşünceyle uyumlu biçimde ortaya çıkabilecektir³⁸⁵.

Sözleşmesel yükümlülük bir yana, ebeveyn-çocuk ilişkisine bakılması için *ihlalden kaynaklı* yükümlülüklerin incelenmesi önem arz etmektedir. Bu tür bir yükümlülük kişinin bir başkasını tehlikeye atması durumunda ortaya çıkmaktadır. Masum bir insanın kasten veya ihmalle tehlikeye atılması durumunda o kişinin korunması tehlikeye atanın yükümlülüğündedir³⁸⁶. Saldırmazlık ilkesine paralel olarak kurulan bu yükümlülük *tehlikeye atmama ilkesi (non-endangerment principle)* olarak da tanımlanmaktadır³⁸⁷. Bu ilke, başkalarının hayatını etkileyebileceğini öngördüğümüz eylemlerimizden sorumlu olduğumuz fikrine dayanmaktadır. Bir bebeğin dünyaya gelmesi anne ve babanın cinsel ilişkisi sonucu ortaya çıkmaktadır ve bu eylemin muhtemel sonuçları taraflarca bilinmektedir³⁸⁸. Dolayısıyla dünyaya gelmek konusunda hiçbir seçim yapamayan bir bebeğin korunması, beslenmesi ve bakılması gibi pozitif eylemler ebeveynlerin yükümlülüğündedir³⁸⁹. Çocuğun dünyaya gelmesinin ona yaşam bahşetmek olduğu ve bu yüzden yükümlülük doğurmayacağını iddia edenler karşısında ise buradaki asıl noktanın bebeğin onayının alınmaması olduğundan bahsedilmektedir³⁹⁰.

³⁸⁴ Kinsella, a.g.e., 2024d.

³⁸⁵ Kinsella, S. (2006, Eylül 7). "How We Come to Own Ourselves", Mises Daily, Erişim adresi: <https://mises.org/mises-daily/how-we-come-own-ourselves>, Erişim tarihi: 30.11.2024.

³⁸⁶ Örneğin, gölde boğulan birinin yanından geçerken onu kurtarmak konusunda kişinin hukuken uygulanabilir bir yükümlülüğü doğmamaktayken, kişi boğulanı göle kendisi atmışsa onu kurtarma yükümlülüğü doğmaktadır bkz. Kinsella, a.g.e., 2006; Dominiak, L. (2015). "Libertarianism and Obligatory Child Support", *Polish Political Science Studies*, 48, 90-106, s. 94.

³⁸⁷ Gordon, D. (1999b). "Abortion and rights: applying libertarian principles correctly", *International Journal of Sociology and Social Policy*, 19(3-4), 96-126, s. 98, 99.

³⁸⁸ Gordon, D. (1999c). "How I became pro-life: remarks on abortion, parental obligations and the draft", *International Journal of Sociology and Social Policy*, 19(3-4), 14-21, s. 18.

³⁸⁹ Gordon, a.g.e., 1999c, s. 15-16; Kinsella, a.g.e., 2006.

³⁹⁰ Gordon, a.g.e., 1999c, s. 19. Gordon, bu fikri kürtaj konusunda yaşam yanlısı pozisyonunu desteklemek için de kullanmaktadır. Ona göre kadın, bebeği onun rızasını almadan oluşturmuştur ve onu öldürmeme yükümlülüğü altındadır. Bu yükümlülük bebek doğduktan sonra da devam edecektir bkz. Gordon, a.g.e., 1999b, s. 98, 99; Gordon, a.g.e., 1999c, s.15. Benzer bir düşünce iki liberteryen düşünür olan Walter Block ve Jakob

Ebeveynlere pozitif yükümlülükler yüklenmesini öngören görüşün aksine ebeveynlerin çocuklarına karşı bir bakım veya koruma yükümlülüğü olmadığını ileri süren görüşün en önemli temsilcilerinden biri Rothbard'dır. *Özgürlüğün Etiği (The Ethics of Liberty)* isimli eserinde Rothbard, ebeveynlerin çocuklarıyla arasında kurulacak ilişkinin niteliklerini oldukça ayrıntılı biçimde ele almıştır. Liberteryen düşüncede kişinin ferdi otonomisini ifade eden öz sahiplik ilkesinin aklını kullanabilen yetişkinlere özgü olduğunu ileri süren Rothbard, çocukların durumuna ayrıca değinmektedir³⁹¹. O, bebekleri doğumdan önce annenin vücudunda yaşayan ve annenin mülkiyetine dahil olan bir canlı olarak görmektedir. Doğum sonrasında ise annenin vücudundan ayrılan bebek ayrı bir varlık kazanmakta, potansiyel bir yetişkin arz etmekte ve saldırmazlık ilkesinin muhatabı olmaktadır³⁹². Bu aşamadan sonra ebeveynler ile çocuk arasında İngilizce literatürde "guardianship" olarak geçen ve Türkçeye "koruyuculuk" veya "velayet/vesayet" şekillerinde çevrilebilecek olan bir tür koruma ilişkisi kurulmaktadır³⁹³. Bu koruma ilişkisinin mutlak bir mülkiyet hakkı özelliği arz etmemesi sebebiyle ebeveynlerin çocuk üzerinde sakatlama veya öldürme gibi tasarruflarda bulunması kabul edilmemektedir³⁹⁴.

Liberteryenizmin özgürlükçü bir felsefe olması, çoğu düşünürün onu negatif yükümlülüklerle temellendirmesine neden olmuştur zira negatif yükümlülükler ihlal etmemeyi içermektedir. Bu yönüyle kişilerin birtakım eylemlerde bulunmakla

Wisniewski arasındaki kürtaj tartışmalarında da sunulmuştur. Tartışmalarda Wisniewski, kadının gebe kalarak bebeği tehlikeli bir ortama attığı için onu koruması gerektiğinden bahisle kürtaj hakkının olmadığını savunurken Block, yaşamın bebeğin durumunu kötüleştirmede gerekçesiyle tehlikeye atma argümanının kürtaj karşıtlığını desteklemekte kullanılamayacağını ileri sürmektedir bkz. Wisniewski, J. B. (2011). "Response to Block on Abortion, Round Three", *Libertarian Papers*, 3(6), 1-6, s. 5; Block, W. E. (2011b). "Response to Wisniewski on Abortion, Round Three", *Libertarian Papers*, 3(37), 1-21, s. 9. Block ve Wisniewski arasındaki kürtaj tartışmalarının daha detaylı bir okuması için bkz. Özdemir & Didin, a.g.e.

³⁹¹ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 97. Bu düşünce, Locke'un, çocukların doğdukları anda özgürlüklerine tam olarak kavuşmadıkları fikriyle paralellik göstermektedir. Ona göre çocuklar dünyaya geldikleri andan itibaren ebeveynlerin onlar üzerinde birtakım kısıtlama ve kural koyma yetkileri bulunmaktadır. Fakat bu yetkiler geçici niteliktedir. Çocukların yaşı ve aklı geliştikçe bu yetkiler de azalarak bitecektir bkz. Locke, a.g.e., p. 55. Benzer şekilde Rothbard da ebeveynlerin çocuklar üzerindeki emanetçiliğinin zamanla sınırlılığını vurgulamıştır. Bu zamansal sınırlılık güncel hukuk sistemlerinde olduğu gibi 18 veya 21 yaş türünden değildir zira her çocuk farklı zamanlarda olgunlaşmaktadır. Ona göre bir çocuk evden ayrıldığında veya kaçtığında tam öz sahipliğini kazanmış olacaktır bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 103. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Block, Smith, Reel, a.g.e., s. 86. Rothbard'ın -içerisinde ebeveyn çocuk ilişkisinin de yer aldığı- felsefi düşüncelerinin genel görünümünü ele alan bir çalışma için ayrıca bkz. Dülger, M. (2024). "Murray N. Rothbard'ın Liberteryen Hukuk Kuramı: Felsefi Ana Hatları ve Politik Çıktıları", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 30(2), 1-15.

³⁹² Rothbard, a.g.e., 1998, s. 100.

³⁹³ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 100.

³⁹⁴ Block, Smith, Reel, a.g.e., s. 86.

yükümlü olduğu pozitif yükümlülük anlayışından ayrılmaktadır³⁹⁵. Buradan çıkan sonuç ise nasıl ki hiç kimsenin diğerine karşı pozitif bir yükümlülüğü bulunmuyorsa buna paralel olarak ebeveynlerin de çocuklara karşı saldırmazlık ilkesini ihlal etmemeleri dışında herhangi bir yükümlülükle bağlanmayacak olmasıdır³⁹⁶. Ebeveynler çocuklarının öz sahiplik haklarına ve saldırmazlık ilkesine saygı gösterecek ve onlara karşı sakatlama ve öldürme gibi eylemlerde bulunmayacaklardır. Fakat ebeveynlerin çocukların bakımını, beslenmesini veya eğitimi sağlamak gibi pozitif bir yükümlülükleri de bulunmamaktadır çünkü ebeveyne böyle bir yükümlülük yüklemek zorlama anlamına gelecek ve ebeveynlerin mülkiyet hakkının ihlalini teşkil edecektir³⁹⁷.

Pozitif yükümlülükleri yadsıma noktasında liberteryenizmin bu kanadı da ikiye ayrılmış vaziyettedir. Ayrılığın sebebi, saldırmazlık ilkesini ihlal edemeyecek olan bir ebeveynin çocuğunu öldüremeyeceği kabulünün ihmalkâr eylemleri içerip içermediği noktasıdır. Block'a göre ebeveyn, çocuğuna daha fazla bakmak istemiyorsa illa onun bakımına devam etmek gibi bir pozitif yükümlülük altında kalmayacaktır. Fakat annenin bebeği beslememesi ve açlıktan ölmesini beklemesi durumu da liberteryen düşünceyle uymamaktadır. Block bunu ortaya koymak için donut şeklindeki arazi örneğini vermektedir. Buna göre, donut şeklindeki bir arazide donutun içindeki boşluk kısma A, donutun hamurlu yuvarlak kısmına B ve donutun etrafını çevreleyen araziye C dersek, B'ye sahip olan kişinin A üzerinde de kontrolünün bulunması ve C'dekilerin A'ya ulaşmasını engellemesi gündeme gelecektir. Liberteryen emek teorisi gereği B, A'ya dokunmadan onun üzerinde etkili bir kontrol sahibi olamayacak ve C'nin A'ya dokunmasını engelleyemeyecektir³⁹⁸. Örnek, ebeveyn ve bebek ilişkisine uyarlandığında ise bebek A'ya, ebeveyn B'ye ve diğer insanlar C'ye benzetilebilecektir. Ebeveyn, eğer bebeğe daha fazla bakmak istemiyorsa bebeğin ve

³⁹⁵ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 100; McElroy, W. (2013, Şubat 11). "The Grayness of Children's Rights", WendyMcElroy.com, Erişim adresi: <http://wendymcelroy.com/plugins/content/content.php?content.299>, Erişim tarihi: 17.12.2024; Block, Smith, Reel, a.g.e., s. 88. Örneğin, bir kişi mülkiyet hakkına ve mülkiyetinin ihlal edilmemesi hakkına sahiptir fakat kendisine başkaları tarafından asgari bir geçim ücreti sağlanması hakkına sahip değildir. Çünkü bu kişiye sağlanan böyle bir hak, ücreti sağlamak zorunda kalanların mülkiyet hakkını ihlal edecektir. Örnek için bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 100.

³⁹⁶ Rothbard, bir diğer yükümlülük olarak çocuğun evden ayrılması veya kaçmasına saygı göstermeyi belirtmektedir bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 103.

³⁹⁷ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 100.

³⁹⁸ B'nin, C'dekilerin A'ya dokunmasını engellemesi durumunda *yasadışı engelleme (illicit precluding)* veya *önleme (forestalling)* yollarıyla hak ihlalinde bulunmuş olacağı belirtilmektedir bkz. Block, Smith, Reel, a.g.e., s. 88.

bebeğin bakımını üstlenmek isteyen diğer kişilerin haklarını ihlal edemeyecek ve çocuğun ihmal yoluyla açlıktan veya soğuktan ölmesini izleyemeyecektir. Bu yüzden çocuğu artık istemiyorsa öncelikle alternatif bir bakım veren bulması gerekecektir ve ancak hiçbir alternatif bakım veren bulamadığı takdirde bebeğin ihmal yoluyla ölmesine izin verebilecektir. Block, bu durumun ebeveynler üzerinde pozitif bir yükümlülük oluşturduğunu düşünmemektedir çünkü ebeveynin bebeği kilise merdivenlerine bırakması dahi üstüne düşeni yapması anlamına gelecektir³⁹⁹.

Rothbard ise ebeveynlerin bebeklerini sakatlayamayacağı veya öldüremeyeceğini ifade ettikten sonra ihmalkâr eylemle onların ölmelerine izin verebileceğini savunmaktadır⁴⁰⁰. Rothbard buradan hareketle ebeveynlerin çocuklarını yaşatma hususunda hukuken yükümlü olduğunu savunan düşüncelere eleştirilerde bulunmaktadır. Ebeveynlerin bebeklerini üretmelerinden bahisle ortaya atılan sözleşme düşüncesine Rothbard, *kürtaj* ile ebeveynlerin bakım yükümlülüğü arasında bir paralellik kurarak yanıt vermektedir⁴⁰¹. Ona göre gebe kadın bebeği dünyaya getirmek istemiyorsa kürtaj hakkı bulunmaktadır. Kürtaj hakkının tanınmaması kadınların öz sahiplik haklarının ihlali manasına gelecektir⁴⁰². Şöyle ki, hukuken uygulanabilir bir yükümlülüğün doğması sözleşme durumunda mümkün olacaktır⁴⁰³. Gebe kadın ile bebek arasında ise sözleşme değil, yalnızca bir söz vardır çünkü fetüs sözleşmeye girebilecek gönüllü ve bilinçli bir canlı değildir. Sözlerin hukuken uygulanabilir sonuçlar doğurmayacağı göz önüne alındığında gebe kadın çocuğu doğurmakla yükümlü kılınamayacaktır. Dahası, ortada bir sözleşme olduğu kabul edilse bile anne bebeği doğurmaya zorlanamayacaktır çünkü insan iradesi devredilebilir nitelikte değildir ve eğer anne bebeği doğurmak istemiyorsa bu iradeye aykırı şekilde bebeği taşımaya ve doğurmaya zorlamak onu köleleştirmek anlamına gelecektir⁴⁰⁴. Paralel şekilde doğmuş olan bir çocuk üzerinde de üretme düşüncesinden bahisle ebeveynin bakım yükümlülüğü iddia edilemeyecektir. Nasıl ki karnındaki bebeğini kürtaj ettirmek isteyen kadının çocuğu taşımaya zorlanması köleliğe benzetiliyorsa, çocuğuna bakım vermek istemeyen ebeveynin çocuğuna bakmaya

³⁹⁹ Block, Smith, Reel, a.g.e, s. 88, 89.

⁴⁰⁰ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 100.

⁴⁰¹ Rothbard'ın kürtaj konusundaki düşünceleri için bkz. Özdemir & Didin, a.g.e., s. 168.

⁴⁰² Rothbard, a.g.e., 1998, s. 98.

⁴⁰³ Uygulanabilirlik hakkında bkz. yukarıdaki 3.2.3. numaralı *Aşağılanma, Sömürülme ve Metalaştırılma Eleştirisine Karşı Liberteryen Sözleşme Teorisi* başlığı.

⁴⁰⁴ Rothbard, a.g.e, 1998, s. 98.

zorlanması da aynısını teşkil edecektir. Rothbard, işi biraz daha ileriye götürmekte ve ebeveynin ihmal yoluyla çocuğu öldürebileceği düşüncesinin altını doldurmaya çalışmaktadır. Ona göre, çocuklar üzerinde bir serbest piyasanın varlığı bu tür ihmalleri minimuma indirecektir⁴⁰⁵. Bu fikri aşırı bulanlara Rothbard'ın verdiği cevap ise zaten çocuklar üzerinde böyle bir serbest piyasanın olduğu fakat bunun “evlat edinme” kurumu altında ücretsizlikle sınırlandırıldığıdır⁴⁰⁶.

Değerlendirme: Görüldüğü üzere liberteryen ebeveyn-bebek ilişkisi bir tür emanet ilişkisine dayanmaktadır. Ebeveynlerin çocuklar üzerinde mutlak bir mülkiyet hakları olmadığı gibi çocuklara karşı saldırmazlık ilkesinin ihlalinin içerecek öldürme veya işkence etme gibi eylemlerde de bulunamayacakları belirtilmiştir. Liberteryenlerin bir kısmı ebeveynin bebekle arasındaki ilişkide çeşitli nedenlerden doğan bir bakım ve koruma yükümlülüğü öngörmüştür. Bir kısmı ise pozitif hak ve yükümlülüklerin liberteryen düşünceyle bağdaşmadığından bahisle ebeveynlerin bebeklerine karşı bakım ve koruma içeren bir pozitif yükümlülüğü olmadığını düşünmektedir.

Sunulanlar taşıyıcı anneliğe uygulandığında taşıyıcı annenin veya niyetli çiftin çocuk üzerinde mülkiyet sahibi olmadığı fakat bir tür emanet veya velayet sahibi olduğu sonucuna varılabilecektir. Öyleyse, ebeveynlerin çocuklarıyla ilişkisinin türü konusunda taşıyıcı anneliği eleştirenler ile liberteryenlerin aynı kanaatte olduğu söylenebilecektir. Asıl ayrışma, eleştirenlerin taşıyıcı annenin bebek üzerindeki ebeveynlik haklarını piyasaya konu edemeyeceğini düşünmesinden kaynaklanmaktadır.

Liberteryen düşüncede çocuk üzerindeki bakım yükümlülüğünü reddeden Block ve Rothbard gibi düşünürler için çocuğun üzerindeki ebeveynlik haklarının başkasına para karşılığında satılması kınanacak bir eylem olmaması bir yana, deyim yerindeyse tasvip edilen bir eylemdir. Zira bu görüşte ebeveynlerin çocuğa karşı bakım yükümlülüğü kabul edilmemekte, Rothbard en radikal hâliyle çocuğun ihmal yoluyla ölüme terk edilebilmesini dahi tutarlı bulmakta, Block ise biraz daha yumuşak bir tavırla çocuğun kilise merdivenlerine bırakılması gibi zahmetsiz eylemleri önermektedir. Dolayısıyla çocuğa bakmak istemeyen ebeveynin durumla ilgilenerak para karşılığında ebeveynlik haklarından vazgeçmesinde bu iki düşünürün

⁴⁰⁵ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 101.

⁴⁰⁶ Rothbard, a.g.e., 1998, s. 104.

penceresinden bir beis görülmeyeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Rothbard'ın apaçık şekilde evlat edinmenin yasal fakat ivazsız bir çocuk satışı olduğunu düşünmesi ve bu düşüncesine yer verdiği pasajda para karşılığı evlat edinmenin devlet tarafından engellenmesine karşı sitemkâr bir tutum izlemesi⁴⁰⁷ çıkarımımızı destekler niteliktedir. Benzer şekilde Block vd.'nin de çocuğuna bakım vermek istemeyen ebeveynlerin bu konuda pozitif bir yükümlülüğe sahip olmadığından bahisle onu evlat edindirebileceği, hastane veya kilise gibi yerlere bırakabileceği veya satabileceğini belirtmesi çıkarımımızı desteklemektedir⁴⁰⁸.

Ebeveynlerin çocuklar üzerinde bakım yükümlülüğünü savunan düşünürler için ise aynı kesinlikte bir yorum yapılamamaktadır. Bu düşünürlerin çalışmalarında bu neviden bir satışın hoş görülebilirliğine veya karşı çıkıldığına dair bir ibare tarafımızca bulunamamıştır. Fakat şimdiye kadar incelediğimiz liberteryen ilkeler bağlamında böyle bir satışın çocuğun öz sahiplik hakkına, saldırmazlık ilkesine, devredilmez haklar anlayışına ve çocuklar üzerindeki pozitif yükümlülüklerle aykırılık teşkil etmeyeceği sonucuna varılmaktadır. Neticede pozitif yükümlülükleri öngören yazarların bu fikirlerinin altında çocuğu bilinmezliklerle dolu bir dünyaya getirmelerinden ötürü onun sorumluluğunu da üstlenmeleri gerektiği çıkarımı yer almaktadır. Eğer bu yükümlülüğü çocuğun kendi ebeveynlerinden ziyade bir başkası daha iyi yerine getirebilecekse çocuğun yine de öz ebeveynlerinin yanında kalmasında diretilecek bir mekanizma liberteryenizm içinde bulunmamaktadır. Ebeveynlerin bu yükümlülüklerini devri karşılığında para alması da liberteryen sözleşme özgürlüğü bağlamında değerlendirilebilecektir. Dolayısıyla taşıyıcı anneliğin ebeveynlik sevgisinden doğan ebeveynlik haklarını piyasaya alet etmesinden bahisle kısıtlanması veya yasaklanması gerektiği eleştirisi kanımızca liberteryen düşünce içerisinde yankı bulamayacaktır.

⁴⁰⁷ Rothbard, New York'ta gerçekleşen bir olayı örnek göstermektedir. Olayda, çocuklarını satmak isteyen Yunan ailelerden alınan çocukların evlat edinmek isteyen çiftlere transferi sırasında devlet yetkilileri olaya el atarak bu satışı engellemiştir. Rothbard, Yunan ailelerin para kazanmasını, evlat isteyen çiftlerin evlat kazanmasını, çocukların ise onlara bakmak istemeyen bir aile yerine bakmaya gönüllü bir aile kazanmasını konu edinen bu sözleşmede herkesin kazandığını belirtmektedir bkz. Rothbard, a.g.e., 1998, s. 104, dn. 13.

⁴⁰⁸ Block, Smith, Reel, a.g.e., s. 88.

4. SONUÇ

Çalışmada taşıyıcı annelik uygulaması ve taşıyıcı annelik sözleşmeleri, bireysel özgürlükleri temel alan bir düşünce olan liberteryenizm perspektifinden incelenmiştir. Bu inceleme, liberteryen düşüncenin uyuşturucu kullanımı, fuhuş, kumar veya organ satışı gibi tartışmalı konularda ana akım görüşlerin aksine bireysel özgürlük temelli yaklaşımı nazara alındığında önem arz etmektedir. Hukuk sistemlerinde bu denli probleme sebep olan ve literatürde üzerine tartışmalar yürütülen bu konunun güncel dünyada ülkeler tarafından tolere edilirliği oldukça az olsa da gelecek yıllarda hasıl olabilecek böyle bir kabul ihtimalinin dahi altının doldurulması önemlidir zira bir hukuku o hukuk yapan şey, arkasında yatan felsefi arka plandır.

Çalışmada kullanılan kapsamıyla katı ve dar anlamda liberteryen düşüncenin taşıyıcı annelik meselesi üzerine yoğun bir fikir üretmedikleri görülmektedir. Bu durum bizi taşıyıcı annelik üzerine yapılmış mevcut çalışmalardan değil, liberteryenizmin diğer tezlerinden yola çıkılarak sonuca ulaşma yoluna itmiştir. Bu amaçla, liberteryen tezlerin ele alınacağı en uygun zeminin taşıyıcı annelik karşıtı eleştiriler olacağı düşünülmüştür zira tez konusunun nüveleri zihnimizde ilk oluştuğunda liberteryenizmin taşıyıcı annelik karşıtlarının aksine daha özgürlükçü bir tutum benimseyeceği düşüncesi ile yola çıkılmış ve böyle bir görüşün zıttıyla harmanlanarak aktarılmasının çalışmaya hem dinamizm hem de anlaşılabilirlik katacağı düşünülmüştür.

Liberteryenizmin “başkasına karşı saldırı teşkil edecek bir davranış göstermediğin sürece kendi hayatının patikasını dilediğin gibi oluşturabilir ve o patikada yürüyebilirsin” şeklinde özetlenebilecek öğretisinin *hayat patikasını belirleme* kısmını inşa etmek üzere ilk bölümde üreme motivasyonlarına yer verilmiştir. Azalan üreme oranlarına rağmen dünyada hâlâ pek çok insan kendi genetik bebeğine sahip olmak istemektedir ve bu istek pek çok insanın hayat gayesini teşkil etmektedir. Böylece çalışmanın ilk bölümünün sonunda insanlara bu hayat gayesini vadeden bir yöntem olan taşıyıcı anneliğin hayat patikalarından birini teşkil edebileceği gösterilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise taşıyıcı anneliğe yönelik eleştiriler “kadın odaklı” ve “çocuk odaklı” olarak ikiye ayrılmış ve her bir eleştirinin alt başlıklarına, o alt başlıklarla en uyumlu olan liberteryen ilke ekseninde yanıtlar aranmıştır. Buna göre, taşıyıcı anneliğin bir tür kölelik teşkil ettiği eleştirisi liberteryen öz sahiplik ilkesi

bağlamında karşılık bulamayacaktır. Kölelik hem taşıyıcı annelikle yalnızca çok sınırlı yönlerden örtüşmekte hem de bu örtüştüğü alanlar kişinin kendi bedeni üzerindeki mülkiyet haklarından bahisle özgürlük alanını ihtiva etmektedir.

Fahişelik ve taşıyıcı annelik uygulamasının kadınları sömürdüğü türevinden eleştirel iddialar yine öz sahiplik ve saldırmazlık üzerinden çürütülebilecektir. Liberteryen düşünceye göre eğer kişi, başkasının mülkiyet haklarına karşı açık ve doğrudan saldırı teşkil eden bir eyleme girişmiyorsa, bir eylem sırf toplum için tehlikeli olduğu veya ahlaken kabul edilmediği gibi gerekçelerle yasaklanmamalıdır. Kadınlar bu tür sözleşmelere rıza göstermekte ve sürecin getirdiği zorluklara katlanmaktadır. Bu durum yalnızca fuhuş veya taşıyıcı annelikte değil, ağır şartlar içeren tüm iş sözleşmelerinde böyledir.

Taşıyıcı anneliğin liberteryenizmde çatlaklara yol açtığı asıl kritik noktalar liberteryen devredilmez haklar anlayışı ve spesifik ifa yükümlülükleridir. İnsanın kendi bedeni üzerindeki öz sahipliğinin devredilebilirliği konusunda ayrılığa düşen liberteryenlerin bir kısmı çeşitli sebeplerle öz sahipliğin devredilemeyeceğini savunurken bir kısmı ise mülkiyet hakkının tasarrufu da kapsamı dolayısıyla öz sahipliğin devredilebileceğini düşünmektedir.

Devredilmezlik savunusu yapan liberteryenlerin kişinin öz sahipliğini başkasına devretmesini içeren gönüllü kölelik sözleşmesinin hukuken uygulanabilirliğini kabul etmedikleri ve her an sözleşmeden dönülebileceğini ifade ettikleri; devredilebilirlik savunusu yapan liberteryenlerin ise geçerli irade beyanına bağlı bir sözleşmeden geri dönülemeyeceğinden bahisle gönüllü köle olmayı kabul eden kişinin bu beyanını geri alamayacağını düşündükleri görülmektedir.

Liberteryen sözleşme terosi kapsamında ele alınan spesifik ifa yükümlülükleri ile de yakından ilişkili olan devredilmez haklar, gelecekteki iradesini bağlayıcı bir söz veren kişinin ileriki zamanlarda fikrini değiştirerek bu iradeyi çekmesi durumunda ilk başta kararlaştırılan ifaya yani spesifik ifaya meşru şekilde zorlanıp zorlanamayacağını ifade etmektedir. Tıpkı metinde detaylarıyla verilen cambaz koruyucusu ve şarkıcı örneklerinde olduğu gibi bir kadının, dokuz aylık süre için bir çocuğu taşımasını içeren taşıyıcı annelik sözleşmesi de spesifik bir ifa içermektedir. Bu bağlamda, taşıyıcı annelik sözleşmelerinin yapılmasında liberteryen öz sahiplik ve sözleşme özgürlüğü ilkeleri ekseninde bir beis görülme de sözleşmeye aykırılık hâlindeki

uygulanabilirlik konusunda düşüncelerin çatallanacağı ortaya çıkmaktadır. İçerisinde Rothbard, Kinsella ve Barnett gibi liberteryenlerin olacağı düşünülen kanadın taşıyıcı annelik sözleşmesi yapıldıktan sonra fikrini değiştiren ve örneğin bebeği kürtaj ettirmek isteyen taşıyıcı kadının gebeliğe zorlanamayacağını, eğer sözleşme esnasında bir karşılık verilmişse ancak bu maddi karşılığın talep edilebileceğini savunacakları düşünülmektedir. Block gibi liberteryenlerin yer aldığı diğer kanadın ise sözleşme ile bağladığı anda geçerli şekilde iradesini devretmiş olan taşıyıcı kadının sözleşmeden dönmesinin mümkün olmadığını, gerekirse gebeliği devam ettirmeye zorlanabileceğini iddia edecekleri düşünülmektedir.

Taşıyıcı anneliğin bebek satışı veya bebek üzerindeki hakların satışını teşkil ettiğinden bahisle yapılan eleştirilerin ise liberteryen düşüncede genel olarak bir karşılık bulmayacağı söylenebilecektir. Konuyla ilgili ilk olarak ebeveynin kim olduğu bahsine değinilmiş ve genetik ebeveynliği savunanların olduğu kadar niyete bağlı ebeveynliği savunanların da mevcut olduğu görülmüştür. Ardından, liberteryenlerin, ebeveynlerin çocuklar üzerinde mutlak bir mülkiyet hakkı olmadığı noktasında taşıyıcı annelik eleştirmenleriye uzlaştıkları ortaya konmuştur. Fakat liberteryenlerin ebeveyn-bebek ilişkisi noktasında bir ayrışma yaşadıkları ve bir kısım liberteryenin ebeveynlere bakım verme konusunda pozitif yükümlülük yüklerken bir kısım liberteryenin ebeveynlere negatif yükümlülükler hariç bir yük getirmediği görülmektedir.

Ebeveynlere yalnızca negatif yükümlülükler yükleyen Rothbard ve Block gibi liberteryenlerin, bebeklerine bakım vermek istemeyen ebeveynlerin çocukları üzerindeki ebeveynlik haklarını ücretli şekilde başkalarına devredebileceği yani satabileceği sarahaten belirtilmektedir. Ebeveynlere pozitif bakım yükümlülüğü yükleyen Gordon ve Kinsella gibi liberteryenlerin ise konuyla ilgili net bir ifadesine rastlanılamasa da çocuğun yararını ve bakımını önemsemelerinden bahisle ebeveynlik haklarının ücret karşılığında çocuğa daha iyi bakım verecek kişilere satılmasında bir beis görmeyecekleri ihtimalinin ağır bastığı düşünülmektedir.

Taşıyıcı annelik toplumsal, dini, hukuki ve siyasi pek çok sahada problemlere sebebiyet veren ve tartışmalar yaratan bir uygulamadır. Çalışmada aktarmaya çabaladığımız liberteryen perspektifin taşıyıcı annelik üzerine tüm sorunlara cevap vermediği ve liberteryen bakış açısı kabul edilse dahi pek çok problemin baki kalacağı hatırdan çıkarılmamalıdır. Neticede, taşıyıcı annelik pratiğine karşı geliştirilen

muhafazakâr kaygıların ve bireysel özgürlüğe değer veren liberteryen tutumların sentezlenmesinden doğacak bir tutum tercih edilebilecektir. Böylece muhafazakâr kaygılar dikkate alınarak taşıyıcı annelikten doğan sorunlar halı altına süpürülmeyecektir. Liberteryen bireysel otonomi anlayışı dikkate alınarak ise hukuken tanınan bir sistem oluşturulacak ve daha büyük problemlerin doğması engellenebilecektir zira çalışmada da aktarıldığı üzere yasaklamalar her zaman kişileri yasak eylemleri yapmaktan alıkoymamaktadır.

Son kertede taşıyıcı annelik, çocuk sahibi olmak isteyen çiftlere getirdiği büyük faydanın yanı sıra büyük problemleri de peşi sıra sürüklemektedir. Çalışma ile amacımız, hangi veçhesinden bakılırsa bakılsın karmaşık olan bu uygulamaya çözüm sunmak değil, yalnızca sunulacak çözümlerin bir parçası olabilecek liberteryen bakış açısını sunmaktır. Bu sayede konu hakkındaki literatüre ve gelecekte yapılma ihtimali olan düzenlemelere katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abakar Djiddo, H. & Özdemir, R. (2024). "Fertility Desire of Women and Related Factors: Karabuk and N'Djamena Samples", *Unika Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(2), 719-733.
- Abbasoğlu Özgören, A. & Türkyılmaz, A. S. (2023). "Changing Fertility Preferences in Türkiye: Analyses by Parity". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(59), 321-355.
- AIHM Kararı: Mennesson v. Fransa, Başvuru no: 65192/11, 26/06/2014
- AIHM Kararı: Labassee v. Fransa, Başvuru no. 65941/11, 26/06/2014
- AIHM Kararı: K.K. ve diğerleri v. Danimarka, Başvuru no. 25212/21, 06/12/2022
- AIHM Kararı: Paradiso ve Campanelli v. İtalya, Başvuru no: 25358/12, 24/01/201
- AIHM Kararı: A.M. v. Norveç, Başvuru no: 30254/18, 24/03/2022
- Akıncı, Ş. (1996). *Türk Özel Hukukunda İnsan Kökenli Biyolojik Madde (Organ-Doku) Nakli Kavramı ve Bundan Doğan Hukuki Sonuçlar*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Aktaş, G. (2013). "Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30(1), 53-72.
- Akyuz, A., Seven, M., Sahiner, G., Bakır, B. (2012). "Studying The Effect of Infertility on Marital Violence in Turkish Women", *Royan Institute International Journal of Fertility and Sterility*, 6(4), 286-293.
- Akyüz, E. (1983). "Medeni Kanuna Göre Ana Babanın Çocuğu Yetiştirme Görevi", *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 16(1), 511-529.
- Ali, S., Sophie, R., Imam, A. M., Khan, F. I., Ali, S. F., Shaikh, A., Farid-ul-Hasnain, S. (2011). "Knowledge, perceptions and myths regarding infertility among selected adult population in Pakistan: a cross-sectional study", *BMC Public Health*, 11(760), 1-7.
- Allen, A. L. (1990). "Surrogacy, Slavery, and the Ownership of Life", *Harvard Journal of Law*, 13(1), 139-149.
- Ameh, N., Kene, T. S., Onuh, S. O., Okohue, J. E., Umeora, D. U. J., Anozie, O. B. (2007). "Burden Of Domestic Violence Amongst Infertile Women Attending Infertility Clinics In Nigeria", *Nigerian Journal of Medicine*, 16(4), 375-377.
- Anderson, E. (1990). "Is Women's Labor a Commodity?", *Philosophy & Public Affaris*, 19(1), 71-92.

- Andolina, C., Papaleo, E., Luhakova, V. (2023, Ekim 30). "Homologous IVF: who can access it and how it works", *Gruppo San Donato*, Erişim adresi: <https://www.gsdinternational.com/news/homologous-assisted-fertilization-who-can-access-it-and-how-it-works#:~:text=Homologous%20IVF%20is%20the%20set,in%20order%20to%20achieve%20pregnancy>, Erişim tarihi: 13.11.2024.
- Annas, G. J. (1987). "Baby M: babies (and justice) for a sale", *The Hastings Center Report*, 17(3), 13-15.
- Annas, G. J. (1988). "Death without Dignity for Commercial Surrogacy: The Case of Baby M", *The Hasting Center Report*, 18(2), 21-24.
- Applegarth, L. D. & Riddle, M. P. (2007). "What Do We Know and What Can We Learn from Families Created Through Egg Donation?", *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy*, 6(2), 90-96.
- Applegarth, L. D. (2014). "Oocyte Donation: Psychological Aspects", James M. Goldfarb (Ed.), *Third-Party Reproduction: A Comprehensive Guide* içinde 41-51.
- Ardabilly, H. E., Moghadam, Z. B., Salsali, M., Ramezanzadeh, F., Nedjat, S. (2011). "Prevalence and risk factors for domestic violence against infertile women in an Iranian setting", *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 112(1), 15-17.
- Aristoteles. (2017). *Politika*, Çev. Özgüç Orhan, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Arneson, R. J. (1992). "Commodification and Commercial Surrogacy", *Philosophy & Public Affairs*, 21(2), 132-164.
- Asch, R. H., Balmaceda, J. P., Ellsworth, L. R., Wong, P. C. (1986). "Preliminary experiences with gamete intrafallopian transfer (GIFT)", *Fertil Steril*, 45(3), 366-371.
- Ayan, M. (1991). *Tıbbi Müdahalelerden Doğan Hukuki Sorumluluk*, Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara.
- Aydın, M. B. (2013). "Yapay Döllenme Tekniklerinin Soybağı Hukuku ve Kişilik Hakkı Bakımından Sonuçları", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, Ö. (2014). *Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemlerinden Doğan Hukuki Sorumluluk*, Legal Yayıncılık, İstanbul.
- Az, A. & Karaman, M. İ. (2022). "Üremeye yardımcı tedavi yöntemleri ve etik sorunlar: Mümkün olan her şey ahlaki midir?", *Androloji Bülteni*, 24(4), 278-287.
- Baby M, 109 N. J. 396 (1988). Erişim adresi: <https://law.justia.com/cases/new-jersey/supreme-court/1988/109-n-j-396-1.html>.
- Baby M, 217 N.J. Super. 313 (1987). Erişim adresi: <https://law.justia.com/cases/new-jersey/appellate-division-published/1987/217-n-j-super-313-0.html>.
- Baier, A. (1986). "Trust and Antitrust", *Ethics*, 96(2), 231-260.

- Barnett, R. E. (1986). "Contract Remedies and Inalienable Rights", *Social Philosophy & Policy*, 4(1), 179-203.
- Barnett, R. E. (2007), "Modern Liberteryenizmin Ahlâki Temelleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, 12(45), 9-26.
- Bayraktar, E. (2018). "Toplumsal Cinsiyet, Kültür ve Şiddetin İnfertilite ile İlişkisi", *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 27(3), 234-238.
- Ber, R. (2000). "Ethical Issues in Gestational Surrogacy", *Theoretical Medicine and Bioethics*, 21(2), 153-169.
- Berger, D. M. (1974). "Psychological Assessment of the Infertile Couple", *Canadian Family Physician*, 20(10), 89-90.
- Bidinotto, R. J. (1997). "David and Leviathan", The Atlas Society, Erişim adresi: <https://www.atlassociety.org/post/david-and-leviathan>, Erişim tarihi: 10.12.2024.
- Blakeslee, S. (1984, 4 Şubat), "Infertile Woman Has Baby Through Embryo Transfer", *The New York Times*, Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/1984/02/04/us/infertile-woman-has-baby-through-embryo-transfer.html>, Erişim tarihi: 13.12.2024.
- Block, W. E. (1969). "Voluntary Slavery", *The Libertarian Connection*, 1(3), 9-11.
- Block, W. E. (2000). "Libertarianism vs. Objectivism: A Response to Peter Schwartz", *Reason Paper*, 26, 2000, 39-62.
- Block, W. (2003). "Toward a Libertarian Theory of Inalienability: A Critique of Rothbard, Barnett, Smith, Kinsella, Gordon, and Epstein". *Journal of Libertarian Studies*, 17(2), 39-85.
- Block, W. E. (2004). "Radical Libertarianism: Applying Libertarian Principles to Deal with the Unjust Government, Part II", *Reason Papers*, 28, 85-109.
- Block, W. E. (2011). "David Friedman and Libertarianism: A Critique", *Libertarian Papers*, 3(35), 1-33.
- Block, W. E. (2011b). "Response to Wisniewski on Abortion, Round Three", *Libertarian Papers*, 3(37), 1-21
- Block, W. E. (2014). "Toward a Libertarian Theory of Evictionism", *Journal of Family and Economic Issues*, 35(2), 290-294.
- Block, W. E., Smith, E., Reel, J. (2014). "The natural rights of children", *International Journal of Health Policy and Management*, 2(2), 85-89.
- Block, W. E. (2015). "The Death Penalty: Response to Ron Paul", *Criminal Justice Ethics*, 34(3), 339-349.
- Block, W. E. (2021). "The Host Mother", *Defending the Undefendable III* içinde s. 105-107, Springer, Singapore.
- Block, W. E. (2023). "Rejoinder to Kinsella on Ownership and the Voluntary Slave Contract", *Mest Journal*, 11(1), 1-8.

- Börü, Ş. P. (2019). “Aile Hukukunda Zor Bir Dönemeç: Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Güncel Gelişmeler”, *Public and Private International Law Bulletin*, 39(1), 63-110.
- Brandel, A. (1995). “Legislating Surrogacy: A Partial Answer to Feminist Criticism”, *Maryland Law Review*, 54(2), 488-527
- Brennan, J. (2011, Mart 3). “Neoclassical Liberalism: How I’m Not a Libertarian”. Bleeding Heart Libertarians, Erişim adresi: <https://bleedingheartlibertarians.com/2011/03/neoclassical-liberalism-how-im-not-a-libertarian/>. Erişim tarihi: 09.12.2024.
- Brennan, J. (2015). *Liberteryenizm: Herkesin Bilmesi Gerekenler*, Çev. Atilla Yayla, Liberte, Ankara.
- Brennan, J. & Jaworski, P. (2015b, Kasım 2). “If You May Do It For Free, You May Do It for Money”, Cato Unbound, Erişim adresi: <https://www.cato-unbound.org/2015/11/02/jason-brennan-peter-jaworski/you-may-do-it-free-you-may-do-it-money/>, Erişim tarihi: 10.12.2024.
- Brennan, J. (2020, Haziran 1). “The End”, Bleeding Heart Libertarians”, Erişim adresi: <https://bleedingheartlibertarians.com>, Erişim tarihi: 09.12.2024.
- Brennan, J. & Jaworski, P. (2022). *Markets without Limits: Moral Virtues and Commercial Interests*, Routledge, New York.
- Brown, E. N. (2021, Mayıs 5). “Sex Work”, Libertarianism.org, Erişim adresi: <https://www.libertarianism.org/topics/sex-work#:~:text=Libertarians%20believe%20that%20sex%20work,sex%20workers%20or%20sex%20businesses>, Erişim tarihi: 04.12.2024.
- Büyükbuğa Tarhan, B. (2018). “Anarko Kapitalizm Üzerine İkinci İnceleme: Piyasa Anarşizminde Güvenlik ve Hukuk Hizmetleri”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(89), 101-121.
- Cahill, L. S. (1990). “The ethics of surrogate motherhood: biology, freedom and moral obligation, L. Gostin (Ed.), *Surrogate motherhood: politics and privacy*’den aktaran Van Zyl, L. & Van Niekerk, A. (2000). “Interpretations, perspectives and intentions in surrogate motherhood”, *Journal of Medical Ethics*, 26(5), 404-409, s. 406.
- Cambridge Dictionary, Erişim adresi: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>.
- Capron, A. M. & Radin, M. J. (1988). “Choosing Family Law over Contract Law as a Paradigm for Surrogate Motherhood”, *Law, Medicine and Healthcare*, 16(1-2), 34-43.
- Cassidy, T. & Sintrovani, P. (2008). “Motives for parenthood, psychosocial factors and health in women undergoing IVF”, *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 26(1), 4-17.
- Christmas, B. (2018). “Rescuing the Libertarian Non-Agression Principle”, *Moral Philosophy and Politics*, 5(2), 305-325.
- Cihan, E. (1971). *Sosyal ve Hukuki Bakımdan Suni İlkah*. Yörük Matbaası, İstanbul.

- Citron, A. (b.t.). “Be Fruitful and Multiply”. Erişim adresi: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/1005203/jewish/Be-Fruitful-and-Multiply.htm, Erişim tarihi: 20.09.2024.
- Copeland, L. J. (1993). *Textbook of Gynecology*, Saunders, Philadelphia.
- Coughlan, C. & Ledger, W. L. (2008). “In-vitro fertilisation”, *Obstetrics, Gynaecology & Reproductive Medicine*, 18(11), 300-306.
- Çağlar, M. & Güngör Satılmış, İ. (2019). “İnfertilite ve yaşam kalitesi: Sistemik derleme”, *Androloji Bülteni*, 21(4), 170-176.
- Çağlar, M. & Yeşiltepe Oksay, Ü. (2020). “İnfertilite ve Cinsel Yaşam Üzerine Etkileri”, *JAREN*, 6(1), 157-162.
- Çam, S. N. (2014). “İslam Hukukunda yardımcı üreme teknikleri ve taşıyıcı annelik”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, E. (2024). “Taşıyıcı Gebelik ve İnsan Hakları İlişkisindeki Güncel Soru ve Sorunlar: Global Bir Çerçeve”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9(2), 395-433.
- Dabbaghi, H. & Rafieepoor, Z. (2022). “Infertility and Women’s Suffer (A Review of the Psychological, Social & Economic Problems of Infertility)”, *Quartely Journal of Social Sciences*, 29(98), 81-119.
- Decker, J. (2008, Ağustos 15). “Capital Punishment”, *Libertarianism.org*, Erişim adresi: <https://www.libertarianism.org/topics/capital-punishment>, Erişim tarihi: 10.12.2024.
- Delaney, C. (2022). *Tohum ve Toprak*, Çev. Selda Somuncuoğlu & Aksu Bora, İletişim, İstanbul.
- Den Uyl, D. J. & Rasmussen, D. B. (1998). “Ayn Rand on Rights and Capitalism”, içinde *The Libertarian Reader*, e kitap.
- Didin, D. B. (2024). “Feminizmin Dört Dalgası Bağlamında Barbie”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 59-77.
- Didin, D. B. (2024). “Fikri Mülkiyete Liberteryen Bakış: Deontolojik ve Sonuçsalçı Yaklaşımlar”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 29(114), 21-44.
- Didin, D. B. (2025). *Mülkiyet ve Fikri Mülkiyetin Felsefi Temelleri*, Adalet, Ankara.
- Didin, E. (2024). “Hans-Hermann Hoppe’nın Argümantasyon Etiği ve Özel Hukuk Toplumu”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(3), 1167-1186.
- Dominiak, L. (2015). “Libertarianism and Obligatory Child Support”, *Polish Political Science Studies*, 48, 90-106.
- Duze, M. C. & Mohammed, I. Z. (2006). “Male Knowledge, Attitudes, and Family Planning Practices in Northern Nigeria”, *African Journal of Reproductive Health*, 10(3), 53-65.
- Dülger, M. (2024). “Murray N. Rothbard’ın Liberteryen Hukuk Kuramı: Felsefi Ana Hatları ve Politik Çıktıları”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 30(2), 1-15.

- Dworkin, A. (1983). *Right-Wing Women*. New York: Perigee Books.
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları*, CEİD, Ankara.
- Ekşi, N. (2016). “Mahkeme Kararlarında Sınıraşan Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Hukuki Sorunlar”, *Public and Private International Law Bulletin*, 36(2), 1-51.
- Erge, R. E. (2023). Anarko Kapitalist Toplum Kurgusu Bağlamında Devletin Sorgulanması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Erol, Y. (2012). *Yapay Döllenme Yöntemleri ve Taşıyıcı Annelik*, Yetkin, Ankara.
- Evsel, G. (2021). “Üremeye Yardımcı Teknoloji Yasaklarına Karşılık Pratik-Rasyonel Davranış”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 216-246.
- Faust, J. & Becker, M. (1987). “In Defence of Surrogacy”, British Association of Libertarian Feminists, Erişim adresi: https://libertarianism.uk/wp-content/uploads/2022/03/lapam003.pdf?utm_, Erişim tarihi: 23.12.2024.
- Feser, E. (2004). “Self-Ownership, Abortion, and The Rights of Children: Toward A More Conservative Libertarianism”, *Journal of Libertarian Studies*, 18(3), 91-114.
- Field, M. A. (1990). *Surrogate Motherhood: The Legal and Human Issues*, Harvard University Press, Cambridge, MA, USA.
- Freeman, S. (2001). “Illiberal Libertarians: Why Libertarianism is not a Liberal View”, *Philosophy & Public Affairs*, 30(2), 105-151.
- Friedman, D. (2014). *The Machinery of Freedom: Guide to Radical Capitalism*, Writers’ Representatives, New York, NY.
- Gavid, G. & Loughran, T. (2017). *The Palgrave Handbook of Infertility in History: Approaches, Contexts and Perspectives*, Springer Nature, London.
- Genç, F. U. (2020). *Yardımcı Üreme Yöntemleri ve Ceza Sorumluluğu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Ghodrati, F. (2023). “A comparative study of surrogacy rights in Iran and European countries, a review article”, *Ethics, Medicine and Public Health*, 27, 1-10.
- Goldfarb, J. M. (2014) (ed.). *Third-Party Reproduction: A Comprehensive Guide*, Springer, New York.
- Gordon, D. (1999, Eylül 25). “Private Property’s Philosopher”, Mises Daily, Erişim adresi: <https://mises.org/mises-daily/private-property-philosopher>, Erişim Tarihi: 03.12.2024.
- Gordon, D. (1999b). “Abortion and rights: applying libertarian principles correctly”, *International Journal of Sociology and Social Policy*, 19(3-4), 96-126.
- Gordon, D. (1999c). “How I became pro-life: remarks on abortion, parental obligations and the draft”, *International Journal of Sociology and Social Policy*, 19(3-4), 14-21.

- Guedes, M., Pereira, M., Pires, R., Carvalho, P., Canavarro, M. C. (2015). "Childbearing Motivations Scale: Construction of a New Measure and its Preliminary Psychometric Properties". *J Child Fam Study*, 24, 180-194.
- Güler, Ç. (2012). *Yeni Tıp Sözlüğü*. Palme, Ankara, s. 1034.
- Hall, L. (2016, Mart 22). "Moral Intuitions and Regulation of Surrogacy", Bleeding Heart Libertarians, Erişim adresi: <https://bleedingheartlibertarians.com/2016/03/moral-intuitions-and-regulation-of-surrogacy/>, Erişim tarihi: 11.12.2024.
- Hallich, O. (2017). "Embryo donation or embryo adoption? Conceptual and normative issues", *Bioethics*, 33(6), 653-660, s. 654.
- Hamilton, J. M. (2021). "A Biblical Theology of Motherhood", *JDFM*, 2(2), 6-13.
- Harris, J. (1985). *The Value of Life: An Introduction to Medical Ethics*, Routledge, Boston.
- Hobart, P. J. (2019, Ağustos, 9). "The Ethics of Surrogate Pregnancy", Libertarianism.org, Erişim adresi: https://www.libertarianism.org/building-tomorrow/full-surrogacy-now?utm_source=chatgpt.com, Erişim tarihi: 07.12.2024.
- Holder, A. R. (1984). "Surrogate Motherhood: Babies for Fun and Profit", *Law, Medicine and Health Care*, 12(3), 115-117.
- Hollos, M. (2003). "Profiles of Infertility in Southern Nigeria: Women's Voices from Amakiri", *African Journal of Reproductive Health*, 7(2), 46-56.
- Hoppe, H. H. (1989). *A Theory of Socialism and Capitalism: Economics, Politics and Ethics*, Kluwer Academic Publishers, Norwell, Massachusetts, USA.
- Hoppe, H. H. (2006). *The Economics and Ethics of Private Property*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama.
- Horra, L. P. (2017). "Lysander Spooner: The Libertarian Anarchist", Austrian Economics Center, Erişim adresi: <https://austriancenter.com/lysander-spooner-libertarian-anarchist/>, Erişim tarihi: 01.12.2024.
- Horwitz, S. & Pekel, A. (2015). "Hayekyen Ebeveyn Hakları Teorisi", *Liberal Düşünce Dergisi*, 81, 105-112.
- Hussain, F. A. (2000). "Reproductive issues from the Islamic perspective", *Human Fertility*, 3(2), 124-128.
- Isiugo-Abanihe, U. C. (1994). "Reproductive Motivation and Family-Size Preferences among Nigerian Men", *Studies in Family Planning* 25(3), 149-161.
- Izugbara, C. & Ezeh, A. (2010). "Women and High Fertility in Islamic Northern Nigeria", *Studies in Family Planning*, 41(3), 193-204.
- İbn-i Haldun. (2004). *Mukaddime*, Birinci Cilt, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak, İstanbul.
- Jackson, E. (2001). *Regulating Reproduction: Law, Technology and Autonomy*, Hart Publishing, Oxford-Portland, Oregon.
- Jaquith, C. (1987). "The 'Baby M' Court Case in the US", *Radical Journal of Health*, 32-35.

- Jeffreys, E. (2015). "Sex Worker Politics and the Term 'Sex Work'", *Research for Sex Work*, 14, 4-9.
- Jones, B. (2013, 24 Ocak). "The Libertarian Case Against The Death Penalty", *Libertarianism.org*, Erişim adresi: <https://www.libertarianism.org/columns/libertarian-case-against-death-penalty>, Erişim tarihi: 13.12.2024.
- Kamacı, M. (2009). "Embriyon Nakillerinde Oluşan Nesep (Soybağı) Sorunları", Ankara Barosu (Ed.), *II. Sağlık Hukuku Kurultayı* içinde 93-110.
- Kane, E. (1989). "Surrogate Parenting: A Division of Families, Not a Creation", *Journal of International Feminist Analysis*, 2(2), 105-109.
- Kant, I. (2002). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Keane, N. (1983). "The Surrogate Parenting Contract", *Adelphia Law Journal*, 2, 45-54.
- Keane, N. (1988). "The Baby M Decision: Facts and Fictions, before and Beyond", *Seton Hall Law Review*, 18(4), 839-847.
- Keskin, D. (2020). "Bölünmüş Annelik ve Ana Yönünden Soybağının Reddi", *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1989-2016.
- Keskin, D. (2020b). "Embriyonun Evlat Edinilmesi", Alper Uyumaz, Mehmet Akcaal ve Ebru Tüzemen Atik (Ed.), *Selçuk Hukuk Kongresi 2020 Özel Hukuk Tebliğleri Tam Metin Kitabı* içinde 1-21.
- Kinsella, S. (1997). "A Libertarian Theory of Punishment and Rights", *Loyola of Los Angeles Law Review*, 30(2), 607-645.
- Kinsella, S. (1999). "Inalienability and punishment: a reply to George Smith", *Journal of Libertarian Studies*, 14(1), 79-93.
- Kinsella, S. (2001). "Against Intellectual Property", *Journal of Libertarian Studies*, 15(2), 1-53.
- Kinsella, S. (2003). "A Libertarian Theory of Contract: Title Transfer, Binding Promises, and Inalienability", *Journal of Libertarian Studies*, 17(2), 11-37.
- Kinsella, S. (2006, Eylül 7). "How We Come to Own Ourselves", *Mises Daily*, Erişim adresi: <https://mises.org/mises-daily/how-we-come-own-ourselves>, Erişim tarihi: 30.11.2024.
- Kinsella, S. (2009). "What Libertarianism Is", Jörg Guido Hülsmann & Stephan Kinsella (Ed.), *Property, Freedom & Society: Essays in Honor of Hans-Hermann Hoppe*, içinde 179-197, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama.
- Kinsella, S. (2013, Ocak 27). "Interview with Walter Block on Voluntary Slavery and Inalienability", *StephanKinsella.com*, Erişim adresi: https://stephankinsella.com/as_paf_podcast/kol004-interview-with-walter-block-on-voluntary-slaver-2/, Erişim tarihi: 12.12.2024.

- Kinsella, S. (2014, Ağustos 5). “Interview of Williamson Evers on the Title-Transfer Theory of Contract”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: https://stephankinsella.com/as_paf_podcast/kol146-interview-of-williamson-evers-on-the-title-transfer-theory-of-contract/, Erişim tarihi: 12.12.2024.
- Kinsella, S. (2017, Eylül 17). “Reflections on the Theory of Contract”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: https://stephankinsella.com/as_paf_podcast/kol225-reflections-on-the-theory-of-contract-pfs-2017/, Erişim tarihi: 15.12.2024.
- Kinsella, S. (2022). “Selling Does Not Imply Owning, and Vice-Versa: A Dissection”, The Libertarian Standard, Erişim adresi: <https://libertarianstandard.com/selling-does-not-imply-owning-and-vice-versa-a-dissection/>, Erişim tarihi: 12.12.2024.
- Kinsella, S. (2022b, Ocak 9). “Thoughts on Walter Block on Voluntary Slavery, Alienability vs. Inalienability, Property and Contract, Rothbard and Evers”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: <https://stephankinsella.com/2022/01/thoughts-on-walter-block-on-voluntary-slavery/>, Erişim tarihi: 12.12.2024.
- Kinsella, S. (2024). *Legal Foundations of a Free Society*, Papinian Press, Houston, Texas.
- Kinsella, S. (2024b, Eylül 7). “Title-Transfer Theory of Contract”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: <https://stephankinsella.com/2024/09/ttcc-wp-1/>, Erişim tarihi: 15.12.2024.
- Kinsella, S. (2024c, Eylül 17). “Together Strong Debate vs. Walter Block on Voluntary Slavery (Matthew Sands of Nations of Sanity)”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: https://stephankinsella.com/as_paf_podcast/kol442-together-strong-debate-walter-block-voluntary-slavery/, Erişim tarihi: 10.12.2024.
- Kinsella, S. (2024d, Haziran 22). “Desyllas: Three Theories of Parental Obligations”, StephanKinsella.com, Erişim adresi: <https://stephankinsella.com/2024/06/desyllas-three-theories-of-parental-obligations/>, Erişim tarihi: 30.11.2024.
- Kornegay, R. J. (1990). “Is Commercial Surrogacy Baby-Selling?”, *Journal of Applied Philosophy*, 7(1), 45-50.
- Koruk, F., Eroğlu, K., Koruk, İ., Çelik, K., Güner, P. (2022), “Married Men’s Perspectives and Reproductive Behaviors on Fertility in the Province with the Highest Fertility Rate in Turkey: A Mix Method Study”, *Nobel Medicus*, 18(2), 89-98.
- Kök, E. (2022). “Türk Hukukunda Taşiyıcı Anneliğe İlişkin Ortaya Çıkan Sorunlar ve Taşiyıcı Anneliğe İzin Verilmesi için Gerekli Düzenlemeler”, *Legal Hukuk Dergisi*, 20(232), 1239-1290.
- Krimmel, H. T. (1983). “The Case against Surrogate Parenting”, *The Hastings Center Report*, 13(5), 35-39.
- Kumar, A. (2023). “Surrogacy Laws in India”, *Indian Journal of Law and Legal Research*, 5(2), 1-12.
- Kuş, Ö. & Özbek Güven, G. (2021). “Üreme Turizmi ile Yaygınlaşan Taşiyıcı Annelik Üzerine Etik Bir Değerlendirme”, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 8(2), 126-133.

- Lackie, J. M. (2007) (ed.). *The Dictionary of Cell and Molecular Biology*, Elsevier, Amsterdam vd.
- Langdridge, D., Sheeran, P., Cannolly, K. (2005). "Understanding the reasons for parenthood". *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 23(2), 121-133.
- LeFevre, R. (b.t.). "Agression is Wrong", voluntaryist.com, Erişim adresi: <http://voluntaryist.com/lefevre/aggression.html>, Erişim tarihi: 15.12.2024.
- Lieber, K. B. (1992). "Selling the Womb: Can the Feminist Critique of Surrogacy Be Answered?", *Indiana Law Journal*, 68(1), 205-232.
- Locke, J. (2012). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, Çev. Fahri Bakırcı, Ebabel Yayınları, Ankara.
- Machan, T. R. (2006). "The Freedom to Escort", Mises Wire, Erişim adresi: <https://mises.org/mises-wire/freedom-escort>, Erişim tarihi: 05.12.2024.
- Mack, E. (2020). *Liberteryenizm*, Çev. Büşra Sönmez, Liberte, Ankara.
- Mahlstedt, P. P. (1985). "The psychological component of infertility", *Fertility and Sterility*, 43(3), 335-346.
- Mayhew, R. (2005). *Ayn Rand Answers: The Best of Her Q & A*, New American Library, New York.
- McElroy, W. (2013, Şubat 11). "The Grayness of Children's Rights", WendyMcElroy.com, Erişim adresi: <http://wendymcelroy.com/plugins/content/content.php?content.299>, Erişim tarihi: 17.12.2024.
- McNeill, M. (2013, Aralık 2). "Treating Sex Works as Work". Cato Unbound, Erişim adresi: <https://www.cato-unbound.org/2013/12/02/maggie-mcneill/treating-sex-work-work/>, Erişim tarihi: 04.12.2024.
- McNeilly, F. C. (1968). "The Enforceability of Law", *Nous*, 2(1), 47-64.
- Merriam-Webster, Erişim adresi: <https://www.merriam-webster.com>.
- Metin, S. (2012). "Yörüngesinden Çıkan Tabiat: Etik, Sosyal ve Psikolojik Görünümleriyle Taşıyıcı Annelik", İstanbul Barosu Yayın Kurulu (Ed.), *Sağlık Hukuku Makaleleri-II* içinde 7-55.
- Miller, W. B. (1994). "Childbearing motivations, desires and intentions: A theoretical framework". *Genetic, Social & Social Psychology*, 120(2), 223-258.
- Molyneux, S. (b.t.). "Does spanking violate the non-aggression principle?", JarickWorks, Erişim adresi: <https://jarick.works/freeblr/family/does-spanking-violate-the-non-aggression-principle/>, Erişim tarihi: 23.12.2024.
- Morgan, D. (1985). "Making Motherhood Male: Surrogacy and the Moral Economy of Women", *Journal of Law and Society*, 12(2), 219-238.
- Moskalenko, K. (2023). "The legal framework on surrogacy in ukraine: quo vadis?", *International Comparative Jurisprudence*, 9(2), 209-225.
- Most, August. (2018). "Elizabeth Anderson and Her Critics on Commercial Surrogacy", *The Journal of Healthcare Ethics & Administration*, 4(2), 46-48.

- Nomer, N. H. (2000). “Suni Dölllenme Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri”, *Prof. Dr. M. Kemal Oğuzman’ın Anısına Armağan*, Beta, İstanbul.
- Nozick, R. (2006). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- O’Brien, S. (1986). “Commercial Conceptions: A Breeding Ground for Surrogacy”, *North Carolina Law Review*, 65(1), 127-153.
- O’Laughlin, E. M. & Anderson, V. N. (2001). “Perceptions of Parenthood Among Young Adults: Implications for Career and Family Planning”, *American Journal of Family Therapy*, 29(2), 95-108.
- Oakley, A. (1972). *Sex, Gender and Society*, Gower Publishing, Aldershot, UK.
- Obasohan, P. E. (2015), “Religion, Ethnicity and Contraceptive Use among Reproductive age Women in Nigeria”, *International Journal of MCH and AIDS*, 3(1), 63-73.
- OECD, “Fertility Rates”, Erişim adresi: <https://www.oecd.org/en/data/indicators/fertility-rates.html>, Erişim tarihi: 24.09.2024.
- Öğün Boyacıoğlu, A. & Türkmen, A. (2008). “Social and cultural dimensions of pregnancy and childbirth in eastern Turkey”, *Culture, Health & Sexuality*, 10(3), 277-285.
- Ülker, Ö. (b.t.) “Kant Ahlakı”, Erişim adresi: https://hukukfelsefesivesosyolojisi.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/04/kant_ahlaki_-_ulker_oktem.pdf, Erişim tarihi: 12.12.2024.
- Ökten, Ş. (2009). “Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin Toplumsal Cinsiyet Düzeni”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(8), 302-313.
- Özbay, F. (1992). “Kadının Statüsü ve Doğurganlık”, Necla Arat (Ed.), *Türkiye’de Kadın Olgusu* içinde 147-165.
- Özçelik, B., Karamustafaloğlu, O., Özçelik, A. (2007). “İnfertilitenin psikolojik ve psikiyatrik yönü”, *Anatolian Journal of Psychiatry*, 8, 140-148.
- Özdemir, G. & Didin, D. B. (2025). “Kürtaja Liberteryen Bir Bakış: Block vs. Wisniewski”, *İnsan Hakları Yıllığı*, 42(2), 155-194.
- Özdemir, H. & Ruhi, A. C. (2018). *Çocuk Hukuku*, On İki Levha, İstanbul.
- Pande, A. (2011). “Transnational commercial surrogacy in India: gifts for global sisters?”, *Reproductive BioMedicine Online*, 23(5), 618-625.
- Pande, A. (2021). “Revisiting surrogacy in India: domino effects of the ban”, *Journal of Gender Studies*, 30(4), 395-405.
- Papreen, N., Sharma, A., Sabin, K., Begum, L., Ahsan, S. K., Baqui, A. H. (2000). “Living with Infertility: Experiences among Urban Slum Populations in Bangladesh”, *Reproductive Health Matters*, 8(15), 33-44.
- Pekel, A. (2016). *Aile Hayatına Saygı Hakkı*, Liberte, Ankara.

- Posner, R. A. (1989). "The Ethics and Economics of Enforcing Contracts of Surrogate Motherhood", *Journal of Contemporary Health Law and Policy*, 5, 21-32.
- Purdy, L. (2007). "Surrogate Mothering: Exploitation or Empowerment?", *Bioethics*, 3(1), 182-197.
- Radin, M. J. (1987). "Market-Inalienability", *Harvard Law Review*, 100(8), 1849-1937.
- Rand, A. (1963). "Man's Right", içinde *Kapitalizm Bilinmeyen İdeal*, A Signet Book, New York, NY.
- Rand, A. (2013). "Objektivist Etik", içinde *Bencilliğin Erdemi*, Çev. Nejdet Kandemir, Plato Film Yayınları, İstanbul.
- Raperport, C., Desai, J., Qureshi, D., Rustin, E., Balaji, A., Chronopoulou, E., Homburg, R., Khan, K. S., Bhide, P. (2023). "The definition of unexplained infertility: A systematic review", *An International Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 131(7), 880-897.
- Rappaport, M. (2012). "Bleeding Heart Libertarianism", *Law & Liberty*, Erişim adresi: <https://lawliberty.org/bleeding-heart-libertarianism/>, Erişim tarihi: 09.12.2024.
- Raymond, J.G. (1989). "The International Traffic in Women: Women Used In Systems of Surrogacy and Reproduction", *Reproductive and Genetic Engineering*, 2(1), 59-66.
- Reiff, M. R. (2005). *Punishment, Compensation, and Law: A Theory of Enforceability*. New York: Cambridge University Press.
- Reznik, O. M. & Yakushchenko, Y. M. (2020). "Legal Considerations Surrounding Surrogacy in Ukraine", *Wiad Lek*, 73(5), 1048-1052.
- Rinker II, J. R., Naismith, R. T., Cross, A. H. (2006). "Multiple Sclerosis: An Autoimmune Disease of the central Nervous System?", Stuart D. Cook (Ed.), *Handbook of Multiple Sclerosis Fourth Edition* içinde 95-105.
- Robertson, J. A. (1995). "Ethical and legal issues in human embryo donation", *Fertility and sterility*, 64(5), 885-894.
- Rockwell, L. H. (2005). "Introduction", Murray N. Rothbard, *For A New Liberty* içinde ix-xii.
- Rossi, B. V. (2014). "Donor Insemination", James M. Goldfarb (Ed.), *Third-Party Reproduction: A Comprehensive Guide* içinde 133-143.
- Rothbard, M. N. (1998). *The Ethics of Liberty*, New York University Press, New York, London.
- Rothbard, M. N. (2006). *For A New Liberty*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama.
- Rothbard, M. N. (2009). *Man, Economy, and State with Power and Market*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama.
- Rudrappa, S. (2018). "Reproducing Dystopia: The Politics of Transnational Surrogacy in India, 2002-2015", *Critical Sociology*, 44(7-8), 1087-1101.

- Sakman, E. (2021). "Gönüllü Çocuksuzluk: Çocuk Sahibi Olmama Kararının Altında Yatan Faktörler ve Karşılaşılan Tepkiler Hakkında Bir Derleme", *Psikoloji Çalışmaları*, 41(1), 83-109.
- Salazar, A., Diaz-Garcia, C., Garcia-Velasco, J. A. (2023). "Third-party reproduction: a treatment that grows with societal changes", *Fertility and sterility*, 120(3), 494-504.
- Salihpaşaoğlu, Y. & Didin, D. B. (2022). *Teorik ve Pratik Hukuk Sosyolojisi*. Lykeion, Ankara.
- Sandel, M. (2012). *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?*, Çev. Mehmet Kocaoğlu, BigBang Yayınları, Ankara.
- Saravanan, S. (2013). "An ethnomethodological approach to examine exploitation in the context of capacity, trust and experience of commercial surrogacy in India", *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 8(10), 1-12.
- Satz, D. (2010). *Why Some Things Should Not Be For Sale*, Oxford University Press, New York vd.
- Savaş, E. (2022). "Kürtaj hakkı ve taşıyıcı annelik kavramının ulusal ve uluslararası düzenlemeler açısından değerlendirilmesi", Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Schenker, J. G. "Human reproduction: Jewish perspectives", *Gynecological Endocrinology*, 29(11), 945-948.
- Scott, E. S. (2009). "Surrogacy and the Politics of Commodification", *Law and Contemporary Problems*, 72(3), 109-146.
- Seevers, B. (2023, Aralık 7). "A Libertarian Defense of Surrogacy", The Libertarian Institute, Erişim adresi: https://libertarianinstitute.org/articles/a-libertarian-defense-of-surrogacy/?utm_source=chatgpt.com, Erişim tarihi: 07.12.2024.
- Sera, J. M. (1997). "Surrogacy and Prostitution: A Comparative Analysis", *Journal of Gender & The Law*, 5(2), 315-342.
- Serozan, R. (2017). *Çocuk Hukuku*, Vedat Kitapçılık, İstanbul.
- Smith, G. H. (1996). "A Killer's Right to Life", *Liberty*, 10(2), 46-55.
- Spooner, L. (1855). *The Law of Intellectual Property; or An Essay on the Right of Authors and Inventors to a Perpetual Property in Their Ideas*, Bela Marsh, Boston.
- Srivastava, A. (2021). "The Surrogacy Regulation (2019) Bill of India: A Critique", *Journal of International Women's Studies*, 22(1), 140-151.
- Stone, L. (1988). "Neoslavery-Surrogate Motherhood Contracts v. Thirteenth Amendment", *Minnesota Journal of Law & Inequality*, 6(2), 63-73.
- Stossel, J. (2017, Kasım 15). "Lets legalize prostitution: It's time fot government to step away from sex work", Fox News, Erişim adresi: <https://www.foxnews.com/opinion/john-stossel-lets-legalize-prostitution-its-time-for-government-to-step-away-from-sex-work>, Erişim tarihi: 05.12.2024.
- Surrogacy360, "Current Law", Erişim adresi: <https://surrogacy360.org/considering-surrogacy/current-law/>, Erişim tarihi: 01.12.2024.

- Swain, M. E. (2014). "Oocyte Donation: Legal Aspects", James M. Goldfarb (Ed.), *Third-Party Reproduction: A Comprehensive Guide* içinde 31-41.
- Şahin Ünver, F. S. (2018). *Hukuk Felsefesinde İrade Serbestliği ve Sorumluluk*, Astana, Ankara.
- Şen, H. & Gümüş, K. (2020). "Türkiye'de Kuma Evliliklerinin Nedenleri Üzerine Sosyolojik Bir Analiz: Hatay-Samandağ Örneği", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 3(2), 213-232.
- Şensöz Malkoç, E. (2013). "Milletlerarası özel hukukta boşluk: Taşıyıcı annelik", *SD Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi*, 25(25), 90-94.
- Şimşek, A. (2013). "İslam Hukuku açısından taşıyıcı annelik", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taber's Medical Dictionary. Erişim adresi: <https://www.tabers.com/tabersonline/view/TabersDictionary/734105/all/reproduction>.
- T.C. Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü, Erişim adresi: <https://sozluk.adalet.gov.tr/sözleşme; TDK, Güncel Türkçe Sözlük>.
- The Economist. (2018, Temmuz 19). "Nigeria has a high fertility rate. Why are infertility clinics booming?", Erişim adresi: <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2018/07/19/nigeria-has-a-high-fertility-rate-why-are-infertility-clinics-booming>. Erişim tarihi: 13.09.2024.
- Thomson, J. J. (2004). "A Defense of Abortion", Harry J. Gensler, Earl W. Spurgin, James C. Swindal (Ed.), *Ethics: Contemporary Readings* içinde 1-6.
- Thornton, A. (1979). "Religion and Fertility: The Case of Mormonism", *Journal of Marriage and Family*, 41(1), 131-142.
- Topdemir Koçyiğit, O. (2012). "İnfertilite ve sosyo-kültürel etkileri", *İnsanbilim Dergisi*, 1(1), 27-38.
- Torgrimson, B. N. & Minson, C. T. (2005, Eylül 1). "Sex and gender: what is the difference?", *Journal of Applied Physiology*, Erişim adresi: <https://journals.physiology.org/doi/full/10.1152/jappphysiol.00376.2005>, Erişim tarihi: 19.12.2024.
- Tosun, Ö. (1960). "Ceza Hukuku Bakımından Suni İlkah", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1-4), 107-115.
- Turgut, C. (2016). *Yapay Döllenme, Taşıyıcı Annelik ve Soybağına İlişkin Hukuki Sorunlar*, On İki Levha, İstanbul.
- TÜİK, "Doğum İstatistikleri, 2023", Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2023-53708>, Erişim tarihi: 24.09.2024.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.

- Türkdoğan, Ö. (2023). “Üreme teknolojileri bağlamında anneliğin yapı bozumu: Taşıyıcı annelik”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulubay, G. (2024). “Milletlerarası özel hukukta taşıyıcı annelik”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- UNFPA, “About Us”, Erişim adresi: <https://www.unfpa.org/about-us>. Erişim tarihi: 18.09.2024.
- Ungan Çalışkan, H. (2016). “Bırakınız Taşınlar: Taşıyıcı Anneliğe Güncel Bakış”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 489-510.
- Ünsal, I. (2024). “Milletlerarası özel hukukta taşıyıcı annelik”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ürek, O. (2007). “Kant’ta Etik Değerler Olarak Özgürlük ve Saygı”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 189-197.
- Van der Vossen, B. & Christmas, B. (2023, Ağustos 7). “Libertarianism”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Erişim adresi: <https://plato.stanford.edu/entries/libertarianism/>, Erişim tarihi: 15.12.2024.
- Van Niekerk, A. (1995). “Commercial Surrogacy and the Commodification of Children: An Ethical Perspective”, *Medicine and Law*, 14(3-4), 163-170.
- Van Zyl, L. & Van Niekerk, A., (2000). “Interpretations, perspectives and intentions in surrogate motherhood”, *Journal of Medical Ethics*, 26(5), 404-409.
- Varricchio, M. ve Block, W. E. (2018). “Prostitution, Essential and Incidental Aspects: A Libertarian Argument for Legalization”, *Acta Economica Et Turistica*, 4(2), 125-133.
- Wall, L. L. (1998). “Dead Mothers and Injured Wives: The Social Context of Maternal Morbidity and Mortality among the Hausa of Northern Nigeria”, *Studies in Family Planning*, 29(4), 341-359.
- Warnock, M. (1985). *A Question of Life: The Warnock Report on Human Fertilisation and Embryology*, Basil Blackwell, Oxford, UK; New York, NY, USA.
- Wertheimer, A. (1977). “Victimless Crimes”, *Ethics*, 87(4), 302-318.
- Wertheimer, A. (1992). “Two Questions About Surrogacy and Exploitation”, *Philosophy & Public Affairs*, 21(3), 211-239.
- WHO. (2010). “Bulletin of the World Health Organization”, *Bull World Health Organ*, 88(12), 881-882.
- WHO. (2024, Mayıs 22). “Infertility”, Erişim adresi: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/infertility>, Erişim tarihi: 04.10.2024.
- Wilkinson, S. (2003). “The Exploitation Argument Against Commercial Surrogacy”, *Bioethics*, 17(2), 169-187.
- Winslade, W. J. (1981). “Surrogate mothers: private rights or public rights”, *Journal of Medical Ethics*, 7(3), 153-154.
- Wisniewski, J. B. (2011). “Response to Block on Abortion, Round Three”, *Libertarian Papers*, 3(6), 1-6.

- Wood, A. (1995). "Exploitation", *Social Philosophy and Policy*, 12(2), 136-158.
- World Bank Group, "Fertility rate, total (births per woman), Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>, Erişim tarihi: 30.09.2024.
- Xiaoli, S., Mei, L., Junjun, B., Shu, D., Zhaolian, W., Jin, W., Ju, Q., Wanli, S., Huali, Z., Li, J., Dong, L., Li, P., Xiaojin, H. (2016). "Assessing the quality of life of infertile Chinese women: a cross-sectional study", *Taiwanese Journal of Obstetrics & Gynecology*, 55, 244-250.
- Yaman, S. & Tarhan, B. (2021). *Liberteryenizmin Felsefi Temelleri*, Liberus, İstanbul.
- Yaman, S. (2017). " Liberalizmin Çatışan Ekolleri: Liberteryenizm ve Evrimci Liberalizm", 50(2), 1-23.
- Yılmaz, E. (2015). (*Öğrenciler İçin*) *Hukuk Sözlüğü*, Yetkin, Ankara.
- Yildizhan, R., Adali, E., Kolusari, A., Kurdoglu, M., Yildizhan, B., Sahin, G. (2009) "Domestic violence against infertile women in a Turkish setting", *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 104, 110-112.
- Younger, J. T. (1988). "What the Baby M Case Is Really All About?", *Minnesota Journal of Law & Inequality*, 6(2), 75-82.
- Zegers-Hochschild F., Adamson G. D., de Mouzon J., Ishihara O., Mansour R., Nygren K., Sullivan E., Vanderpoel S. (2009). "International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology; World Health Organization. International Committee for Monitoring Assisted Reproductive Technology (ICMART) and the World Health Organization (WHO) revised glossary of ART terminology", *Fertil Steril*, 92(5), 1520-1524.
- Zengin, Z. G. (2022). "Özel Hukukta Taşıyıcı Annelik", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Zwolinski, M. (2007). "Libertarianism", *Internet Encyclopedia of Philosophy*, Erişim adresi: <https://iep.utm.edu/libertar/>, Erişim tarihi: 15.12.2024.
- Zwolinski, M. (2011, Mart 3). "Bleeding Heart Libertarianism", Bleeding Heart Libertarianism, Erişim adresi: <https://bleedingheartlibertarians.com/2011/03/bleeding-heart-libertarianism/>, Erişim tarihi: 09.12.2024.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ÖZDEMİR, Gözdenur

Uyruğu : T.C.

Eğitim Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü / Kamu Hukuku Anabilim Dalı	Devam Ediyor
Lisans	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi	2018-2021
Lisans	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi	2017-2018
Lise	Bolu Sosyal Bilimler Lisesi	2013-2017

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2023-Hâlen	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi	Araştırma Görevlisi
2021-2022	Bolu Barosu	Stajyer Avukat

Yabancı Dil

İngilizce

